

Програма БГ08

Културно наследство и съвременни изкуства

Финансов механизъм на Европейското икономическо пространство (ЕИП) 2009-2014 г.

***Извършване на специализирани проучвания по проект:
„Храмът на родовата памет“ Консервация, реставрация и
експониране на Църквата „Св. Рождество Богородично“
с. Миланово, община Своге”***

Краеведско проучване

**ИЗПЪЛНИТЕЛ:
ИМИ 2008 ЕООД**

2016 год.

Увод

Предмет на настоящото проучване е природно и културното наследство в района на село Миланово - топонимия, етнография, обредни дейности, митове и легенди, природно богатство и биоразнообразие и др., както и такива свързани с махала Старо село и Църквата „Св. Рождество Богородично“. Проучването е проведено в изпълнение на поръчка с предмет „Извършване на специализирани проучвания по проект: „Храмът на родовата памет“ Консервация, реставрация и експониране на Църквата „Св. Рождество Богородично“ - с. Миланово, община Своге“ - Краеведско проучване. Проектът се изпълнява от Областна администрация Софийска област и се финансира от Финансовият механизъм на Европейското икономическо пространство (ЕИП) 2009-2014 г.

1. Географска характеристика

Местоположение

Сегашното село Миланово се намира на обширно плато в южната част на Врачанската планина на 800 м.н.в. Селото се състои от махалите Гувна, Мъжев дел, Лак, Мрамор, Ръжиша, Старо село и Свражен. В административно отношение селото е в границите на община Своге, Софийска област. Около 75 % от землището на селото попада на територията на Природен парк „Врачански Балкан“.

Граници и обхват на землището

Южната граница на землището на селото е река Искър. Границата започва от мястото, където р. Пробойноца се влива в р. Искър, върви по течението на реката и стига мах. Свражен. На юг е землището на гара Лакатник.

Източната граница тръгва от мах. Свражен на север по хребета Бабин плаз, Танкините заскоци, Гувнището, Дренковец, Габровата полена и Кобилини стени. В този участък землището граничи с това на с. Оплетня. Границата продължава през Кузманички валог, Копан тор и Смиловица и го отделя от землището на с. Очин дол.

Северната граница минава през Гладна и Опалико и отделя землището от това на с. Згориград. След това върви по хребета до Свинската локва, в. Сокола, Търсов камик, Цинцарските и Начковите ливади, Зли стени и Бръмчов валог, кадето е граница със с. Лютаджик. През лицето на Боова могила граничи със с. Горна Бела Речка.

Западната граница, която продължава да е със с. Горна Бела Речка минава през Улео, между Малата и Лисата могила, Стакьовица, Торбовата падина, и Равнио камик. От тук започва границата със с. Дружево през Стръмната ливада, Червената зареда, Мушатски дол, Батина полена и по дола на р. Пробойница до р. Искър, където граничи със селата Губислав и Заногче. Общата площ на землището на селото е 45 250 дка от които около 60 % са горски територии и около 35 % земеделски територии, предимно пасища и ливади.

Релеф

Землището на селото е разположено по южните и югозападните склонове на Врачанската планина в Бегличкия дял на планината. Релефа на землището е средно-планински, силно разчленен с дълбоки долове, стръмни склонове и заоблени била със субалпийски елементи. Най-ниската точка на землището е при р. Искър – 300 м.н.в, а най-високата е вр. Бегличка могила 1482 м. Върха е най-високият във планината. В землището на селото са и по-голямата част от другите върхове във планината – Соколец, Пършевица, Сокол и др. Характерни негативни форми в района са т.н. валози – вдлъбнати форми с ливадна растителност. Най-известни са Търсов валог, Бръмчов валог и др.

Климат

Планинският релеф и местоположение на землището обуславят климатичните особености на района. Климатът може да бъде характеризиран като сравнително студен – планински. Според климатичното райониране на страната землището на селото попада в района на Западна Стара планина на Умерено-континенталната климатична област. Климатичните условия в района обуславят прохладно лято и трайна снежна покривка. Зимата тук е студена. Снежната покривка е по-устойчива, поради по-големите количества на падналите валежи. В ниските части на района тя е с продължителност 50-60 дни, а в по-високите 80-100 дни. Пролетта е хладна и настъпва по-късно. Вегетационният период започва от 17 март до 5 април и завършва на 1-15 ноември. Продължителността му е от около 225 дни. Сравнително високата годишна сума на валежите и невисоките температури, обуславят по-висока въздушна влажност.

Като цяло климатът се характеризира като **умерено-континентален** и се влияе от особеностите на релефа и надморската височина. **Във височина** температурата на въздуха се понижава, относителната влажност, количеството на валежите - нарастват, а скоростта на вятъра се повишава. Във високите части, лятото е прохладно, в по-ниските сухо и горещо.

Годишните температури варират от минус 3,2 през зимата до 24,2 градуса през лятото. Средната годишна температура е 7°C, а най-ниските температури не падат под минус 20°.

Геология и геоморфология

Врачанската планина попада в Северобългарската (Понто - Каспийска) провинция, Старопланинска природогеографска област (Б), Предбалканска подобласт (Бб), Белоградчишко – Весленски район (Бб1). (Физическа география на България 1997 год.- геоморфоложко райониране)

Предбалканът е преходна територия в природогеографско отношение между Дунавската равнина и Главната Старопланинска верига. Той представлява система от ниски и средновисоки ридове, котловини, проломи, долини, хълмове и плата. Според повечето автори Врачанската планина заема междинно място между Предбалкана и Старопланинската верига.

Планината е част от Морфоструктурата на Балканидите, оформила се между мезозойската и неозойската ера. Той се състои от правилни антиклинални и синклинални гънки (често

наричани юротипни), разположени успоредно едни на други и изградени от мезозойски и терциерни седименти като варовици, доломити и пясъчници.

Балканидите са младонагъната морфоструктура, състояща се от три надлъжно разположени части: Предбалкан, Старопланинска верига и Средногорие. Предбалканът е изграден от редица правилни антиклинални и синклинални гънки, които формират т.н. юротипен релеф.

Врачанската планина е част от западната част Старопланинската хорстово-блокова зона, която влиза в строежа на Мизийския литосферен блок. По морфоложки белези тя е позитивна, средновисоко планинска, блоково-разломна морфоструктура от четвърти ранг. Геоложката карта на земите на Врачанската планина включва разкрития на домезозойския цокъл, на триаските, юрските, долнокредните (а по източната периферия на района - още горнокредни и палеогенски) скални комплекси, както и на някои неогенски и кватернерни отложения.

В землището на селото са установени рудни полезни изкопаеми са представени от медни и полиметални орудявания от стратиформен тип.

А. Медни: Борикски преслоп, Анита, Промка, Вия глава, Герана, Рупи;

Б. Оловно – медни: Плакалница;

В. Оловно-медно-цинкови: Седмочислици и Широко лице;

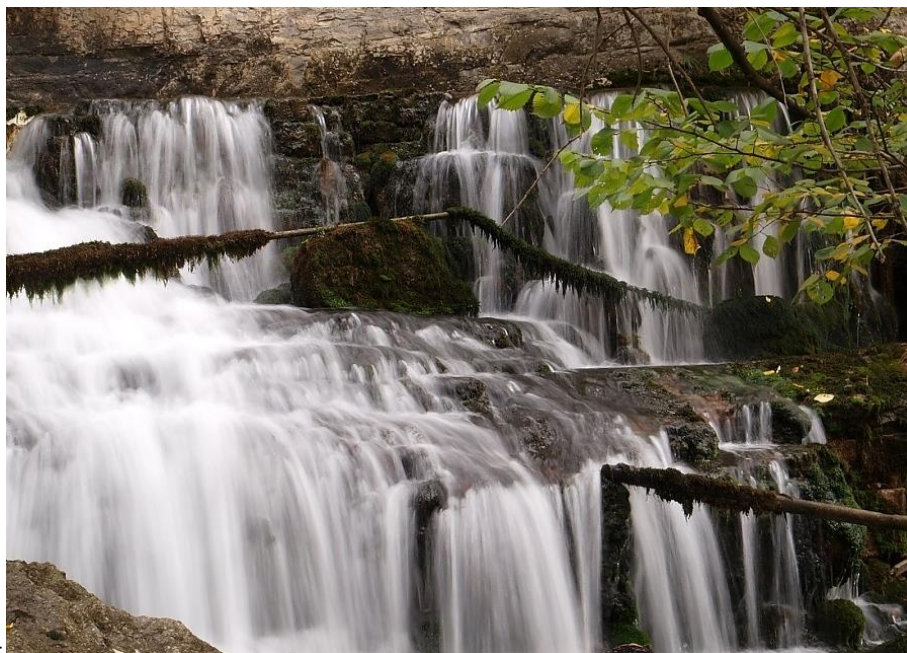
В много от находищата има повишено съдържание на сребро и злато. Те са привързани към големите регионални разломни структури – Плакалнишката, Поп-Соколецкката. Орудяванията са вместени в триаски и долно-средноюрски седименти – главно в доломитите, доломитните варовици и варовиците на Искърската карбонатна група; по-слабо във варовитите пясъчници и пясъчливи варовици на Костинската свита, както и в пясъчниците на петроханската теригенна задруга.

Хидрология

Землището на с. Миланово попада в Черноморската водосборна област, с подобласт на директно оттичащите се води към р. Дунав, отнасящи се към Дунавския водосборен басейн, с басейнова дирекция Дунавски район, гр. Плевен.

Средногодишното валежно количество е в границите 700-850 мм е по-високо от средното за страната (670 мм), но като цяло територията е бедна на водни ресурси, поради преобладаващия карстов характер. Някои от части се смятат и за безводни и в тях заблацияване, замучуряване и преовлажняване са изключително редки явления. Поради силната пропускливост на субстратите, преобладаващата част от падналите валежи се просмуква в дълбочина и формира карстови извори. Последните нямат постоянен дебит и силно се влияят от количеството на валежите и водния отток по време на снеготопене. При поройни дъждове, големите наклони способстват формиране на няколко пъти по-висок повърхностен отток, с максимални стойности през периода март-юни, когато и реките са най-пълноводни. През останалите месеци от годината количеството на течащите повърхностни води е оскъдно поради отвеждането на водния отток по подземно канално-галерийни системи в карстовите извори в подножието на Врачанската планина.

Карстов извор „Житолуб“ - Намира се в подножието на Осиковските (Лакатнишки скали), под пещера Темната дупка на 8 м. от нивото на р. Искър. Изворът е един от най-големите карстови извори в страната и е рожба на две подземни реки. Губилища поемат част от водите на реките Петренска и Пробойница, които преминават през водните етажи на пещерата Темната дупка и през тесен сифон се изливат в извора в подножието на скалите. При поройни дъждове през него преминават до 1200 литра в секунда. Около извора са разположени малък ресторант и изкуствено езеро.

Карстов извор „Житолуб“

Почви

На територията се срещат основно **2 типа почви – кафява горска (Distric-Eutric Cambisols) и сива горска (Gray Luvisols).**

Кафявите горски почви (Distric-Eutric Cambisols), са представени в цялото си многообразие – от бедни и ерозирани до богати и дълбоки. Това се дължи на изключително разнообразните форми на релефа, голямата разлика в надморската височина, както и на протеклите в различна степен ерозионни процеси в миналото. Те се намират над сивите горски почви между 600-1500 м.н.в. Характерен диагностичен признак на този почвен тип е мощността на А хоризонт, която достига 25-30 см, а съотношението В към А хоризонт може да достигне до 3. По своя строеж почвеният профил е от типа OABC. Горската постилка има разнообразна мощност, обикновено 3-10 см. Основният тип на разлагане е благоприятен, което осигурява добри физико-химични свойства и поддържат високо плодородие. Хумусно-акумулативният хоризонт е маломощен 5–30 см и има тъмно кафяв цвят. Преходният В хоризонт може да достигне до 100 см, неуплътнен, често с голяма скелетност. Механичният състав е глинесто-песъчлив до средно-песъчливо глинест в зависимост от почвообразуващите материали. Съдържанието на хумус е сравнително

високо 3-10% и количеството му в дълбочина бързо намалява. Тези почви имат кисела реакция 4,0-5,0. Сорбционният капацитет е малък 10-20 meq/100g за А хоризонт/. Делят се на 2 вида наситени(Eutric) с pH над 5 и бази над 50% и ненаситени(Distric) с pH под 5 и бази под 50%. От лесовъдска гледна точка кафявите горски почви са плодородни и с най-благоприятни условия за дървесните видове.

Сивите горски почви (Gray Luvisols) са разпространени в долната част на северните склонове на Стара планина и заемат междинно положение между черноземите и кафявите горски почви. Характерен диагностичен признак за този почвен тип е наличието на илувиален В хоризонт с по-тежък механичен състав в сравнение с А хоризонт, който е по-маломощен и по-светъл и със сравнително ниско количество хумус, с кисела реакция на почвения разтвор.

Механичният състав на сивите горски почви на територията на парка е лек – до 20-25% глина и очертава слаба устойчивост към замърсяване и ерозия.

Почвената киселинност във воден разтвор варира в границите от 4,2-4,8, т.е. тя е много силно кисела. Съдържанието на хумус категоризират сивите горски почви като средно до бедно хумусни. С хумусното съдържание е свързана буферната и адсорбционна способност и устойчивостта към замърсяване и в случая се очертава ниска до средна степен на устойчивост. В съответствие със съдържанието на хумус е и ниското съдържание на общ азот – средно около 0,08%. Съотношението между въглерода на хумуса и общия азот(C/N) показва степента на минерализация на органичното вещество, т.е. достъпността на азота и е важен диагностичен показател за типа хумус.

Ерозия

Като основни фактори на ерозията могат да се отделят релефа, климата и растителността, допълнително “подпомогнати” от човешка намеса – голи сечи на значителни територии; неправилна машинна обработка на почвата; прокарване на пътища без да са спазени основните технически параметри – надлъжни и напречни наклони, канавки; прекомерна паша; неконтролируем достъп на добитъка до водните течения и бреговете на реките и др.

Хълмисто-планинският релеф на територията обуславя големи потенциални възможности за развитие на водноерозионните процеси. Релефът е оказал най-съществено влияние върху развитието на водноерозионните процеси чрез наклона, дължината, формата и изложението на склоновете. Особено благоприятстващи ерозионните процеси са големите наклони. Дори на терените с настанилата се трайно дървесна растителност, територията е потенциално ерозионно опасна. Ролята на релефа е съществена и върху разпределението на валежите, което от своя страна влияе върху развитието на растителността и интензивността на почвообразователния процес.

Противоерозионната устойчивост на почвата зависи в много голяма степен от нейния състав и свойства - генетичния почвен тип, механичен състав, микроагрегатен състав, водоустойчивост на структурните агрегати, водопроницаемост, свързаност, обемна плътност, съдържание на хумус, обменни катиони и др. Така например механичният състав на почвата определя в значителна степен нейната податливост на ерозиране, тъй като с него са тясно свързани много от нейните основни свойства (физични, водни,

въздушни и физикомеханични). Известно е, че почвите с високо съдържание на хумус и глина са със слаба ерозионна податливост, а леките почви с голямо съдържание на праховити фракции са с висока податливост на ерозиране.

Като най-сигурен естествен фактор защитаващ почвата от ерозия, може да се посочи растителността. Отделните видове растителност според противоерозионната им ефективност се подреждат в следния низходящ ред - гора, естествено пасище в добро състояние, сенокосна площ с бобови и житни треви, пасище в лошо състояние и др. Поддържането на висока лесистост в района на парка може да се приеме като основна противоерозионна защитна мярка, с което е целесъобразно да се съобразяват лесовъдските мероприятия.

Високата лесистост ще реализира на практика защитните функции на дървесната растителност, които най-общо се свеждат до следното:

- укрепване на почвата, чрез кореновата система, което увеличава съпротивлението на почвените агрегати срещу отделяне и измиване;
 - чрез мъртвата горска постилка разположена върху повърхността на почвата, която я защитава от разрушаващото действие на дъждовните капки;
 - стъблата (в зависимост от склопеността) и растителния отпад увеличават коефициента на грапавост на повърхността на почвата, което се отразява негативно върху скоростта на повърхностния отток, а оттук и върху отслабване на неговите размиващи и влачеши сили.
- В резултат на обезлесяване и действие на ерозионни процеси и изнасяне на почва на територията на парка са се обособили нелесопригодни площи, голини и скали. В някои водосбори и сега продължава действието на линейна и плоскостна ерозия.

2. Възникване и история

Има следи, че землището на село Осиково е населявано от най-ранно историческо и праисторическо време. Предполага се, че пещерите край река Искър, "Темната дупка", "Калугерски дол", "Свинската дупка" и др., в далечното праисторическо време са обитавани от хора. От рудниците в Герана, Вия глава и Боева могила е добивано руда, която е откарвана за преработка в мина Плакалница. В местността Мушат е претопявано руда, личи зид и черна земя. Градището, Църквище, Свети Кирик и др. говорят, че в района на селището е имало живот от най-ранно време. Намирани са в рудниците в района на землището случайно чукове, копия от разни епохи и монети. Не е изучено достатъчно миналото на селището чрез разкопки на стари зидища, изкуствени могили, пещерите и др., като исторически паметници, за да се установи преминаването от първобитно-общинния, робовладелчески и феодалния строй. В населението има археологически и етнографски предмети.

Съществува предание, че в махала Ръжища, в местността Градището, където съществуват и сега зидове от камък, е имало селище - град от епохата на траките, около пети век преди новата ера, населявано от племето Трибалите, което селище - град е било административен и икономически център на околните селища, Губислав, Дупни връх и др.

В махалата Мрамор, в местността Влатино селище, е имало селище, край което е била построена църква преди падането под турско владичество - в местността Църквище, където и сега личат останките от зид и изкоп. Попът, който обслужвал църквата, е живеел в махала Попов връх, и от там носи това име. В местността Калугерски дол е имало манастир. На местността Могилата, над водата Мрамор, също съществува предание, че е имало манастир, носещ името Свети Спас, на името на когото до наши дни ежегодно се провежда събор на Спасов ден. За съществуването на живот в селището през първобитно-общинния и робовладелческия, през римското владичество и феодалната епоха, т.е. през първата и втората българска държава - съществуват изкуствени могили и оброчни плочи, като тези в м. Тройца, Кръста, Свети Спас, Гувна, Горни кладенец и др. Че в местността Мрамор е имало селище, се потвърждава и от това, че са намерени кости и черепи – имало е гробища. Намерени са воденични камъни с малки размери, които говорят, че са служили за ръчно мелене. В местността Попов връх, в нивата на Асановци, при копане на царевица, са намерени 30-40 броя сребърни монети. През 1910 година тези монети са показани на учителя в селото и той е казал, че те са правени през времето на цар Константин. Константин V Копроним е византийски император, царувал през VII век, когато току-що образуваната българска държава укрепвала. Границата между българската държава и Византия е била по билото на Стара планина и е видно, землището на селото е било близо до границата. Съществуват известни поверия, останали още от траките – идолопоклонството, вярвания в миши, вълчи, мечи празници, при гърмотевица слагали сламки на главите си. От същото време са запазени вярванията, че съществува задгробен живот.

От тия данни можем да направим заключение, че първото поселение в землището на село Миланово е било в махалата Ръжища, в местността Градището, преди новата ера, жителите на което са изчезнали. По-късно, след новата ера е станало заселяването на махала Мрамор от власи и затова селището е наречено Влатино селище, жителите на което също са изчезнали-може би по време на турците или по вероятно при нашествието „Варварите“, и великото преселение на народите по време на римската власт в Тракия III и IV век. Поселението на старото Осиково е станало след падането ни под турско робство, а най-новото в централната махала Гувна и другите махали е станало след Освобождението.

Селището през епохата на турско владичество.

Съществува предание, че селото в местността Старо село е основано след падането на България под турско робство. По данни на Цветко Илиев Тупалийски по това време в някое си село Осиково в Родопите – Тракия, била образувана дружина, която повела борба срещу поробителя. Турците заловили дружината, изтезавали членовете и избили много от тях, заедно с главатаря, който бил поп. Жената на главатаря се уплашила и заедно с четиримата си синове натоварили на конете каквото могли, и побегнали да минат Стара планина и намерят по-спокойно място. Тръгнали срещу течението на река Марица и по пътя за Софийско поле продължават по течението на река Искър и идват до река Пробойница. От там се отправят за местността Ръжища – Градището и се прехвърлят в

местността Мрамор. Тук видели обработваема земя и разбрали, че преди години тези места са обитавани от хора, но вече ги нямало. Намерили водата Мрамор и старо селище. Семейството останало и се установило там. Стояли 2-3 години и разбрали, че не могат повече да стоят, заради пътя, който ги довел. По този път идвали и други хора, а може и турци да дойдат. Тогава решили да се изселят на по скрито място и се прехвърлили в местността Шаварец. Там намерили по удобно място и добра обработваема земя и вода. Предполага се, че извора, който носи в миналото- а и сега, името Дядов кладенец- е именно от това време. Скоро синовете се оженват, образуват семейства и се наложило пак да се местят. Обхождайки с добитъка си, предимно кози, виждат местността, където сега е Старото село – Осиково. Тук намерили равнинна площ, обрасла с гора, която започнали да сечат и образуват обработваеми площи. По-късно решили да се изместят там в местността Лака, където имало повече вода. Така се предполага да е основано селището през първата половина на петнадесети век. По-късно, през 1492 година, при 12 къщи е направена черквата. Това е установено по данни на писателя Димитър Николов (Осинин), родом от село Долна Бела речка, Берковско. Същият, минавайки през село Осиково през 1939 година, вземал препис от надписа, останал над входната врата, написан на старобългарски език, и установил времето на строежа на черквата /изнесено в статия на Църковен вестник брой 6 от 2.II.1940 година /.

Черквата носи името Рождество Богородично. Предполага се, че по това време е строен и манастира в село Дупни връх. От началото черквата не имала свещеник или била обслужвана от духовници от околните манастири. В средата на XIX-ти век черквата била ремонтирана и осветена. По-късно свещеник бил някой си Дуралията. Отпред черквата и отзад нея са били първите гробища, а по-после са изместени на около 200 метра и открити около 1820 год., които приемали починалите до 1968 година, след която година се откриват нови гробища в местността Църквище, където започва погребването на починалите лица. Първите погребани тук са загиналите при рейсовата катастрофа.

След освобождението на България от 1872 до 1887 година е бил редовен свещеник Иван Павлов от село Долна бела речка. От 1887 до 1893 година е свещенодействал Васил Димитров от село Дупни връх. От 1894 година до 1928 г. е бил свещеник Димитър Николов Асански от село Осиково. Същият е обслужвал и село Дупни връх, съставлящи една

енория. От 1928 година и понастоящем свещенодействия Симеон Коцов Рагев от село Миланово.

Непосредствено до двора на черквата имало килийно училище, където е изучавано славянска азбука, черковния богослужбен ред, наустницата, псалтира и др. Преди и след освобождението децата са учили в къщата на Тодор Карамелски и на Йошини.

Пръв учител от селото е бил Георги /Гъонко/ Петков Ханджийски. По данни на Цено Петров Мицов, който е родственик на Ханджиовци, Гъонко се учил на грамотност в град Враца през 1850 година в килийно училище от учители-свещеници при Черепишкия манастир. Изучавали са славянски и старобългарски език, като се криели от турците. Книгите били изработени от проста хартия, прашана от Русия по търговци криешком. През следващата година Гъонко решил с още 20 ученика от Враца да отидат да се учат в Румъния, преминали Дунава с рибарска лодка в Румъния за Крайова и Букурещ. Понеже не е имало къде да учат, заминали за Русия – град Кишинев и на 13 август 1851 година били в град Киев. Той е бил настанен в един български кръчмар, който имал син свещеник. Тук стояли и учили 3 години, но през 1853 година се обявила Кримската война и другарите на Георги отишли войници, като някои от тях били пленени, а други умрели. Георги не ходил на фронта, защото бил слаб. Върнал се в България през 1858 г., като свещеника, при който квартирувал му дал много книги: Софрониево, Рибния календар, историята на Светослав Киевски, Александър Македонски и др. добре подвързани. Дошъл в Осиково и започнал да учи хората по домовете им, а други в килийното училище /барака/ пред черквата.

Учил ги е до четвърто отделение. Свещеник Димитър Николов, както и учителят Димитър Марков Терзийски от село Дупни връх са негови ученици. Починал през 1912 година и погребан тържествено.

Село Осиково през епохата на турското робство до освобождението е било в административно подчинение на град Берковица. По време на робството в центъра на селото, в двора на сегашното училище, е бил построен турски конак с чардак, в които престоявали идващите през годината турски бирници да прибират данъците. В местността Градишки връх се намирала наблюдателница, от която се наблюдавало идването на неприятеля, а по късно, след Освобождението, от същото място, чрез викане от глашатай се предавали разни съобщения.

След основаването на селището, то започнало бързо да нараства вследствие благоприятните спокойни условия, тъй като селото е скътано в балканската котловина – далеч от погледа на поробителя. Съществували са конски пътища за Балкана през Средни дел, за Поленьото през Потъки, за водениците Жълти люб (Житолуб) през Пчелините, Мрамор, Арпиши и Турски дол. През Потъки и Средни дел по-късно са направени тесни коларски пътеки. Обширните пространства около селото са давали възможност за развитие на животновъдството и земеделието. Населението се занимавало главно с овце, кози, говеда и коне. Говедата на стопаните се гледали от общи гледачи и се пасели по

местностите Корита и Галовеца, а са лежали на Конярника. А още по-рано, по предание се знае, че са лежали на Яловарника, Клисурата и Смилева падина. Селските крави с телците

са пасли и лежали в Раненското лице, Говежди дол и Ланишката страна. По тези места са пасли и овцете, и козите. Зимнина /сено и др./ са добивани от ливадите и нивите, находящи се в местностите: Гувна, Мрамор, Ръжища, Русинов дел и др., които храни трудно са пренасяни предимно с коне до селото. Поенето на добитъка ставало на Говежда вода, Корита, Средни дел и Мушат. Населението произвеждало всички видове култури – пшеница, царевица, овес, ечемик, картофи, коноп и др. Било развито и пчеларството. Баба Кремена Чукалейска имала около 200 тръвни кошера, отглеждани в местността Турски дол. В Свражен са отглеждани лозя, черничеви дървета и копринена буба. Копринена буба е отглеждана и в Старото село. Известна част от населението се занимавало със занаяти: направа на корита, шиници, лопати дървени, вили,

дъски – шинди за направа на мехове и др. Тези предмети са откарвани през Балкана по шиндарски /кърджалийски/ път и са продавани във Враца, и други селища на Дунавската равнина в натура срещу зърнени храни и пари. Вършеенето на житото и др. се извършвало с коне на гумно в близост до нивите в местностите Русинов дел, Мрамор, Ръжища, Лак, Гувна и др. От тези места се добивало сено, слама, шума, царевичак, които били пренасяни по-сетне с коне до селището.

Облеклото на жителите било приготвявано ръчно, добивано от вълна, коноп и козина. Конопът е сеян, скубан, връзван на гръсти /снопчета/, топен на топила за киснене, менен /чукан/ на мелица, влачен на гребенец или дарак, предимно преден на ръчно вретено и тъкан на дървен стан /разбой/. След това кроенето и шиенето е ставало ръчно. От козината се изтъкавали козаци /постилки/ и ногавци. Вълната се влачела /чесала/, прела и тъкала, и са добивали груб вълнен шаек /олави/, носели на валевица и се получавал дебел шаек, от който изработвали бели дрехи: беневреци с и без колчази, опанджаци /ямурлуци/, кършници- дълга дреха с тесни ръкави до лактите с китени поли, касачета също като кършника, но късо, до под кръста, дорамчета – дреха подобна на жилетка, навуца и др. От вълната се изработвали още шарени чорапи, ръкавици, пояси червени и др. От кожата на овцете са шиели калпаци (капи) и кожуси. От вълнения шаек изработвали и женско облекло: сукмани, завески и постилки. Сукманите са боядисвани черни китени поли и с

мъниста /яспри/ на полите, а завеските – китени и шарени предимно червени. Също такива са били и престилките. Сукманите се носили предимно зимно време, а завеските летно време. Добитият шаек повече продавали в градовете и други пазари, та дори и в Цариград. За изработване на черги и козяци, вътъкът бил приготвяван с махалки, а основата с вретено. В селището идвали дърндари, които разбивали стари дрехи, ярина и др. с уреди, подобни на днешните чепкала. За долно облекло, както на мъжете, така и на жените са служели ризи, добити от конопа и вълната. Обували са свински и говежди цървули. Мъжете носели червени пояси и кожени силафи /пояси/, в които пояси съхранявали ценности – пари, рабоши, тютюнарницата, огнивото, праханта и др. Момите и жените носели шарени вълнени чорапи до под коленете, вързани от горе с кюстек /вързка/ и украшения – колан с пафти металически, гривни, пръстени, обици и огърлици.

Жителите на селото са от славяно-български произход. Не е имало заселяване на други народности. По вяра населението е източно-православно. Писмената и говорима реч е в унисон с тази на населението от Врачански край. И по настоящем често се употребяват диалектни думи, останали от онова време. Такива са: рака, каша, казе, пакьо, мачка, оти-защо, лама-нима, итай, мажо-мъж, мги-им, дека-къде, одър-креват, сака-иска, он-той и др. Съществено различие на говора е имало с този на село Дупни връх. Големи разлики са съществували между двете села и в облеклото и накитите.

Името на село Осиково произхожда от дървото осика /топола/, каквато е имало доста много из землището. Съществува и легенда, че името на селото произхожда от насекомото "оса", което се срещало доста много по дънерите на дърветата из района на селището.

Друга легенда гласи, че името Осиково произхожда от първите поселници, дошли от Родопите, от село Осиково. Най вероятно, обаче, за произхода на наименованието на селото Осиково да произхожда от името на тополата осика.

Из района на селището съществуват много имена с историческо значение като: Войводен валог, Хайдушко седло, Хайдушко кладенче, Бойна дупка, Турски дол, Турски камък, Смилова падина, Желебска падина, Калугерски дол и др. имена, които свидетелствуват, че тук по време на робството ни под турците, са върлували хайдути и са отмъщавали на турците. Турците, които извършвали зверства са пресрещани пътом от смели осиковчани, като Исмо от Ружиния род, Пацо Цинцарски, Стоян Нодин и др., които са ги убивали, вземали ограбеното и ги хвърляли местностите Турски камък, Ямата, Грамагье и др. Тук са минавали четите на Панайот Хитов и Филип Тотьо през 1867 година. Те са били подкрепяни от местни жители. Из дневника на Панайот Хитов /"Моето пътуване из Стара планина"/ през 1867 г. четем на стр. 178: „На 26 юли 1867 год. преминахме Искъра и като се обувахме, насреща ни дойде потеря от 30-40 черкези, но се разминахме, без да се ударим. Тук си изгубихме далекогледа и се върна Иван Черногоореца, та го намери. На 27 юли излязохме на Врачанската планина и ходихме все по билото. На 28 юли прехвърлихме местността „Пърхови могили“, място съвсем безводно. Тук един дърводелец ни донесе едно буре вода от половин час място. На 29 юли преминахме покрай Дупни връх и отгоре над селото, из един път, излязохме на върха”...

По данни на историка Иван Ангелов от град Враца, Васил Левски е дохождал в Осиково и е организиран комитет за борба срещу турците. По данни на Димитър Дацев Гъонов в този комитет са влизали: Лило Кръстев Кунчов, Геоша Уруков, Васил Куцански, Стоян Стамболията, Гъоно и Стоян Спасови Кохови, Исмо Ружин и др. с ковчежник-секретар Кола Митров Асански, който след Освобождението е бил народен съдия и носеше псевдонима „Мировой“. Имало е и подържници на турската власт. Такъв е бил Трифон Семов.

Тъй като през землището на Осиково е минавал най-късият път от Софийско за Дунавската равнина, често минавали турци и привличали вниманието на местните мъстители и околните такива. Хайдутите излизали през лятото, отседвали денно време на Хайдушкото седло и край Хайдушкото кладенче, а нощем слизали в местността Ракията, където имало хан, причаквали пътуващите турци, обирали ги и ги убивали. Смели мъстители от село Осиково са били Дели Петър и Стамболията. Друг мъстител е бил Исмо Ружин, който 20 години е действувал. По данни на историка Андрей Цветков, находящи се в книгата му „Тайните и революционните комитети из робството ни под турците в някои Врачански села“ от 1938 година, смел бунтовник от Осиково е бил Горан Данколов-Йондето. Те са държали връзка с Вуто Василев Жабарски и Кола Бойчовски от село Оплетня, Павел Буляко от село Очиндол и Стоян Балабанеца от Пробойница. Всички били въоръжени с ковани големи ножове и пищови. Държали са връзка и са спохождали Цено Стоянов от град Враца и Марин Митов от село Згориград, членове на Врачанския революционен комитет.

Има предание, че по време на феодалните размирици и кърджалийските нападения през 1800 година, подгонен е преминал Врачанския балкан Софрони Врачански, спрял при овчарите във Войводен валог, където бил нахранен, преоблечен и придружен до преминаването му на река Искър за манастира „Седемте престола“. От тогава, и по този случай този валог се нарича „Войводин валог“.

През 1876 година, минавайки, четници от разбитата Ботева чета били посрещнати от осиковски овчари и козари, нахранени и проводени към река Искър.

По време на робството в село Осиково е имало кръчма, собственост на Петко Ханджийски, а после – на Тупалиовци. Имало е кръчма в местността Бальовица, държана от дядо Петър Керефейски, в местността Ранията, държана от Павел Гацин. Имало е хан в местността Каличина бара под наименование „Буюк хан“, държан от Керефейците и в местността Пробойница под наименование „Ченгене хан“.

Старейшината на селото през 1875 година се знае, че е бил Симеон Коцов Зоров, който защитавал населението, а представител на берковчани в Берковския съд е бил дядо Васил Василски, който също е защитавал населението, а в състава на турския съд е бил някой си Алил, родом от село Осиково. Беглика и десетъка са събирани от някой си Чауш. В неделен ден се събирали хората на конака /мястото намиращо се пред училището в Старото село/. Невестите връзвали цедилата си с децата за плета, който ограждал двора на конака. Тук свирджии свирели на гусла, кавал, цафара, гайда и тъпан. Играели са ситното хоро, къопавото, дългата, георговото, изместо и др. По полето /къра/, седемките и тлаките, са пеели песни. Баба Петра Начкова на 90 години предава много песни;

Запело е пиле у гора,	Заспала света Мария
У гора, у люлякова,	на свети Петър на рамо,
Кое го пиле дочуло,	Свети Петър я будеше;
Оно е болно легнало,	Я стани света Марио,
Кое година, кое две,	да видиш чудо голямо...

Сиромах Стоян три години....

При обработката на земята населението си е служело с дървено рало, с ралник /палешник/, мотика, търнокоп, вила, сърп и др. Печенето на хляба, предимно „просеник“ /царевичияк/, като се хвърля измесено тесто в огнището и се покрива с жарави и пепел или в подница по същия начин, или с вършини. Служели си с копаня, пахар и гърне, киселото мляко събирали в бурдаки, а маслото в таранжук. Осветлявали са се с огъня, който кладели в средата на жилището или газениче. Освен селските воденички в Жълти люб (Житолуб) е имало и частни. Такива са Влаховата и Гецината в местността Сапачур,

разрушени при наводнението през 1907 година. В местността Варовитица, при сливането на водите от Три кладенци, Изворо и Варовитица, била Митината воденица, която след Освобождението е изоставена поради изселване в село Тлачене. Пощенската служба се е извършвала от куриери, които донасяли пощата от София, Берковица, Враца, а по късно от Елисейна. Старото Осиково /днешното Старо село/ се водоснабдявало от изворчето Глава, отстоящо на около 500 метра, като по канал и глинени тръби е доведена водата в селото и направена чешма, която съществува и понастоящем.

В писменни данни на Врачанския исторически музей се казва, че в района на село Осиково са намерени бронзови ранно-византийски монети от VI-ти век - времето на император Юстиниан. Освен това, село Осиково се споменава в много турски документи. През 1870 година село Осиково е дало две оки пашкули. През 1877 година Осиково е имало 80 домакинства. Имало е 2386 броя овце и 1558 броя кози /без укритите/. Платен данък 17,748 гроша. През 1875 год. селото е дало общо данък на глава от населението 560 гроша, внесени от старейшината Симеон, внесени зърнени храни – десетък 701 килета цариградски.

По предание, населението на село Осиково е формирано от два рода местни /туземци/ и преселници /аряни – религиозна секта/, и че родовете са 14, което съставлявало родовото дърво на бъдещото село Осиково. За родствеността на фамилиите най-вече свидетелствуват близостта на полските имоти, притежавани от домакинствата. По събрани данни от Георги Керефейски родствени са фамилиите-туземци: 1/ Керефейски, Кюхови, Трохълзови, Пощунски, Кюзови, Крънчови, Реджови и Лигълзови. 2/ Нодини, Статкови и Йошини. 3/ Зорови, Диманини и Мицови. 4/ Червенкови, Канини и Куцанови. 5/ Сулзови, Гъзови, Пиклярски и Кунчови. 6/ Ангелови, Факирови и Трупълзови. 7/ Рагъзови, Динови. Зеленкови, Пандови, Дудоленови и Милени. 8/ Глогови, Коверкови, Ружини и Ханджийски. 9/ Главчови /Пенъови/, Влахови, Тороманови. 10/ Рунчеви, Цинцарски и Макарови. 11/ Тужови, Шуликови, Горчови, Кьонини и Чукалийски. 12/ Манчови, Глухчови, Карамелски, Бръмбарови, Гецини, Аршинкови, Вълчови и Пиркови. 13/ Асански, Папирски и Жильови. 14/ Дафинови, Кюлтени, Караконджови. От рода „аряни“ са: Тупалийски, Торбови, Дели-Иванови, Начкови, Пенчови, Данколови, Василски, Семови, Върнови, Сивчови и Балатутови.

Селището от Освобождението

По време на Освобождението 1877-1878 година в селото не е имало турци, обаче през землището, подгонени от руската освободителна войска, побягнали и минавайки, заграбвали, каквото им се случило, поради което населението се криело и особено са криели добитъка. Овцете затваряли в пещери и скрити места. През селото минали група руски войници – конници, които били посрещнати радушно от населението. Трябвало е да свалят горния праг на сгради, за да вкарат високите коне и да се подслонят вследствие големия студ.

По данни от Александър Величков Гъонов, намиращи се в централния архив на СССР-Москва /събирането на тези данни в 1877 година е извършено от руски военни лица и цивилни такива/ село Осиково имало 169 български къщи /578 мъже и 560 жени/, един двор цигани /2 мъже и 3 жени /, 410 дек. дворове, 1580 дек. обработваема земя, 860 дек. сенокоси, 64 дек. лозя, 880 дек. гора, 40110 дек пасища, 53 дек. вокъфчийство, добитък: 100 чифта волове, 220 крави, 171 коня, 2996 овце, 1828 кози, 196 свине, 17 магарета, 29 коли, 39 товари. Има училище, 9 мелници и една ковачница.

Завареният старейшина при идването на руските освободителни войски Цветко Петков Тупалийски бил заменен с Тодор Петров Глогов и Тодор Христов Чукалейски, които стояли начело на местното до 1893 година. От 1893 до 1917 година кметове са били: Коцо Симеонов Зоров, Никола Иванов Манчов, Иван Вутов Ханджийски, Петър Георгиев Ханджийски, Иван Стоянов Рунчев, Цветко Илиев Тупалийски, Цено Стоянов Рунчев и Александър Павлов Гацин.

През 1892 година е построено училище в Старото село на площада пред конака, наименовано Кирил и Методи.

Състои се от две учебни стаи – голямата 7 на 8 метра с коридор и две други стаи. Двете стаи са служили за квартира на учителите и съхраняване на пособия. Постройката е паянтова, покрита с каменни червени плочи, изваждани от Иванов рът и донасяни с коне. Училището е правено по типов план от местни майстори при учителството на Георги Петков Ханджийски. През 1935 година плочите от училището са свалени и заменени с цигли. Пръв учител до Освобождението е бил Георги Петков Ханджийски. След това са били учители Коцо Стефанов от град Враца и други от Пловдив. След тях е бил учител Димитър Марков Терзийски от село Дупни връх /Дружево/, стоял до 1904 година. Той е учил децата от четирите отделения, като междувременно е кроил и шиел дрехи. След него идва Ненчо Петков Лингерски до 1908 година. След това Петър Боянски и Дарина Найденова и др.

Периодически се откривали училища в махалата Гувна, в къщите на Торомановци и Ханджиовци. Голямата стая на училището служи за изнасяне на утра и вечеринки. Дядо Лило Трифонов Тупалийски на 90 години предава: „Постъпих I отделение в частната къща на Тодор Карамелски, а следващата година влезох в новото училище. Предаваше ни Митър даскало от Дупни връх. Бяхме 140 деца от четирите отделения. Делеше ни в две стаи. Учеше и пето отделение, в което учеха трима ученици”.

По данни на Петър Геонков Ханджийски, който е бил кмет през 1902 год., предадени на свещеник Симеон Коцов през 1939 год., дава следните сведения: “селото се е заселило преди 500-600 години от седем къщи. По-после се е умножило, но пак се делило на 12 бащини родове, така плащали и данъците си. Около преди 500 години е правена черквата, но под натиска на турския породител е била изоставена, а по-после през 1865 год. възстановена и осветена”. Той продължава „преди 120 години /т.е. през 1873 г./ къщите

били 24. Преди 80 години – 60, а преди 50 години /т.е. през 1852 год/- 104. През това време всяко семейство е имало от 4 до 10 деца. Днес 10 юли 1902 година селото брои 188 къщи, заедно с тези, които са се изместили от района на селището. От преди 20 години е започнало да се измества из целия топрак, и сега старото поселище има 35 къщи, черквата и училището.

Населението след Освобождението започва бързо да нараства и да се изселва в селата на Дунавската равнина, като на един път са се изселили 40 къщи в селата Тлачене и Буковец, и други села. Те закупили евтина земя от бягащите турци – чифликчии и така се препитавали. Рода Хаджиантонови са от с. Осиково. Други семейства от селището се изместват в различни райони на селището. Така се оформят махалите Гувна, Ръжища, Мрамор, Русинов дел, Лак, Мъжев дел, Кат, Батина поляна и Свражен.

Започва надпреварата за овладяване на повече земя и по такъв начин населението почва да се обособява в класи. В старото село е имало хан. Населението е ходело на пазар в град Враца и Берковица, и купувало стоки в натура и пари. Носили сирене, масло, шаяк и др. Болшинството от населението изнемогвало поради тежките условия, при които били поставени и проявявало бдителност в икономическия и политическия живот. Населението в своето болшинство почва да обеднява, изселва се, а другите постъпват на работа в мините, железниците и др., което се дължи на постепенното загубване на частната им собственост, която преминава в ръцете по разни поводи на едрите земеделци и търговци.

Населението взема участие в Сръбско-Българската война – присъединяване на Северна и Южна България 1885 година. При прокарване на ж.п. линията София-Мездра през 1894 година населението също взе участие при работата в стачното движение.

Преди направата на каменния мост над река Искър се минавало по брод или с лодка /лагя/ за Лактник. В Национално-освободителните борби на Тракия и Македония е взел участие Петър Димитров Йошин, като се записал комита в четите на капитан Паница, Сандански и Чернопеев.

Населението взема участие в Балканската война 1912-1913 година и Междусъюзническата война, в която загиват пет души. Взема участие в Първа световна война 1915-1918 година, в която са загинали 33 души.

В годините след войните населението се е занимавало главно със земеделие, скотовъдство, дърводобив и занаятчиество, а е имало и работници служещи и извън селището. Населението добивало много картофи, които откарвали на полските села из Дунавската равнина с коне и коли, и ги сменяли за царевица и жито. Недоимъкът от зърнени храни принуждавал осиковчани да отиват на бране на царевица в полските села и на жътва в Софийско.

Читалищна дейност

Читалището в с. Осиково – Миланово е учредено през месец ноември, 1927 год., наименувано “Пробуда” и до днес носи това име. От името му личи с каква цел е създадено – да поддържа буден духа на населението, да буди и привлича онези, които стоят настрана от обществения живот. Учредители са: Димитър Симеонов Рагъов, Васил Павлов Кьонин, Георги Младенов Керефейски, Ангел Коцов Асански, Тодор Горанов Асански, свещ. Симеон Коцов Рагъов, Георги Горанов Чукалейски, Цветко Георгиев Главчов, Цветко Димитров Топалийски, Георги Николов Манчов. При учредяването читалището е наброявало 71 членове.

През всичките години на своето съществуване читалището е имало богата дейност. Библиотеката се е създала и обогатявала главно чрез дарения. В годините на социализма книгите се закупуваха за сметка на общинските съвети на култура и читалището в гр. Своге. Книжният фонд на библиотеката сега е над 7000 броя. Заслуги за библиотечната дейност имат Илия Ангелов Торбов, Тома Димитров Томов, Снежана Димитрова Дацева, Нели Димитрова Ангелова, Елка Георгиева Ружина, Йорданка Цветкова Николова, Лидия Светославова Цветкова. Секретар-библиотекарите са били и главните организатори на културно-просветната дейност на читалището. В миналото е имало много читатели, достигали са годишно до 1000 броя. В последствие намаляват, като през 1995 год. са 163, а в края на 2008 год. – едва 50 души.

Най-големи заслуги за организационната дейност на читалището през годините има Ангел Коцов Асански. Читалището е провеждало вечеринки, програми, сказки, рецитали, утра и др. Главно дейността му се е съсредоточавала в следните направления: театрална самодейност, певческа самодейност и танцови колективи.

Първата пиеса, която е поставена на сцената на читалище “Пробуда”, е драмата “Майстори” на Рачо Стоянов през 1928 год. До 80-те години на миналия век са играни много пиеси, с някои са гостували в други селища. В по-далечно време са пиесите “Тлака в Алтъново”, “Луди млади”, “Платон Кречет” и др. В по-ново време, 50-70-те год., читалището приютява много самодейци и им дава възможност за изява. Играят се пиесите “Криворазбраната цивилизация”, “Щастие”, “Нонкината любов”, “Женско царство”, “Хан Татар”, “Двете майки”, “Балада за мъртвия брат – Лазар и Петкана”, “Има ли смисъл да утепваме мечката” и много др. В махала Мрамор самостоятелно подготвят “Нонкината любов”, в м. Старо село – “Мене ме, мамо, змей люби”. За репетиции в началото са използвани частни къщи, сцените са били в частни къщи и в училищата в Старо село и в Гувна. През 1935 година при кметуването на Ценко Григоров Топалийски се построява сградата на кметството и читалищен салон. Това значително улеснява и подобрява дейността на колективите – има вече истинска сцена.

Танцов колектив към читалището се сформира още през 50-те год. на 20-ти век. Той цели да покаже, както на местни програми, така и на различни прегледи на народното творчество, красотата на местните автентични хора със съпровод на гайда от Георги Гурков Влахов. Колективът се е явявал на прегледи на художествената самодейност във Враца, Мездра, Елисейна, Лакатник, Своге. Следващият танцов колектив, който донася много известност и награди, се формира най-напред в м. Мрамор, в последствие прераства в читалищен. Колективът спечелва два златни медала на Националния събор в Копривщица през 1981 и 1986 год. В постигането на тези успехи много голяма е заслугата на гайдаря Васил Иванов Главчов и гъдуларя Цветан Петров Пенчов. Колективът няколко години подред гостува на празника на минералната вода и Балкана в местността Зелени дел, Вършец. Играят се местни автентични хора “Дедовата Гьоргьова”, “Ситната по старешки”, “Влашки”, “Чичовото дете” и др.

Не по-малко в дейността на читалището е застъпена певческата самодейност. В миналото песни са се пеели главно на седянка и по жътва. Характерното за жътварските песни е това, че са изпълнявани от две групи с по три или четири певци. Една от тях “грачи”, а другите – “влачат”. Такива изпълнения има само в българския фолклор. Жътварските песни от Осиково – Миланово се различават по мелодия от тези в Лакатник и Дупни връх – Дружево. През 50-60-те години на миналия век се сформира певчески колектив към читалището. През 1964 год. тази група прераства в хор за народни песни и наброява около 40 жени. Извадени са атрактивните традиционни носии. Жените сами ушиват ризи с битови бродерии, в последствие се закупуват и други народни носии. Хорът няма големи постижения извън селото – участва в прегледи в Лакатник и Своге. Въпреки това у всяка участничка е останал прекрасният спомен да е част от нещо голямо, хубаво, българско. Изнасят се програми на всички празници и тържества в селото в продължение на 30 год. С особени заслуги се ползва фолклорната група за автентични песни, представляла се на Националния събор на народното творчество в Копривщица, в телевизията и на много други места.

Образование

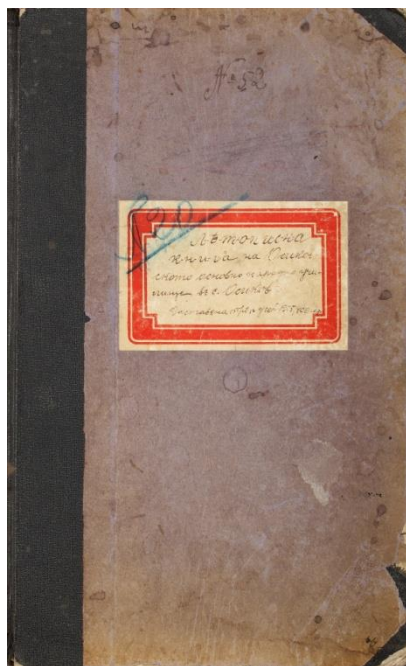
За съществуване на училище в с. Осиково намираме данни в “Историческо описание на с.Осиково, Врачанско” с автори Димитър Симеонов Рагъов, Васил Павлов Кьонин и Тодор Горанов Асански от 1927 год. В него се казва: “Училище е имало при черквата, вероятно построено в началото на 19 в., а в последствие е имало училище в частни къщи. Първи

учители в селото преди Освобождението са следните: Жуни от Софийските села, Лозан, който не се знае от къде е, местен учител Гьонко Петков Ханджийски, поп Антонов от Враца и Димитър Марков Терзийски от Дупни връх. Характерно е, че по това време обучението на учениците е ставало скрито от турската власт, като е казвало на учениците с излизането от училището да се пръскат бърже на различни страни, за да не забележи турската власт, понеже горили училища, където узнавали, че има такива.”

Първ местен учител е Гьонко Петков Ханджийски, роден в с.Осиково. По данни на Цено Петров Мицов, негов родственик, той се учил на грамотност във Враца и при свещеници при Черепишкия манастир в килийно училище. Дошъл в Осиково и започнал първоначално да учи хората по домовете, а в последствие в килийното училище в черквата, което се помещавало в бараки. Учил до четвърто отделение. Негови ученици са свещеник Димитър Николов Асански от Осиково и Димитър Марков Терзийски от Дупни връх, който в последствие станал учител в Осиково. Починал през 1912 год. и бил погребан тържествено.

Освен бараките до черквата, за учебни помещения се използвали частни къщи: на Тодор Карамелски, Йошината и Рунчовата. Дядо Лило Трифонов Топалийски, който през 1970 год. бил на 90 год., разказва: “Постъпих първо отделение в частната къща на Тодор Карамелски, а следващата година влезох в новото училище. Предаваше ми Митър даскало от Дупни връх”. Става въпрос за Димитър Марков Терзийски, който освен, че обучавал учениците, кроел и шиел дрехи, типично за килийното училище.

Официални данни за съществуване на училище в Осиково има в музея на българското образование в Габрово. Осиково се споменава в статистическите данни от 1878 год. През 1887 год. е построена сграда по типов проект, каквито в България се строят в много селища след Освобождението. Построена е от местни майстори строители, покрита с червени

плочи, докарани с коне от Иванов рът, през 1935 год. е препокрита с цигли. Сградата има две учебни стаи и две малки за пособия и квартира на учителите.

Най-точни данни за състоянието на учебното дело в Осиково се намират в летописната книга, започната през учебната 1905 – 1906 год. от учителя Ненчо Петков от с.Лакатник. Той е назначен с годишна заплата 900 лв. и сам обучава учениците, разделени в две стаи – I и III отделение в едната и II и IV отделение в другата стая. От подлежащите на обучение 215 деца за същата година са записани 58, за 1906-07 – от 205 са записани 55, за 1907-08 – от 185 са записани 80 ученици. С всяка година броят на обучаващите се нараства. Записват се всяка година и то само момчета, едва през 1907-08 год. се записват момичета.

През учебната 1908-09 год. се назначава още един учител – Коста Бенев от гр. Ловеч. Открива се учебна стая в м. Гувна в къщата на Димитър Тодоров Торомански със 100 лв. годишен наем. По това време същият е секретар – бирник в общината в Осиково и кмет Цветко Илиев Топалийски. Децата от м. Гувна посещават учебни занятия в тази къща.

Училището се посещава и ревизира от Берковския училищен инспектор. Учебната година завършва с изпити, които се провеждат от делегати учители от съседни села – Дупни връх, Очиндол и др. и завършват с утро с програма – песни, стихотворения, хора. В следващите години учители са идвали от различни селища и краища на България – София, Шумен, Малко Търново, Згориград, Враца.

През учебната 1917-18 год. остава един учител – Елисавета Величкова от София. Тя е принудена да обучава учениците през ден: I и III отделение в понеделник, II и IV отделение във вторник и т.н. Същото е и през следващата година. През учебната 1919-20 год. са се записали 105 ученици, чиновите не достигат, учениците стоят прави покрай стената. Искане за трети учител и с много усилия молбата е удовлетворена. През тази година е назначен първият учител от Осиково – Цвятко Симеонов Кюзов, който за нещастие се разболява от туберкулоза и умира на 16.04.1920 год. Неговите ученици се разпределят между другите учители до края на годината.

През годините учебните занятия се прекъсват по различни причини: болести – епидемии – дизентерия, морбили, скарлатина, инфлуенца, огнища, кукурузобер, ремонт на сградата, лошо време.

През годините 1919-21 учителите настояват за сграда, отговаряща на нуждите на селото. Това е времето на управление на БЗНС. Кмет в Осиково е Петър Димитров Йошин. Строи се така необходимата сграда в центъра на м.Гувна. Началото е поставено от къщата на Георги Вутов Ханджийски, който я построил с 2 стаи за кръчма. Била в близост до Топалийската кръчма и последните не допуснали да се отвори. Тогава собственикът я дарява за училище и кметство – в едната стая учат учениците, в другата кметът провежда своите административни дела. До тази къща се строи сградата, предназначена специално за училище – едноетажна и паянтова. Открита е през учебната 1921-22 год. като се осъществява мечтата на Осиковци да имат прогимназия. До тогава желаещите с много усилия са учили във Вършец и Враца. Теренът за сградата също е дарен от Ханджиовци. Училището е наименувано “Отец Паисий” и в същност в селото има вече две училища – начално и основно. През 1920-21 год. е назначен като редовен учител Васил Павлов Кьонин от Осиково, който същевременно е и главен учител и остава такъв в продължение

С годините записаните ученици стават все повече. Така през 1930-31 год. от подлежащите 277 се записват 263, 1931-32 год от 308 се записват 292. В следващите години се води

статистика само на учениците в основното училище без това в м.Старо село и данните не са пълни.

През 30-те години съществува фонд “Бедни ученици” на национално ниво и се отпускат средства за храна и учебници на бедни ученици. Така през учебната 1930-31 год. са изразходени 1186 лв., през 1931-32 год. – 548 лв. През това време се открива трапезария и се дават средства за безплатна храна на бедни ученици. През учебната 1936-37 год. по случай раждането на престолонаследника Симеон успехът на всички ученици се повишава с една единица и няма оставени на поправителен изпит и повтарящи ученици. От учебната 1920-21 год. училището се посещава и ревизира от Врачански окръжен инспектор, а от 1935-36 год. – от Мездренски училищен инспектор.

Училищната сграда не е достатъчна да задоволи нуждите – учениците са много и класните стаи не достигат, налага се отново да се използват частни къщи. Учителите са най-ревностните радатели за построяване на нова сграда. Парцелът е определен, дарен от братя Топалийски, но бюрократични причини и неразбирателство на някои местни първенци пречат да започне строежа. Едва в началото на 40-те години започват изкопите за новия обект.

Учителите активно работят в читалището, изнасят сказки, реферати, вечеринки, обзавеждат с книги библиотеката, създава се ученическа кооперация с 38 ученици.

След края на войната започва усилена работа за строежа на нова сграда. През 1949 год. се организира младежка строителна бригада – по 25 души в 3 смени по 40 дни работят всички видове дейности. Командири на 3-те смени са Цветко Иванов Керефейски, Никола Иванов Бонов и Димитър Тодоров Торбов. Всичко е организирано в строг бригадирски режим: спят и се хранят в училището, под строй и с песен отиват на обектите, отчита се всеки ден работата на вечерна проверка и т.н. Бригадирите участват в правенето на тухли, вадене на пясък и баластра на р.Пребойница и Искър, бъркане на хоросан, носене на тухли, желяза, дървета и т.н. В строежа участва и местното население с труд. Архитект е Дограмаджиев от Враца, ръководител на строежа е дядо Ставро от Търновско. След упорит труд на цялото население под ръководството на новата власт и преди всичко на председателя Величко Тодоров Зоров на 06.02.1951 год. новата училищна сграда отваря врати и училището се мести в нея, макар и не напълно завършена.

През следващите години се работи по довършване на сградата – измазване на фасадата, изливане на мозайки, боядисване на дограма и цокли, оформяне на двора, водоснабдяване на сутерена и откриване на кухня и столова, електрифициране на сградата. Същевременно се открива Врачански пионерски лагер през летните месеци. През 1954-55 год. вече има телефон и дружинен ръководител, който да води дейността на ДПО “Септемврийче” – Йорданка Ангелова.

Оформят се и се асфалтират пътеките в двора на училището и игрището, обзавеждат се кабинети по математика, физика, химия и биология и две работилници в сутерена – дървообработване и металообработване. През 1966 год. се закрива училището в м. Старо село и щата за дружинен ръководител, за да бъде открит отново през 1970 год. до 1976 год.

През 1968-69 год. има 2 паралелки в 8-ми клас, което налага увеличение на персонала. През следващата година се закрива прогимназията в Дружево и всички ученици от 5-ти до 8-ми клас от двете села се учат в Миланово, като се осигурява ежедневен транспорт. Закрива се общежитието.

През 1971-72 год. се построява ограда на училищния двор с помощта на учениците от по-горните класове и окончателно се завършва оформянето на двора. През 1976-77 год., 4-ти клас преминава към прогимназията по нова учебна програма, за да се върне обратно към началния курс през 1993-94 год. През 1979 год. се закрива слятата начална паралелка в с. Дружево и вече всички деца пътуват до Миланово.

През 80-те години се работи по различни програми, сменят се изискванията по учебния процес, с цел да се достигне най-доброто. Организира се богата извънкласна дейност, чрез клуб за Техническо и научно творчество и майсторство, с различни кръжоци по различни предмети, работи хор и танцов състав с ръководител Цветана Иванова Бърцова. Танцовият състав печели сребърни медали на Националния събор на народно творчество в Копривщица през 1981 и 1986 год. Въвежда се прием на обучение в 1-ви клас от 6 години. През 1988 год. се празнува 110 години на училището по решение на МНП, което допринася за подобряване на материалната база. Работи съвет по туризъм, който организира много екскурзии до 100-те национални туристически обекти и двукратно спечелва първенство по завоюване на златни, сребърни и бронзови значки. Учениците участват в много трудови инициативи – вадене на картофи в ТКЗС, бране на шипки и билки, събиране на вторични суровини. Със спечелените средства се подпомагат учениците при организиране на екскурзии, дават се материални награди на отличилите се.

През 90-те години настъпва демографски срив. Подлежащите на обучение намаляват, сливат се паралелки и това довежда до закриване на училището през 2001 год.

Детска градина

За пръв път група на полудневна детска градина в Миланово е открита през 1957-58 год. с детска учителка Мария Димова. Децата посещават групата до обяд, водят се занятия по програма, ползват ваканциите, както учениците. През лятото се организират лятна детска градина за 45 дни с престой 12 часа на ден. Децата се хранят 3 пъти, спят на обяд, провеждат се занятия и игри. Целодневна детска градина в Миланово се открива през 1963 год. Градината се помещава в сградата на читалището, която преди това е използвана

за нуждите на училището, здравната служба, а сега се използва за библиотека и пенсионерски клуб.

В началото хората не са убедени в нуждата от предучилищно обучение и посещението е слабо. ТКЗС отпуска средства за плащане на таксите и това помага за увеличение на посещаемостта. В последствие хората се убеждават в ползата от детската градина и посещаемостта предизвиква откриване на втора група.

През 1975 год. се открива втора група, която се помещава в сградата на здравната служба и просъществува 5-6 години. През 1983 год. е открита нова модерна сграда за две групи. Демографските процеси се отразяват най-напред на детската градина и през 1997 год. е закрыта като целодневна. Остава да функционира като полудневна към училището до неговото закриване.

3. Природно богатство и биоразнообразие

Флора

ВИСШИ РАСТЕНИЯ

МЪХОВЕ

Установеното мъхово видово разнообразие на територията на Природен парк "Врачански Балкан", респективно на землището на с. Миланово е значително, особено като се има предвид площта му и преобладаването на варовикова скална основа, която се счита за победна на видове. Въпреки, че относителният брой видове мъхове на варовик е по-нисък в сравнение с този на силикатни субстрати, варовиковите хабитати са обитавани от множество интересни и специфични мъхове. Разнообразието на микрохабитати е основна предпоставка за наличието на богата мъхова флора.

Като цяло, откритите сухи варовикови скали и рендзинни почви са бедни на видове, повечето мъхове са широко разпространени. За разлика от сухите хабитати, мъховата флора на влажните засенчени варовикови скали, скални пукнатини и почви е богата и специфична. В такива хабитати се срещат 75 вида, вкл. и включените в Червения списък на мъховете в България уязвими листнати мъхове *Rhynchostegiella tenella*, *Taxiphyllum wissgrillii* и *Thuidium delicatulum*, а също и новоустановените за България *Conocephallum salebrosum* и *Seligeria trifaria*.

Богат на видове хабитат са откритите периодично влажни глинести почви в долния планински пояс. Този тип хабитати са обитавани от дребни, относително кратко живеещи видове мъхове. Типични са *Fossombronia pusilla*, *Ditrichum heteromallum*, *Bryum argenteum*, *Bryum bicolor*, *Bryum caespitium* и др. Заслужаващи внимание видове мъхове тук са консервационно значимите *Atrichum angustatum*, *Dicranella rufescens*, *Dicranella subulata* и новия за България *Fissidens curvatus*. Интерес представлява намирането на рогоплодните мъхове *Anthoceros punctatus* и новия за България вид *Phaeoceros carolinianus*.

Реките и потоците на територията са чисти и поради предимно скалистото си корито и липсата на ерозия, водите им са прозрачни и бистри. Последното е предпоставка за развитието на изобилна мъхова растителност и богата флора. В този тип хабитати се срещат 30 вида. С особено интересна и богата мъхова флора се характеризира карстови

извор Житолуб и поречието на Петренски дол. В такива хабитати се срещат представители на р. *Cinclidotus* (всичките 5 вида, срещащи се в България), *Eucladium verticillatum*, *Brachythecium rivulare* и др., и уязвимите видове *Fissidens crassipes* и *Fissidens gracilifolius*. Интересно е наличието на относително голям брой епифитни видове мъхове – 23 вида. Най-богати на епифити са единично растящи едри дървета, вкл. и край пътища и такива в крайнините на гори, които имат диаметър при основата над 40 см и относително груба кора. Такива са напр. орех (*Juglans regia*), ясени (*Fraxinus excelsior*, *F. americana*), клен (*Acer campestre*). Добре застъпен е предимно епифитният род *Orthotrichum* (8 вида). Прорежданите гори и такива от издънков тип, възстановили се след гола сеч, са бедни на видове. В такива гори се срещат предимно обикновени мъхове като *Hypnum cupressiforme*, *Brachythecium velutinum*, *Ceratodon purpureus* и др., почти липсват представители на чернодробните мъхове.

ПАПРАТОВИДНИ И СЕМЕННИ РАСТЕНИЯ

Познаването на флората като основа на средообразуващите растителни комплекси е от изключителна важност за правилното управление на всяка една територия. Флората от своя страна е динамична и се променят във времето по различни причини. Основно промените са резултат от действието на естествените фактори и разнообразните антропогенни влияния в съответния район. Понякога измененията се дължат на промени в таксономията на отделните растителни групи. Не на последно място, те са също свързани с натрупването на познания за дадената територия.

Богатство на таксоните - представени са видове на **455 рода и 101 семейства**

Най-богатите на видове семейства във флората на парка са Asteraceae (125 вида, 11.55%), Роасеае (83 вида, 7.66%), Fabaceae (76 вида, 7.0%), Lamiaceae (60 вида, 5.50%), Caryophyllaceae (60 вида, 5.50%), Brassicaceae (56 вида, 5.10%), което добре съответства на анализа на Стоева & Дончев (2003). С по-малко от 10 вида са 45 семейства, а 32 са представени във флората на парка само с по един вид.

Защитена местност „Лакатнишки скали“

Районът съхранява високо разнообразие на консервационно значими видове висши растения:

Български ендемити: *Chamaecytisus kovacevii*, *Silene velcevii*

Балкански ендемити: *Centaurea chrysolepis*, *Cephalaria flava*, *Dianthus cruentus*, *Linaria peloponesiaca*

Други консервационно значими видове: *Anacamptis pyramidalis*, *Anemone sylvestris*, *Asplenium lepidum* (само по литературни данни), *Cephalanthera damasonium*, *Galanthus elwesii*, *Himantoglossum caprinum*, *Laserpitium siler*, *Limodorum abortivum*,

Ophrys cornuta, Orchis morio, Orchis tridentata, Orchis purpurea, Orchis coriophora, Orchis ustulata, Orchis papilionacea, Platanthera chlorantha, Polygala supina, Spiranthes spiralis

В допълнение, районът се явява важно място за орхидеи, поради тяхното видово разнообразие. Мястото отговаря също така на критериите за ботанически важно място, поради наличието на популация на българския ендемит велчево плюскавиче (*Silene velcevii*).

Заплахите в района са свързани преди всичко с големия туристически поток - утъпкване, замърсяване, рудерализиране и унищожаване на местообитанията, унищожаване на консервационно значими видове растения и такива с висока декоративна стойност. Значителна заплаха за растителното разнообразие се явява масираната инвазия на айланта (*Ailanthus altissima*) в естествените местообитания.

Флората на района се характеризира с висока степен на естественост, типична за районите с карстов характер. Едновременно с това характерното съчетание на нейните елементи ѝ придава уникалност, подсилена от наличието на характерни ендемични елементи и видове, чиито единствени находища в България се намират на територията на парка. Географското положение, геоложките и климатичните особености, както и голямото хабитатно разнообразие предопределят нейното значително видово богатство, представляващо 28% от българската флора.

ЛЕЧЕБНИ РАСТЕНИЯ

С най-висока концентрация на видове лечебни растения е района с. Миланово - Горския дом (48 вида). Най-широко разпространени и с най-многочислени популации на територията са видовете: жълт кантарион (*Hypericum perforatum*), риган (*Origanum vulgare*), ароматно еньовче (*Galium odoratum*), есенен минзухар (*Colchicum autumnale*), видове от групата на хилядолистния равнец (*Achillea millefolium* compl.), мащерка (*Thymus* spp.), подъбиче (*Teucrium* spp.), живовлек (*Plantago* spp.), шипка (*Rosa canina*), къпина (*Rubus* spp.), мента (*Mentha* spp.), здравец (*Geranium* spp.), червен глог (*Crataegus monogyna*), дрян (*Cornus mas*), сина жлъчка (*Cichorium intybus*), трицветна теменуга (*Viola tricolor*), гергевка (*Cruciata laevipes*), кукуряк (*Helleborus odoratus*), орлова папрат (*Pteridium aquilinum*), лечебна върбинка (*Verbena officinalis*), лечебна разваленка (*Parietaria officinalis*), коприва (*Urtica dioica*), жълта какула (*Salvia glutinosa*), прешленеста какула (*Salvia verticillata*), подбел (*Tussilago farfara*), стенното и обикновено изтравниче (*Asplenium ruta-muraria*, *Asplenium trichomanes*), златиста папрат (*Ceterach officinarum*) и др. Тези видове са установени в голям брой находища и всъщност те са едни от най-широко известните и събирани като билки. Като се има предвид биологията на видовете и сравнително добрите запасите от тях е допустимо събирането им за лични нужди, но събирането им с търговска цел би следвало да се контролира и регулира, за да не се стига до унищожаване или необратими промени в популациите.

Видовете шипка, коприва, липа, къпина, бъзак, черна боровинка, глог, трънка, пелин, глухарче, гръмотрън са в списъка с 25-те най-изнасяни диворастващи билки в България (Гусев, 2005), т. е. те са обект на най-активно събиране с цел използване на части от тях (листа, цветовете, плодове, корени и пр.) за храна и като растителна дрога.

ДРУГИ ПОЛЕЗНИ РАСТЕНИЯ

Медоносни растения

Землището на село Миланово е богато на медоносни растения. Широко разпространени и с голямо практическо значение са около 50 вида, сред които *Ailanthus altissima* (айлант), *Carduus nutans* (наведен магарешки бодил), *Cichorium intybus* (обикновена синя жлъчка), *Cornus mas* (дрян), *Cornus sanguinea* (кучешки дрян), *Corylus avellana* (леска), *Crataegus monogyna* (обикновен глог), *Crataegus pentagyna* (черен глог), *Daucus carota* (морков), *Echium vulgare* (обикновено усойниче), *Eryngium campestre* (полски ветрогон), *Fagus sylvatica* (обикновен бук), *Fraxinus excelsior* (планински ясен), *Fraxinus ornus* (мъждрян), *Hedera helix* (бръшлян), *Juglans regia* (обикновен орех), *Lamium purpureum* (обикновена мъртва коприва), *Melissa officinalis* (медицинска маточина), *Mentha spicata* (класовидна мента), *Origanum vulgare* (обикновен риган), *Prunus spinosa* (трънка), *Robinia pseudoacacia* (робиния), *Salvia* spp. (видове конски босилек), *Sambucus ebulus* (тревист бъз), *Sambucus nigra* (черен бъз), *Scilla bifolia* (двулистен синчец), *Syringa vulgaris* (обикновен люляк), *Taraxacum officinale* (лечебно глухарче), *Teucrium chamaedrys* (обикновено подъбиче), *Thymus* spp. (видове мащерка), *Tilia cordata* (дребнолистна липа), *Tilia pathyphyllos* (едролистна липа), *Tilia tomentosa* (сребролистна липа), *Trifolium pratense* (ливадна детелина), *Trifolium repens* (бяла детелина/пълзяща детелина).

Хранителни растения

Района е богат на растения, които могат потенциално да бъдат използвани в качеството им на храна. Понастоящем широко използвани от тях са само **около 50 вида**. В повечето случаи това са растения, използвани заради вкусовите качества на плодовете или семената, но в тази категория се включват също така растения, използвани като зеленчук, като подправки, а също така и неголям брой видове, използвани в производството на алкохолни напитки.

В първата група трябва да се споменат дрян (*Cornus mas*), леска (*Corylus avellana*, *C. colurna*), глог (*Crataegus monogyna*, *C. pentagyna*), видове ягода (*Fragaria moschata*, *F. vesca*, *F. viridis*), орех (*Juglans regia*), дива ябълка (*Malus sylvestris*), череша (*Prunus avium*), джанка (*Prunus cerasifera*), трънка (*Prunus spinosa*), дива круша (*Pyrus pyraeaster*), видове шипка (*Rosa arvensis*, *R. canina*, *R. dumalis*, *R. gallica*), видове къпина (*R. caesius*, *R. canescens*, *Rubus thyrsanthus*), малина (*Rubus idaeus*), видове бъз (*Sambucus ebulus*, *S. nigra*, *S. racemosa*), боровинка (*Vaccinium myrtillus*). В преобладаващата част от случаите се касае за ползване за лични нужди.

Като зеленчук (главно листна маса) могат да се събират киселец (*Rumex acetosella*), коприва (*Urtica dioica*), радика (*Taraxacum officinale* gr.)

В качеството на подправки се използват планински ацинос (*Acinos alpinus*), левурда (*Allium ursinum*), ким (*Carum carvi*), джоджен (*Mentha spicata*), риган (*Origanum vulgare*), дива чубрица (*Satureja montana*), видове мащерка (*Thymus longicaulis*, *T. moesiacus*, *T. pulegioides*, *T. striatus*).

Гори

Иглолистни гори

Те имат изкуствен произход и по-голямата част от тях са създадени са с противоерозионна цел. Заемат стръмни и наклонени терени, на припечни и сенчести изложения, почти равномерно разпределени. Преобладанието на белия и черен бор е значително в разпределението по дървесни видове. С единично участие са смърча, дуглазката ела, обикновената ела, веймутов бор и лиственицата.

Широколистни високостъблени гори

Широколистните високостъблени гори имат предимно естествен произход. Заемат стръмни и много стръмни терени, със сенчести и припечни изложения. Безпорен лидер е букът следван от зимния дъб и габъра; цера, явора и планинския ясен и клена. С единично участие са благун, бряст, трепетлика, бреза, орех, кестен, сребролистна липа, череша, шестил, маклен.

Издънкови гори

Имат естествен произход и са резултат от масови изсичания в средата на миналия век. С най-голямо участие са смесените широколистни с преобладаващ дървесен вид от които най-много са с преобладание на зимен дъб, бук, благун, габър и космат дъб. От чистите насаждения преобладават буковите и зимен дъбовите. По-малки територии заемат чистите гори от благун, цер, габър, летен дъб и орех.

Хабитати

Основният облик на растителната покривка се определя от естествени дървесни и храстови съобщества, както и от вторично възникнали пасища и сенокосни ливади. Особено специфични за района са откритите варовикови скални стени и откоси, богати на редки видове и растителни групировки. В общоевропейската класификация на хабитатите тези природни формирания имат собствена позиция под кода 62.1A132 и наименованието „Скални склонове на Врачанския карст“. Хабитатът е включен в Приложение I на Директивата за хабитатите на Европейския съюз, което предполага специални мерки за опазването му. В този смисъл те се явяват уникални за Европа. Втори хабитат с изключителна важност, включващ абиотични компоненти е неблагоустроени пещери (65).

В цялостния комплекс от елементи на живата и неживата природа, които изграждат облика на района, растителните съобщества заемат ключова позиция поради прости и разбираеми причини:

Те се явяват основен структурен и функционален компонент на природните екосистеми, изпълнявайки функциите на продуценти на органична материя. Това е неотменно условие за функционирането на останалите основни групи от консументи и редуценти и на екосистемата като цяло;

Като продуценти на кислород; като фактор за почвообразуване и почвозадържане; с водоохранните си функции и като филтър на въздушни замърсители, съобществата имат изключително важна средообразуваща роля.

Като хранителна база, място за укритие и размножаване, те осигуряват жизнено важни потребности на представителите на животинския свят;

Придавайки основната специфика на ландшафта, растителната покривка оказва съществено положително въздействие върху емоционалното състояние, здравето и духовния баланс на хората.

Посочените причини отреждат основно място на растителните съобщества сред елементите на биологичното разнообразие.

Резултатите от проучването сочат, че в пряка връзка с климатично-почвените условия, на територията на Парка се наблюдава високо разнообразие от растителни съобщества и свързаните с тях природни екосистеми.

Относително добре запазени върху по-големи площи са буковите и горуновите гори. Значителна част от буковите гори имат семенен произход и достигат възраст над 100 години. Горските съобщества от космат дъб, благун, цер, обикновен габър, мъждрян, имат главно издънков произход и силно нарушена структура, като резултат от прекомерно изсичане в миналото. Сред храстовите съобщества най-големи площи заема келявият габър. Тенденция да завладяват изоставените пасища показват глогът, шипката и драката. Сенокосните ливади са в добро състояние. Отличават се с благоприятен състав на фуражните видове и богато биологично разнообразие. Пасищата заемат обширни територии главно по високите била. Те също се намират в много добро състояние. Могат да осигуряват изключително ценни фуражни ресурси. Отличават се с високо биологично разнообразие. В момента пасищният режим е силно редуциран, а на места – практически преустановен. В резултат на това се наблюдава “настъпление” на храстите, което води до загуба на пасищни територии и намаляване на биологичното разнообразие.

На местата, където в миналото е имало струпване и задържане на животни за ношуване, пладнуване, водопой и пр., са формирани рудерални огнища, покрити с трънливи видове, коприва, див лапад и др.

В резултат на изкуствено залесяване, на много места са създадени изкуствени горски култури от широколистни и иглолистни видове, главно от черен бор и от бял бор. Те се нуждаят от по-добро подържане.

Изключителното разнообразие и високата природоохранна стойност на цялостния растителен комплекс се определя от присъствието на над 10 типа местообитания, включени в Закона за биологичното разнообразие и в Европейската Директива за хабитатите. Седем от тях изискват специални мерки за опазване и по Бернската конвенция.

Фауна

На територията на ПП “Врачански Балкан” са установени 1507 вида животни. От тях 1231 вида са безгръбначни и 276 вида са гръбначни животни. Докато видовият състав на гръбначните животни може да счита за сравнително добре проучен (над 95%), установеното богатство при безгръбначните може да се определи като незадоволително проучено предвид общото богатство на разглежданите групи, благоприятните природни условия, наличието на разнообразни местообитания и липсата на целенасочени проучвания в тази насока. На база експертна оценка, очакваният брой видове безгръбначни животни надхвърля 5000 вида.

В землището на с. Миланово са застъпени голям брой местообитания, което е предпоставка за срещането на видове от различни фаунистични комплекси, които повече или по-малко са привързани към определен комплекс от природни условия. Най-много видове са установени в широколистните гори в границите на парка. Това определя тяхното високо значение за опазване на биологичното разнообразие в защитената територия. Друга характерна особеност е изобилието от скалисти местообитания (отвесни стени, венци, сипеи, пещери), които са разпространени в целия парк и определят неговия облик. В тази специфична среда живеят представители на всички класове гръбначни животни (без риби), както и стотици видове от безгръбначните, които формират комплекса от петрофилни видове.

В зоогеографско отношение, преобладаваща част от видовете принадлежат към холоарктичния и европейския фаунистичен комплекс. Присъстват множество субмедитерански и медитерански елементи, които имат по-голяма или по-малка представителност в различните групи и като цяло са по-чести по южните склонове на планината. Въпреки голямото видово разнообразие видове с ограничено или точково разпространение в страната са малко на брой. Фауната може да се характеризира като типична за северозападна България.

Безгръбначна фауна (invertebrata)

Безгръбначната фауна на парка, респективно землището на селото не е била обект на комплексно фаунистично проучване. Липсват проектни разработки, в които се съдържат обобщени данни за видовия състав и разпространението на безгръбначните животни на територията на парка. Данните са пръснати в десетки статии, публикувани у нас и в чужбина през последните поне 90 години. Във фаунистичната характеристика на парка направена за ПУ (1996-2006) не са изнесени данни за безгръбначната фауна, с изключение на видовете от пещерната фауна.

Общо за парка са установени 1231 вида безгръбначни животни. Общата степен на проученост може да се определи като "слаба", предвид общото богатство на групите, благоприятните условия, разнообразните местообитания и липсата на целенасочени проучвания.

В зоогеографско отношение прави впечатление преобладанието на видове с палеарктичен и евросибирски тип на разпространение, което при различните групи безгръбначни животни варира от 65% до около 90% от видовия състав. Повечето "северни" видове живеят в мезофилните горски местообитания в по-високите части на планината. Видовете с южен тип на разпространение (средно около 10-20% от видовете) са по-често срещани по южните, топли склонове на Врачанска планина.

Много висок е делът на ендемичните видове- общо 58 вида (4,7%), от които 28 са балкански, 12 са български и 18 вида са локални ендемити. Основната причина за големия брой ендемити е наличието на богата подземна фауна. Ендемичният комплекс от видове придава висока степен на уникалност на фауната във Врачанска планина.

Най-много ендемични таксони има в групите Gastropoda (охлюви), Diplopoda (диплоподи), Carabidae (бръмбари-бегачи) и Pseudoscorpiones (псевдоскорпиони). Най-много видове

защитени от закон или конвенции са от Lepidoptera (пеперуди) и Carabidae (бръмбари-бегачи).

Потенциалът за откриването на нови за науката видове е особено голям при пещерните животни. Провеждането на бъдещи проучвания върху пещерната фауна със сигурност ще доведе до откриването на нови и слабопознати таксони.

Тип MOLLUSCA (Мекотели)

От ПЕЩЕРНАТА ФАУНА - 3 вида от семейство Hydrobiidae се приемат за стигобионтни локални ендемити с висока консервационна значимост - *Belgrandiella hessei* - пещерата Темната дупка, локален ендемит, стигобионт; *Belgrandiella pussilla* - Петренски извор, началото на р. Петренска, локален ендемит, стигобионт, кренобионт; *Paladilhopsia bureschi* - пещерата Темната дупка, локален ендемит, стигобионт.

Видовете *Oxychilus glaber*, *O. depressus*, *Daudebardia rufa*, *Tandonia kuscer* и *Limax cinereoniger* нямат консервационна стойност поради широкото им разпространение и застъпеността им в едафични биотопи. Същевременно те често са съставен елемент на пещерните съобщества и попадат под някаква форма на защита, поне що се отнася до пещерите.

Може да се смята, че ендемизмът сред мекотелите е висок и в този район на Западен Балкан (планините Козница, Понор и Врачанска) има локални формообразуващи центрове. Райони и съобщества с висока стойност за опазване на групата - Като приоритетна е територията между р. Пробойница, от х. "Пробойница" до вливането ѝ при Гара Лакатник, р. Искър и пътя за селата Миланово и Дружево, включваща долината на р. Петренска и Лакатнишки скали. Тук присъстват редица добре проучени, уникални, богати и добре запазени съобщества.

Разред Araneae (Паяци)

Пещерите и карстовите райони имат висока консервативна стойност, характеризират се с голямо биоразнообразие и представляват рефугиуми за оцеляване на безгръбначна фауна. Районът на село Миланово с пещерите Темната дупка (*Antrohyphantes sofianus*, *Lepthyphantes centromeroides*, *Porrhomma convexum*, *Meta menardi*, *Metellina merianae*) и Ржишката (Сухата) (*Centromerus bulgarianus*, *C. lakatnikensis*, *Porrhomma convexum*), които са пещерите с най-богата безгръбначна фауна.

Разред Scorpiones (Скорпиони)

Многоножките от класовете Chilopoda и Diplopoda са едни от най-често срещаните безгръбначни животни в почвата и листната подстилка. Пещерите, цепките в скалите, корите на дърветата, мравуняците, макар и по-рядко, също дават убежище на голям брой видове. Някои евритопни и по-лесно адаптивни видове обитават и силно повлияни от човека места – жилища, градски паркове, дворове и др.

По отношение на зоогеографската принадлежност в парка преобладават елементите с по-широко палеарктично разпространение: евросибирски – 2 вида, евро-медитеранотурански – 2 вида, европейски – 5 вида, централноевропейски – 4 вида, източноевропейски – 7 вида, медитерански – 1 вид и източномедитерански – 1 вид. Регионално разпространение – карпато-балканско и балканско – имат съответно 6 и 3 вида. Три вида – *Balkanopetalum armatum*, *Typhloiulus bureschi* и *Balkanophoenix borisi* – са

установени до момента в различни райони на страната и могат да бъдат категоризирани като български ендемити. Два вида – *Bulgarosoma bureschi* и *Typhloiulus longipes* – са локални (суб)ендемители.

Balkanorhynchus borisi е известен до момента единствено от Ржишката (Сухата, Горната) пещера. *Lithobius lakatnicensis* е най-често срещаният български троглобионт сред представителите на клас Chilopoda. Намерен е до момента в над 30 пещери в Западна Стара планина, Пирин, Родопите, Предбалкана, Конявска планина и долината на Струма.

Клас INSECTA (Насекоми)

Насекомите са най-големият клас от безгръбначните животни и тяхното пълно проучване е възможно само при участието на широк кръг от специалисти и продължителни теренни проучвания. В настоящата справка са обобщени само данните за някои групи, които съдържат представители, характерни за парка.

Семейство Carabidae (Insecta: Coleoptera) (Бръмбари-бегачи)

Местообитанията на тези интересни насекоми са повърхностния почвен слой (хумус или горската шума), под камъни и паднали дървета. По-малък брой видове обитават открити части на растения, под кора на дървета, дупки на гризачи или са мирмекофили.

Общ брой на видовете - 96 (13.3% от видовете в България - 722 вида). Два от видовете - *Carabus intricatus* и *Carabus gigas* се съобщават за първи път от територията на парка.

Райони и съобщества с висока стойност за опазване на групата са карстовите райони около Лакатник (мест. "Лакатнишки скали"),

Разред Lepidoptera (Пеперуди)

Богатство на таксоните - Най-богатото на видове семейство е Noctuidae със 72 вида, следвано от сем. Geometridae с 41 вида. С 33 вида е представено сем. Nymphalidae. Няколко семейства са представени само с по 1-2 вида, което се обяснява с недостатъчната проученост на територията.

Района на с. Миланово и гара Лакатник е район с висока стойност за опазване на групата.

Разред DIPTERA (Двукрили)

Пещерна фауна

От двукрилите на Врачански Балкан към 26 вида от семействата Limoniidae, Mycetophilidae, Stratiomyidae, Hybotidae, Helomyzidae, Sphaeroceridae и Drosophilidae са съставен елемент на пещерните съобщества. Те нямат консервационна стойност поради липсата на троглобионти между тях и широкото им разпространение. За троглофил-гуанофил се приема само видът *Heteromyza atricornis*. Установени са:

Троглофили – 1

Субтроглофили – 11

Троглоксени – 4(6)

Богатство на таксоните - 3 подразреда, 7 инфраразреди, 41 семейства. С най-много видове са представени семействата Limoniidae, Mycetophilidae, Muscidae и Tachinidae. Общ брой - 504 вида (412 само н ПП - 12.6% от известните български диптери)

Общ брой на видовете с даден статус

локални ендемита – 2 вида (3 – общо с Р) - *Monocentrotia matilei* Bechev, 1989 (семейство Keroplatidae), *Acnemia vratzatica* Bechev, 1985 (в Р) и *Ectrepesthoneura ledenikiensis* Bechev,

1988 (и двата от семейство Mycetophilidae). Тези видове са описани като нови таксони за науката през последните 10 години.

Редки – 7 вида. Особено интересно е установяването на *Vermileo vermileo* (семейство Vermileonidae) при извора Житолуб срещу Гара Лакатник. Това е единственото съобщение за представител на семейството в България.

Гръбначна фауна (VERTEBRATA)

Клас AMPHIBIA (ЗЕМНОВОДНИ) и Клас REPTILIA (ВЛЕЧУГИ)

Земноводните и влечугите са гръбначни животни с непостоянна телесна температура. Най-високо е видовото им разнообразие в по-топлите, южни краища на страната, където зимата е мека и средногодишните температури са сравнително високи;

Земноводните са зависими от наличието на вода за размножаване, а в някои случаи и като среда на живот. Тяхното обилие е значително по-високо във влажните, сенчести долове, северни склонове, мочурливи ливади и други влажни зони;

Влечугите са значително по-често срещани по слънчеви, топли склонове обрасли с храстова или рядка дървесна растителност.

Общ брой - 11 вида земноводни (61% от видовете в България) и 15 вида влечуги (42% от видовете в България). Видовото богатство е високо предвид географското положение и площта на територията.

Общ брой на видовете с даден статус

Застрашени видове от световни, европейски и национални червени списъци:

От установените 11 вида земноводни: 11 са защитени по ЗБР и Бернската конвенция, нито един вид не покрива критериите за световно застрашен вид по IUCN (2006), 8 вида са защитени по Директива 92/43 на ЕЕС. Местообитанията на тритоните *Triturus cristatus/karelinii* и жабата *Bombina variegata* са приоритетни за опазване според Приложение 2 на ЗБР;

От установените във Врачанска планина 15 вида влечуги: 9 вида са защитени по ЗБР, 1 вид е от Червената книга (1985), само 1 вид (*Testudo graeca*) покрива критериите за световно застрашен вид по IUCN 2006, 15 вида са от Бернската конвенция, 12 вида са защитени по Директива 92/43 на ЕЕС и 2 вида са под защитата на Конвенцията по международната търговия със застрашени видове от дивата фауна и флора. Местообитанията за двата вида сухоземни костенурки, както и на обикновената блатна костенурка са приоритетни за опазване според Приложение 2 на ЗБР.

Устието на Петренски дол - Целогодино течащата река, специфичният микроклимат, разнообразни местообитания (крайречни, водни, храстови и гористи) на сравнително малка площ са природните дадености, които благоприятстват обитания на 10 вида земноводни и 10 вида влечуги. Височинният диапазон с най-високо видово разнообразие е 450-650м. Установени са: Земноводни: *Salamandra salamandra*, *Triturus vulgaris*, *Bufo bufo*, *Bufo viridis*, *Rana ridibunda*, *Rana dalmatina*, *Bombina variegata*, *Hyla arborea*. Влечуги: *Anguis fragilis*, *Podarcis muralis*, *Lacerta viridis*, *Ablepharus kitaibelii*, *Dolichophis caspius*, *Coronella austriaca*, *Zamenis longissimus*, *Natrix tessellata*, *Natrix natrix*, *Vipera ammodytes*.

Клас AVES (ПТИЦИ)

Понастоящем на Земята са известни 9047 вида птици (Howard & Moore 1980). Според последният публикуван най-пълнен видов списък, за територията на България са установени 428 вида птици (Nankinov, 2004).

Разпространение и богатство на таксоните - представени са 15 разряда, 40 семейства:

Според зоогеографската характеристика на гнездовата орнитофауна в България (Георгиев & Симеонов, 1992), територията на парка и резервата попадат в Старопланински район. Този район се характеризира според тази зоогеографска подялба с преобладание на холоарктично-палеарктични видове птици (50%), евросибирски (30%) и средиземноморски (20%);

Обликът на територията на парка, респективно землището на село Миланово се определя от основните орнитологични комплекси, имащи тясна връзка с типичните и най-широко застъпени местообитания - петрофилини (скалолюбиви), дендрофилни видове птици, птици обитаващи откритите територии с тревна растителност. Значително в по-слаба степен са представени околородни, водоплаващи и синантропни видове, поради факта, че в района липсват или има много малко подходящи местообитания за тези птици;

Районът е една от най-важните и представителните територии за България по отношение на гнездящите **видове от скалния орнитокомплекс (петрофилни видове)** - 31 вида птици, което е 27% от общия брой на гнездящите видове (общо 113 вида). Типични скалолюбиви видове за района са гарвана (*C. corax*), белогръдия бързолет (*A. melba*), скалната люстовица (*P. rupestris*), червенокръстата лястовица (*H. daurica*), планинския кеклик (*A. graeca*), бухала (*B. bubo*), скалния орел (*A. chrysaetos*), сокола скитник (*F. peregrinus*), белоопашатия мишелов (*B. rufinus*) и др. Многократно установено е да гнездят по скали синантропни видове - градска лястовица (*D. urbica*), домашно врабче (*P. domesticus*), обикновен скорец (*S. vulgaris*). Подобреното състояние на водите на р. Искър през последните 15 год. е важна предпоставка за увеличаване на числеността и разпространението при скалолюбиви видове, които се хранят в чисти водоеми- типичен пример в тази връзка са черния щъркел (*C. nigra*) и водния кос (*C. cinclus*);

Птици на горските комплекси (дендрофилни видове) - Това е най-многобройната и добре представена екологична група птици. Тези видове са повсеместно разпространени в горските типове ландшафти - буковите и дъбовите гори, дървесно-храстови формации от различен тип, вторични иглолистни насаждения, естествени или изкуствени крайречни дървесни формации по левия географски бряг на р. Искър. С най-голямо видово богатство се отличават горските масиви, които са слабо повлияни от различни човешки дейности - букови гори в по-високите или трудно достъпни части на планината, по стари дъбови и други широколистни гори в района като цяло. В иглолистни култури и околни на тях територии при скитания в парка проникват някои типични високопланински видове характерни за иглолистният горски пояс достигащ до горната граница на гората-кръсточовка (*L. curvirostra*), сокерица (*N. caryocatactes*). Тази група птици основно е представена от видове от разр. Врабчоподобни (*Passeriformes*)- 100 вида за парка. От тях най-често срещани и широко разпространени са редица видове от сем. Мухоловки (*Muscicapidae*), Синигерови (*Paridae*), Чинкови (*Fringillidae*) и др. От групата на дендрофилните птици много добре са представени и видовете от разр. Кълвачоподобни

(Piciformes)- 9 от общо 10 вида установени за страната при този разред. Представителите от този разред през всеки гнездов сезон издълбават нови хралупи в застаряващи или изсъхнали дървесни стволове. По този начин те създават гнездова база за редица други хралупо гнездещи птици, които не могат сами да издълбават хралупите си - синигери, горска зидарка, чухал др. Наличието на естествени хралупи образувани и продължаващи да се образуват в някои от по-старите дървета създават също така допълнителни възможности за хралупо гнездещи видове птици. За района такива са представителите на сем. Синигерови (Paridae)- голям синигер (*P. major*), син синигер (*P. caeruleus*), лъскавоглав синигер (*P. palustris*), жалобен синигер (*P. lugubris*) и черен синигер (*P. ater*). Това се отнася също така за горската зидарка (*S. europaea*), горската дърволазка (*C. familiaris*) и въртошиятката (*J. torquilla*), които гнездят в различни типове хралупи, но за разлика от кълвачите не могат сами да ги издълбават. Друга много добре представена група е тази на открито гнездещите птици. За проучвания район, характерни и често срещани видове от тази група са представителите на разр. Пойни (Passeriformes): червеношийка (*E. rubecula*), кос (*T. merula*), поен дрозд (*T. philomelos*), имелов дрозд (*T. viscivorus*), голямо черноглаво коприварче (*S. atricapilla*), елов певец (*P. collybita*), обикновена чинка (*F. coelebs*), зеленика (*C. chloris*), щиглец (*C. carduelis*), сойка (*G. glandarius*) и много други. От другите разреди птици много често срещани видове размножаващи се в различните горски местообитания на района са: обикновен мишелов (*B. buteo*), горска улулица (*S. aluco*), гривяк (*C. palumbus*), обикновена кукувица (*C. canorus*) и др;

Птици на откритите тревни пространства - Този тип местообитание е добре представен във високите дялове на парка. От особена важност за птиците обитаващи тези терени са високите части на Бегличкия и Базовския дял, в по-слабо представени и в отделни райони от Стрешерския дял на Врачанска планина. В следствие на намалялата паша обширни тревни територии са се самозалесили с дървесно храстови растителни видове, като този процес в една или друга степен. Немалко от съществуващите днес открити тревни пространства са значително променени в сравнение с миналото - прекоморното увеличаване на височината на тревните настилки, поради липса на активното им изпасване от домашни животни. Всички тези промени на този тип ландшафти са повлияли негативно редица видове птици обитаващи откритите пространства, поради това че терените са ставали все по-непригодни за тях, като среда за търсене на храна, гнездене и др. Характерни видове за тези терени са полската чучулига (*A. arvensis*), ръждивогоушото ливадарче (*S. rubetra*), пътпъдък (*C. coturnix*), ливаден дърдавец (*C. crex*). Значително по-редки видове от тази екологична група са ушатата (балканска) чучулига (*E. alpestris balcanica*) и планинската бърбрия (*A. spinoletta*)- срещат се рядко в ограничени райони на високите части от Бегличкия дял на планината, черногушото ливадарче (*S. torquata*), яребицата (*P. perdix*) и др. Откритите тревни терени се явяват важен хранителен хабитат за много видове птици, които гнездят в други типове местообитания (скали, дървестно-храстови съобщества). Поради това тук при хранене се установяват и редица други видове птици - хищни, врабчоподобни и т. н;

Околоводни и водолюбиви птици - малко видове гнездят на територията на парка. Големият брой от установените водолюбиви и водоплаващи птици са само преминаващи (прелитащи) над проучвания район, по време на сезонни миграции и зимуване, рядко при

скитания. Този факт е лесно обясним поради факта, че парка и особено резервата са много безводни. Единствено по периферията на парка има в близост по-големи и постоянно течащи реки (Искър, Черна, Ботуня), а също и няколко малки непресъхващи естествени карстови езера/блата- „локвите“ около вр. Бегличка могила. Гнездящи околородни видове птици в парка са: черен щъркел, воден кос, планинска стърчиопашка (*M. cinerea*) и бяла стърчиопашка (*M. alba*). По левия географски бряг на р. Искър, рядко (периодично) гнездят речния дъждосвирец (*C. dubius*) и късокрилия кюкавец (*A. chypoleucos*). Като прелитащи по време на сезонните миграции или зимуване, над територията на парка в района на мест. Креща (над с. Долно Озирово), са установени някои видове от разредите *Pelecaniformes*, *Anseriformes* и *Charadriiformes*. В „локвите“ под вр. Пършевица по време на миграция също така са установявани периодично единични птици или малки ята от видове от сем. Патицови (*Anatidae*) и разр. *Charadriiformes*. В този район и над с. Долна Бела речка е установяван орел рибар (*P. haliaetus*)- на два пъти през есенната миграция. Причина за честата срещаемост над и около югоизточните граници на парка на редица водолюбиви птици през последните 15 г. е подобреното състояние на водите на р. Искър. Поради това, тук през този период от време, отново се появяват при миграция и зимуване (прелитат, хранят се) някои околородни птици. При някои от видове се наблюдава и силно увеличаване на броя на индивидите- например при големия корморан (*P. carbo*) през някои години ятата наброяват от няколко десетки до над 100 индивида. В някои случаи водолюбиви птици навлизат на територията на парка (северната му граница) и в района около рибарниците в мест. „Кална мътница“, които се намират извън тази защитена територия. При следгнездовите скитания рядко е установявано да навлиза и земеродното рибарче (*A. atthis*) в територията на ПП - по р. Стрешерица над с. Горно Озирово;

Синантропни видове птици - Поради наличието на различни човешки постройки в парка, както и близостта на гр. Враца и селата в и около планината, са установени някои от типичните представители на селищните/градските орнитокомплекси. Някои синантропни видове птици гнездят и по скали в парка и резервата - особено по скалните масиви, които се намират по-близо до селища, обработваеми площи, кошари. По типични видове от тази екологична група, които са установявани в парка са градска лястовица, домашно и полско врабчета, обикновен скорец, бяла стърчиопашка, гарга (чавка) (*C. monedula*), скален/полудив гълъб (*C. livia* var. *domestica*). Горепосочените видове се размножават и в парка и резервата. В някои случаи в двете защитени територии навлизат и индивиди от тези видове (при хранене) от по-отдалечени райони;

Миграционна активност - През района на парка има изразена миграционна активност. Този прелетен „поток“ е от северните части на миграционното трасе *Via Aristotelis*. То преминава през западните дялове на България, където е много по-разпръснато (дисперсно) и при отделните видове не така ясно изразено, както в Югозападна България. Въпреки това, в някои райони на Врачанска планина като цяло се наблюдава добре изразена пролетна и есенна миграционна активност. В тази връзка могат да бъдат посочени северозападните територии на парка - по долината на р. Бяла река до билото в района на Дружевската (Дупнивръшката) седловина и долината на р. Черна река. В този район се наблюдава ясно изразена миграция при редица видове от разред *Passeriformes* и в по-слаба степен при някои видове от разредите *Ciconiformes*, *Anseriformes*,

Charadriiformes и Falconiformes. Друг район с миграционна активност е по течението на р. Искър, но за разлика от по-горе посочените райони тук прелета не е така мащабен и добре изразен. Най-вероятно това се дължи на факта, че долините на р. Черна и р. Бяла са с ясно очертани, дълбоко всечени и с широко отворени долинни профили в посока юг-север, което съвпада с основните посоки при движение на птиците при пролетна и есенна миграция. В допълнение на това трябва да се има предвид и факта, че районът на Дружевската седловина се явява най-ниската точка в тази част от веригата на Западна Стара планина. Близостта на язовир „Огоста“ също оказва влияние върху орнитофауната на Врачанска планина. На този язовир през зимния период се концентрират големи количества (хиляди индивиди) от много видове водолюбиви птици. Поради това в някои случаи при прелет, търсене на храна или локални скитания, от него към района на парка долитат различни видове водоплаващи птици по долината на р. Ботуня, а от нея и по нейните притоци - р. Черна и р. Бяла;

Във високите части на планината - районите около вр. Бегличка могила (1482 m), вр. Соколец (1372 m) и другаде, макар и рядко се установяват някои видове, които са представителите на екологичната група птици обитаващи субалпийската и алпийската зона на страната. Такива са пъстрогушата (алпийска) завирушка (*P. collaris subalpina*), балканската чучулига (*E. alpestris balcanica*) и в по-слаба степен скалолазката (*T. muraria*), и хайдушката гарга (*P. graculus*). Гнезденето на тези видове в райони с по-ниска надморска височина (инверсия) може да бъде обяснено с наличието на много подходящи ландшафти (мощни и много разнообразни скални комплекси, обширни билни открити пространства), специфичен микроклимат и др.

Общ брой - 181 вида птици - 42% от установения видов състав в България 428 вида (Nankinov, 2004);

Установени през размножителния сезон – 124;

Установени по време на есенен и пролетен прелет, скитания – 169;

Установени през зимния период – 80.

Общ брой на видовете с даден статус

- балкански ендемита – 2 подвида - балканска (ушата) чучулига (*Eremophila alpestris balcanica*) и пъстрогуша (алпийска) завирушка (*Prunella collaris subalpina*);

Застрашени видове от световни, европейски и национални червени списъци:

- По ЗБР са защитени 157 вида, което е 86% от общия брой установени видове. Видове от Червена книга са 38 на брой (в категориите: “застрашен”- 27 вида, “рядък”- 11 вида), което съставлява съответно 38% от общо включените 100 вида в Червена книга на България (1985);

- В различните международни природозащитни конвенции и директиви: IUCN- 3 вида (1,6%), SPEC- 101 вида (56%), RAMSAR- 2 вида (1%), BERN- 173 вида (95%), CITES- 40 вида (22%), BONN- 80 вида (44%), Директива 92/43- 55 вида (30%), Директива 79/409- 74 вида (40%) (в скобите е даден процента на тези видове спрямо общо установената орнитофауна в парка).

Клас Бозайници (Mammalia: Insectivora, rodentia, lagomorpha, artiodactyla, carnivora)

Благодарение на специфичните си особености (постоянна телесна температура, вътреутробно развитие на зародиша, висша нервна дейност и др.), бозайниците се характеризират с голяма екологична пластичност, която им позволява да заемат най-разнообразни местообитания в рамките на обширен широчинен и височинен градиент, усвоявайки най-разнообразни екологични ниши. У нас групата е разпространена на практика повсеместно, от морското равнище до субалпийския пояс, но между отделните природни райони се наблюдават известни различия по отношение на видовото богатство, присъствието на редки и застрашени видове и плътността на популациите. Планинските райони на страната съхраняват едни от най-запазените местообитания у нас, които предлагат близки до оптималните условия за живот на голяма част от представителите на българската бозайна фауна.

Разпространение и богатство на таксоните

Преобладаващ в района е горският мезофилен тип. Към него се отнасят над 90% от видовете, като половината от тях са представители на неморалния фаунистичен комплекс, типичен за мезофилните широколистни гори на Палеарктика. Трите синантропни вида (*Mus musculus*, *Rattus rattus*, *Rattus norvegicus*) не са взети предвид в зоогеографската характеристика на бозайната фауна на района, тъй като не са автохтонни.

Горският мезофилен тип фауна, който включва както видове с широко разпространение в горите на умерената зона на Палеарктика и/или Холарктика (*Meles meles*, *Lutra lutra*, *Mustela nivalis*, *Canis lupus*, *Vulpes vulpes*, *Felis silvestris*, *Sus scrofa*, *Cervus elaphus*), така и бореални (тясно свързани с биома на иглолистните гори, смесените гори и съответните интразонални биотопи) и неморални (свързани с мезофилните широколистни гори в Палеарктика) видове.

Бореалният фаунистичен комплекс е представен в района на Врачанска планина от 7 вида бозайници: *Neomys fodiens*, *Sorex araneus*, *Sorex minutus*, *Clethrionomys glareolus*, *Avicola terrestris*, *Microtus arvalis*, *Lepus capensis*. Неморалния фаунистичен комплекс е преобладаващ. Към него се отнасят *Erinaceus concolor*, *Talpa europaea*, *Neomys anomalus*, *Crocidura leucodon*, *Sciurus vulgaris*, *Glis glis*, *Dryomys nitedula*, *Musccardinus avellanarius*, *Sylvaemus sylvaticus*, *Sylvaemus flavicollis*, *Apodemus agrarius*, *Microtus subterraneus*, *Chionomys nivalis*, *Mustela putorius*, *Capreolus capreolus* (общо 15 вида).

Горският термоексорофилен тип фауна е незначително представен с един средиземноморски вид- *Crocidura suaveolens*, и един малоазийски вид - чакала (*Canis aureus*). Сляпото куче (*Nannospalax leucodon*) се отнася към групата на югоизточно-европейските степни видове.

В района е възможно да бъдат установени два степни вида, които се отнасят към континентално-ксерофилния тип фауна: европейският лалугер (*Spermophilus citellus*) и пъстрият пор (*Vormela peregusna*), както и още няколко представители на горския мезофилен тип фауна.

25 вида са с повсеместно разпространение у нас (към тях е отнесен и чакалът, въпреки че разпространението му не покрива цялата страна – без високите части на планините) и 11 вида, които имат ограничено разпространение – обитават само или предимно планините, както и видове, които се срещат в почти цялата страна, но са редки и взискателни към условията на средата.

Общ брой – 36 вида, в т.ч. 24 вида дребни бозайници и 12 вида едри бозайници

Общ брой на видовете с даден статус

Балкански ендемит – един - подвидът на невестулката *Mustela nivalis galinthis*

Застрашени видове от световни, европейски и национални червени списъци: 9 са защитени на национално ниво (Червена книга на България, Закон за биологичното разнообразие), 20 на европейско ниво (Бернска конвенция, Директива 92/43/ЕЕС) и 9 на световно ниво (IUCN Red List, CITES).

ЗБР – 9

ЧК – 2

BERN – 20

IUCN – 7(VU - 1; NT – 2; LR/nt - 4)

92/43 – 5

CITES - 3

С висока стойност за опазване на групата са влажните широколистни гори, които се отличават с най-висока концентрация на мезофилни видове, каквито са повечето представители на *Micromammalia*.

Речните брегове и долини също са с голямо значение за бозайниците, особено като се има предвид сухия, карстов характер на района като цяло. Опазването на тези местообитания е приоритетно с оглед защитата на видрата.

Макар да не се характеризират с висока концентрация на видове, планинските пасища на юг от х. Пършевица и скалистите части в дефилето на река Искър представляват интерес поради специфичните си условия, които позволяват в планината да навлизат видове като сляпото куче и снежната полевка.

Клас Бозайници разред Прилепи (Mammalia: Chiroptera)

Прилепите са единствените бозайници, които са способни на активен полет във въздушното пространство. В света са описани малко повече от 1000 вида, които са разпространени на всички континенти с изключение на Антарктида.

От 35-те вида прилепи известни в континенталните части на Европа, в България са установени 33 вида (Benda et al. 2003; Schunger et al., 2004). Видовото разнообразие в България е изключително високо, което ни отрежда едно от първите места по богатство на прилепната фауна в Европа.

Врачанска планина е характерна планина, в която са налице множество карстови форми и различни скални образувания. Наличието на няколкостотин пещери и пропасти, десетки скални масиви, ниши и обширни широколистни гори са предпоставки за богата прилепна фауна.

Първи изследвания върху прилепите на планината започва д-р Иван Буреш, който публикува данни за прилепите, живеещи в проучените от него пещерите край гара Лакатник (БУРЕШ, 1917).

Към края на 2006 г., най-добре проучен е видовия състав на прилепите обитаващи пещерите Темната дупка, Ржишката пещера, Свинската дупка и Вражите дупки.

Богатство на таксоните - представени са видове от две семейства (подковоноси и гладконоси прилепи)

Общ брой на видовете - 22 вида (67% от 33-те вида установени в България) Някои от видовете са проблематични за определяне (групата *M. mystacinus/aurascens/alcatheae* и *P. pipistrellus/nyctaleus*), което може да доведе до намаляване на този брой поради грешно определяне. От друга страна, обитанието на още поне два вида е почти сигурно (*M. daubentonii* и *V. barbastellus*), така че цифрата 23 отразява реалното видово богатство. 19 вида са известни по литературни данни, срещането на 3 вида е потвърдено по време на теренните изследвания 1999-2006.

Общ брой на видовете с даден статус:

Застрашени видове от световни, европейски и национални червени списъци:

- ЗБР – 21
- ЧК – 2
- BERN – 22
- IUCN – 11 (VU уязвими - 5; NT потенциално застрашени – 2; LR/nt “нисък риск” – 2; LC слабо застрашени - 2)
- 92/43 – 21
- CITES – 3

Местообитанията на всичките видове подковоноси (*Rhinolophus* spp.), *Myotis capaccinii*, *M. myotis* и *M. emarginatus* са приоритетни за опазване според Приложение 2 на ЗБР.

Природни забележителности

Пещери

Темната дупка

Пещерата се намира на югоизточния склон на планината Козница, северозападно от гара Лакатник на левия бряг на река Искър на 27 метра над нейното ниво в стената на скален венец. Образувана е в тъмни среднотриаски варовици (ладин) на Милановската синклинала. Пещерата е люлка на българската биоспелеология.

През 1912 година е първото известно посещение от Иван Буреш, който проучва прилепната фауна.

През 1915 година е първата публикувана карта и описание на 150 метра от пещерата от Жеко Радев.

В периода 1921-1926 г. изследванията се продължават от инж.П.Петров, И.Нинцовски, М.Войнягов, П.Енглиш, И.Първанов, които картират около 1 км галерии.

През 1936 година е публикувано пълно и точно описание на пещерата.

През 1948 година по време на Научно-изследователската пещерна бригада "Т. Павлов", пещерата е прекартирана, тогава се откриват и северозападните части.

През 1958 година група спелеолози под ръководството на П.Трантеев проучват пещерата, като дължината нараства на 3200 метра.

през 1971 година проучванията продължават от "Черни връх" София, които започват да правят и теодолитна снимка на пещерата и морфоложки профили през 10 метров мащаб 1:100. Картирането бе започнато от Петър Трантеев-Хера, продължено от Петър Петров-Пумата и Петър Делчев-профили. Картата бе направена почти до края, като най-трудната част беше във "Фурната", където оставаха около 300 метра, за да се довърши. За съжаление целия този гигантски труд се загубва със смъртта на Петър Трантеев и заминаването на Петър Петров във Франция.

От 1991 година колектив софийски спелеолози под ръководството на инж. Ясен Вучков от "Черни връх" и Кирил Данаилов от "Хеликтит" София работят върху детайлно картиране и изработването на векторизирана компютърна карта на пещерата.

През 2001 година по време съвместна експедиция белгийски и френски леководолази навлязоха 240 метра в сифон и достигнаха дълбочина от 20 метра в края на пещерата.

Представлява система от 2 основни галерии с прилежащи части. По-дълга е североизточната част на пещерата около 800 метра по главната ос, като по нея протича и основната подземна река. Галериите са широки и високи с преобладаващ правоъгълен и обърнато-трапецовиден напречен профил. Галерията в западно-северозападна посока, без разклоненията и етажите е дълга около 710 метра. Обикновено реката се оттича подземно през подлежащия на пещерата карстов извор Житолюб, но при екстремни валежи и снеготопене вдига нивото си и изтича през входа на пещерата. Изградена в серията пукнатини на района, Темната дупка е съставена от две основни галерии, съединени помежду си и много напречни, като цялата система е разположена на 4 етажа, без да се смята първият все още неоткрит етаж, по който тече подземната река, след като напусне "Жековото езеро". Общата дължина на пещерата към момента е около 8700 м., което я прави най-дългата пещера във старопланинския карст. През 1962 г. Темната дупка е обявена за природна забележителност.

Свинската дупка

Пещерата се намира на около 2.2 км северозападно от гара Лакатник. Нейния вход се разкрива в основата висок скален венец, на левия географски бряг на р.Петренска, Западна стара планина. Според районирането на карста (по В. Попов) попада във Врачански пещерен район № 203. Лакатнишки пещерен подрайон.

Изходен пункт е гара Лакатник. Преминава се възжения мост зад гарата и се тръгва по шосето в посока гр.Своге. Следва отклонение вдясно по пътя за с.Губислав. Преминава се по моста на река Пробойница при водослива и с р.Петренска. Тръгва се по пътеката в ляво водеща нагоре срещу течението на р.Петренска. След около 30 метра има мост над реката. Пресича се по него и се тръгва по левия географски бряг на реката. Пътеката е изцяло в борова гора и се върви в северна посока, като постепенно набира денивелация. Малко след като се излезе от гората се достига до Голям отвор в основата на скален венец. Този отвор се вижда добре още от моста при водослива на реките. Продължава се по пътеката и след около 20 м тя се разклонява на три. Лявата пътека слиза отново на нивото на реката. Хваща се дясната пътека, която преминава в стъпала и се изкачва до входа на пещерата. Входа на пещерата се разкрива в основата на висок скален венец. Той има почти триъгълна форма и размери: ширина 6.85 м на височина 2.70 м. Има югозападно изложение. Попада се в полусветло предверие в което си личат следи от археологически разкопки. От входа се отделя права галерия дълга около 138 метра. На двадесетия метър по централната ос има група сталактони, които разделят галерията на две. Подът е покрит с дъвен чакъл и суха глина. Средната височина на галерията достига до 3.50 м, а на места ширината и е 8 м. Липсват вторични образувания. На места само се забелязват дребни цевични сталактити, сталагмити и по рядко повлечи. Ясно си личи в привходните части мразовото изветряне. На около 50 метра от входа по пода на галерията започват да се редят нападали от тавана големи камъни, които затрудняват леко придвижването по нея. На 90 метра от входа в дясно се забелязва в подмол на стената късо странично разклонение (около 7 м), което задънва в непреодолима стеснение. Попада се на малък блокаж, и на места свода слиза ниско. След него се слиза в голямо уширение-зала. Подът и е покрит с влажна глина и тук таме, с големи гравитационни блокове. В североизточната част на залата се забелязват няколко отвора в тавана и, които отвеждат до кумин висок около 15 м. Стените му са покрити с мокра глина. На това място се усеща и въздушно течение (не е установено от къде духа точно). Продължението на пещерата е в югозападната част на залата. От там се отделя широка и висока галерия дълга 27 м. В лявата и стена има подмол с широка преса, която комуникира с по-вътрешната част на пещерата. В дясната стена също има подмол, забелязват се и стари корозионни нива. Галерията прави остър завой на североизток. Подът е покрит с лепкава влажна глина. По стените и свода се забелязват множество драсканици от недобросъвестни посетители на пещерата. Този участък е дълаг около 27 метра. Интересно е зигзакообразното разположение на галериите. Следва нов завой на юг и се попада на голямо уширение с блокаж, който прави пещерата на 2 нива. На това място могат да се видят цевични сталактити и сталагмити. Продължава се, чрез изкачване по големи каменни блокове. На право след около 24 метра пещерата задънва сред наслаги и непреодолими стеснения. В края си тя добива и леко лабиринтен характер. В източната част на блокажа след преминаване на стеснение сред блоковете се попада в последната зала на пещерата. Тя има разпространение североизток-югозапад. В нея изобилстват също така големите гравитационни блокове а подът и е покрит с дебел пласт глина. Западната стена на залата е покрита с огромен натек, който е почти унищожен от вандалски настроени посетители. На места в залата си личат и множество боклуци търкалящи се по пода. На някои места въпросният натек е запазен и човек би могъл да добие представа за

уникалността на унищоженото природно творение. В най-югоизточния край на залата има няколко стеснения, които задънват в наслаги. Пещерата е влажна и топла. На места се забелязват и единични прилепи. Нейната дължина е 362.60 м, при денивелация от +15 м. В няколко отношения е особено забележителна - две трети от пещерата представляват три успоредни галерии с оригинално разположение и връзки помежду си, останалата част е синтрова зала и привходно помещение към нея със съвсем други форми. В пещерата са правени сондажни разкопки от учителя-историк Й. Шопов. Освен рецентната фауна в нея са открити много останки от пещерна мечка. В това отношение тя представлява истинска гробница на мечки. Хубавите ѝ образувания са вече изцяло безобразени. Първата и карта е съставена на 08.11.1948г. от пещерната бригада Тодор Павлов с главен ръководител Петър Трантеев. През годините са правени множество карти на пещерата, но нито една от тези карти не попада в ГКПБ. Новата и карта е съставена на 21-22.04.2007 г от група в състав: Константин Стоичков, Живко Петров, Мартина Колева, Веселин Дробенов и курсистите от курс „Пещерняк 2007“ : Бистра Мъсева, Борис Хитев, Иван Борисов, Иво Бусерски, Ирина Иванова, Костадин Тодоров, Стоян Брашнаров, Мария Брашнарова, Мирослава Рударска, Николай Иванчов, Орлин Александров и Петя Ганева -ПК „Хеликтит“ София. Подробната и картировка е завършена на 19-20.05.1007 г от: Живко Петров, Мартина Колева, Константин Стоичков, Николай Иванчов, Стоян Брашнаров и Мария Брашнарова- ПК „Хеликтит“ София.

Ръжишка пещера

Общата ѝ дължина е 316 m. Разположена е на 140 m над р. Искър. По-голяма част от сталактитните образувания в нея не са по свода, а по стените. Археологическите находки са установили, че е била обитавана от хора още през желязната епоха.

В късно-плейстоценските отложения (финала на късния плейстоцен - прехода към холоцен) в пещерата от палеоорнитолога проф. Златозар Боев по костни останки са установени над 27 вида птици, един от които изкопаем - праяребицата (*Perdix paleoperdix*) и два - изчезнали от страната - тетревът (*Tetrao tetrix*) и червеноклюната хайдушка гарга (*Pyrhocorax pyrrhocorax*). Сред останалите видове са лещарка (*Bonasa bonasia*), кукумявка (*Athene noctua*), малък зеленоног водоберач (*Tringa stagnatilis*), голям синигер (*Parus major*), планинска чинка (*Fringilla montifringilla*), чепешарка (*Coccothraustes coccothraustes*), зеленика (*Carduelis chloris*) и скално врабче (*Petronia petronia*). Разкритият видов състав на птиците доказва, че по онова време в околността на пещерата е съществувал лесостепен ландшафт, с чувствително преобладаване на горските местообитания.

Зиданка

Наречена Зиданка заради напуканите ѝ от мразовитото изветряване стени, сякаш зидани от отделни камъни. Пещерата е средна по големина хоризонтална брахиклазна низходяща пещера с два входа. Влиза се в нея откъм Задънен дол, преобладават теснини, и когато пещерата стане просторна, се открива кръглият ѝ отвор към р.Искър. Дълга е около 400м, с централна ос 302м. От тавана ѝ капе вода. Подът е застлан с глина и ръбест чакъл. По свода и по стените се забелязват кварцови образувания. Интересното в пещерата е Бисерната зала, която съдържа 3 вида пещерни бисери в едно и също синтрово езеро. Обитавана е от прилепи и друга пещерна фауна. Пещерата е отдавна известна. Изследвана е през 1948г и е достъпна за добре екипирани туристи пещерници.

Козарската пещера

Намира се северозападно от Гара Лакатник. Пещерата е разположена в непосредствено близост до мястото, където река Пребойница (наричана от някои Пробойница) се влива в Искър. Входът на пещерата е труднодостъпен. Той е разположен високо над нивото на реката и до него се достига по малки и стръмни пътеки, откъдето произлиза и името на пещерата.

Козарската пещера е една от малките български пещери. Цялата ѝ дължина е около 835м. На неголямо разстояние от входа на пещерата е разположено предверието ѝ, което представлява обширна зала. От предверието ѝ излизат два тесни успоредни прохода, които водят до единствената зала на пещерата. В ляво, по посока на ръба на скалния венец, има тясна галерия, която може да се мине пълзейки. Галерията завършва с отвор, от който открива прекрасна панорама на местността.

В цепнатините по тавана на Козарската пещера могат да се видят останки от минали карстови образувания, както и основите на множество кварцови кристали.

В Козарската пещера по костни останки от късен плейстоцен (пленигласиал 2) от палеоорнитолога проф. Златозар Боев са установени 5 вида птици - полска яребица (*Perdix perdix*), червеногърба сврачка (*Lanius collurio*), кос (*Turdus merula*), беловежд дрозд (*Turdus iliacus*) и чавка (*Corvus monedula*).

Лакатнишки скали

Лакатнишките скали се намират на левия склон на река Искър. Всъщност скалите са в землището на с. Миланово и в средата на миналия век са били известни като Осиковски скали. Самите милановчани ги

наричали Нечов камък. Скалите представляват скален венец с височина до 250 м. Съставени са от пясъчници и варовици, които с течение на годините и на изветрянето са придобили разнообразни причудливи форми. Тук могат да се видят кули, скални игли, пирамиди и др.

Във варовиковите пластове са се формирали над 100 пещери и пропасти, най-дългата от които е Темната дупка. Скалите са обявени за защитена местност със Заповед No.407 от 09.02.1966 г. с цел запазване на характерния ландшафт и скалните образувания, пещери, консервационно значими видове животни и растения, в това число и на единствената потвърдена популация на българския ендемит *Silene velcevii*.

Освен място, в което живеят интересни представители на местната флора и фауна, скалите са притегателно място за катерачи, спелеолози и туристи.

Лакатнишките скали са много известен катерачен обект – в местността има 6 района с над 350 маршрута с различна трудност. Най-популярни са Вражите дупки и Алпийска поляна. Вражите дупки се намират в каньона на река Пробойница – приток на Искър. Този обект е отделен масив, в който могат да се наблюдават вторични образувания на варовика, характерни за пещерите – драперии, натеци и др. Идеален е за спортно катерене – има както маршрути за начинаещи, така и много трудни.

Друг много популярен и живописен обект е Алпийска поляна. Той е лесно забележим отдалече заради построената върху отвесните скали къщичка – заслон „Орлово гнездо“. Маршрутите започват от тясна пътечка в горната част на масива, оборудвана с метален парапет (достъпна е само с алпийски инвентар).

Лакатнишките скали са едно от първите места у нас, на които са правени алпийски изкачвания. Освен заради катеренето, Лакатнишките скали са много посещавани и заради пещерите – Темната дупка, която е обект на дългогодишни проучвания, които все още продължават. Пещерите в района не са облагородени и посещението им става само с екипировка и водач.

Екстремните спортове не са единственият начин човек да се докосне до красотата на този природен феномен. В района на скалите има няколко туристически пътеки, които са

подходящи за посещение през всички сезони и предлагат гледка към красивото Искърско дефиле.

Лакатнишките скали са подходящи както за кратка разходка, така и за неколкодневен престой. Разрешено е бивакуването на открито, а места за палатки има в изобилие. Близостта до София, както и лесният достъп правят Лакатнишките скали предпочитано място за почивка.

Скални образувания

Величествено скално образувание са Кобилини стени. Намират се на границата със землището на с.Оплетня. Дълбоко под тях до р.Искър се намира и самото село. Мястото е почти непристъпно. Над скалата има стръмен скат, а под нея – дълбок сипей. От разкази на иманяри се знае, че в Кобилини стени Вълчан войвода е криел имането си, което мнозина са се опитвали да достигнат, но не могли, защото го пазел някакъв змей със светещи очи. Интересна е и скалата, която е изградила в.Сокола, който се намира на границата с Лютаджик. С право носи името си – прилича на кацнал на височината сокол, отправил поглед на северозапад в далечината.

Интересни скални образувания има из цялото землище. Такива са Бабил плаз, Танките заскоци, Ристова кукла, скалите над Добриловец, Митрова кукла, скалите над Градището и много други. Всички те, като че ли природата ги е сътворила, за да подпират намиращите се над тях върхове, могили и възвишения. Интересни са образуванията, които стърчат над повърхността на земята – Гюблите в Коритски дол, Коминьете зад Шаварец и на други места.

4. Културно историческо наследство

Архитектура

От най-стари времена, от когато са дошли спомени до нас, се знае, че осиковци сами са строили жилищата си. Не са идвали майстори от други места и за това не са достигнали до нас по-особени произведения на строителството. Затова може би и майсторите са строили еднотипни жилищни сгради .

Преди започване на строежа се избирал подходящ терен. Жилищната сграда, както и помощните, се изграждали в края на парцела за строеж, за да се освободи повече площ за дворно място, за градина, за помещаване на животните и храната за тях. От оцелелите къщи установяваме, че са строени на самия край на парцела, там, където започва стръмният скат или слог. Такива са Шуликовата къща, Чукалейската къща, Главчовите къщи и др. Освен това са подбирали терен с лек наклон, за да може по-лесно да се обособи зимник. Ако теренът е равен, тогава зимникът се вкопава в земята и в него се влиза с помощта на няколко стъпала. Още преди Освобождението, когато започва разселване на населението из землището, къщите са строени в имотите извън първоначалното селище.

Това улеснявало хората при обработката на земята и при прибирането на реколтата.

За строеж са използвали камъни, дървен материал, плочи или слама, дървени клинци. Всичко това са набавяли на място. Само плочите докарвали с коне от Червенков рът в Турия и Иванов рът. Вадели ги саморъчно от червен камък, само там от цялото землище

имало такъв. Такива плочи са запазени и до днес. Докато някогашните осиковци ги използвали за покрив на къщите си, днес наследниците им ги използват за тротоари. Основните строителни материали били камъните и дървото – имало ги в изобилие. Основата на къщата е от камък. С камък иззиждали зимника и западната стена на къщата, за да е по-здрава срещу ветровете и дъждовете. В нея зазиждали клинове, на които закрепяли някои стопански съоръжения - ярем, рало, разнище за сено, ритли и др. Ако къщата е на два етажа, зидали каменни стълби (скали). При някои двуетажни къщи целия първи етаж зидали с камък. Такива са Топалийските къщи в Старото село и в махала Гувна. Ако зимникът е вкопан в земята, правели няколко стъпала пред входа. Използвали хоросан от вар и пясък или вар и глина, който с времето се разрушавал и наблюдавайки останките от къщите днес, можем да си помислим, че зидарията е суха, но това не е така. Все пак, за да издържи толкова години този зид, нещо го е крепяло .При зидането на зимника в стените оформяли долапи, в които съхранявали различни неща. При някои къщи част от зимника се използвал за едър добитък – кон, вол, крава – например Диновите къщи в Турски камик и в махала Гувна, и други.

Отделяли етажа от зимника с гредоред от дебели одялани дървета, между които нареждали разцепени на две по-тънки дървета. Отгоре покривали със специално забъркана кал и оформяли пода на помещението над зимника. Подът на всички помещения, както на едноетажните, така и на двуетажните къщи, е от пръст. Дъсчен под има едва от средата на 20 век .

Топалийска къща, Старото село

Конструкцията на къщата оформяли с дървета. В ъглите слагали по-дебели. Опаянвали ги с други дървета така, че да се получи здрава неподвижна конструкция. Между тези дървета изплитали плет, при който тънките прътове обикновено се поставяли напреко, но

понякога ги поставяли и отвесно. Друг начин за изграждане на стената е, като на дебелия дървета се наковат баскии от разцепени по-тънки. Вътрешността се пълни с кал от пръст и слама. Могат да се използват за плънката и камъни, което прави стената по-здрава. С такива стени изграждали и постройки за животните или за храната на животните. Стените измазвали със смес от вар и пясък, или вар и глина отвътре и отвън.

Накрая белосвали с разтвор от вар. Знае се, че от най-стари времена осиковци са произвеждали вар – варовик е имало, има и сега в изобилие.

Тавана на етаж оформяли с гредоред, след което следва покривната конструкция. Изключително важно е тя да бъде много здрава, за да издържи товара на покривните материали, особено ако са плочи. Като най-здрави за ъглови колони, диреци и носещи греди използвали одялани дървета от цер и греница. Останалите дървета можело да бъдат и от друг вид, но при всички случаи майсторски одялани. Цялата дървена конструкция в по-далечното минало се укрепвала с дървени клинци, дупките за които са пробивани със свърдел. Имало и специални начини за закрепване на дърветата едно в друго, което осигурявало голяма устойчивост. Това не може да се опише, трябва да се види, за да се разбере. След Освобождението се използват метални клинове, изработени от ковачи. Има вече и пирони. Здравината на дървените клинци не е по-малка от тази на металните – в много случаи дървеният клин издържа по-дълго от металния. Може би затова много къщи, строени в края на 19 век, покрити с плочи, са оцелели и до наши дни. За да се случи това, дървената конструкция е опушвана от огнището, особено при тези, които са били с едно помещение и таван не е имало. При по-скорошните къщи пушекът е извеждан под покрива. Това предпазвало дървенията от мушки, единствените вредители, които биха съкратили живота на дървото.

Когато започне изграждането на покривната конструкция, майсторите поставяли уруглица с бяла кърпа и китка цветя, направена от домакините. Главният майстор обявява „официално“ строежа на къщата и на кого е тя, произнася благословии за здраве и благоденствие на семейството, което ще живее в нея. Домакините даряват главния майстор с риза, а другите с каквото имат. Вечер уруглицата се прибира и на другата сутрин отново се поставя, докато се завърши покрива. Уруглицата символизира здраве, щастие, разбирателство и благоденствие в семейството. С уруглица предвождали някогашните сватби. Този обичай се използваше от някои хора и в по-ново време – 60-те години на 20 век, когато се строяха най-много къщи в Миланово. Сега поставят националното знаме.

След изграждане на покривната конструкция се поставят покривните материали – слама и шума в най-стари времена, плочи и керемиди преди Освобождението и цигли от началото на 20 век. Интересен е начинът на подреждане на керемидите, за да се получат улеите, които отвеждат дъждовната вода. От началото на 20 век, когато започва строителство на два етажа, задължително се използват цигли, защото са по-удобни и по-леки. Това изисква и промяна в покривната конструкция на къщата. До по-възрастните хора е достигнал спомен за покрити със слама къщи- Асанска, Папирска, Бораджийска и др. Хората наричали такава сграда не къща, а колиба.

Отворите на стените за светлина били малки с цел да се запазва топлината през зимата. На тях поставяли дървени или метални скари за предпазване от нашественици.

За да се оформи тавана на помещението за живеене, между гредите наковавали летви от разцепени дървета, нареждали валцове или шинди. Валцовете са квадратни дървета с дължина 40 – 60 см, върху които се навива разстлана смес от кал и слама или типец. Валцовете се нареждат плътно един до друг, като се закрепват на гредите върху наковани летви. Шиндите са по-съвременни и представляват дъски с длабове от едната страна, чрез които се съединяват една за друга и се закрепват на гредите. Летвите и валцовете се измазват, а шиндите не се мажат. Така се получава гладък таван.

Прозорците на къщите винаги поставяли от изток и юг. Входната врата винаги е била от изток. По време на робството поставяли допълнителна по-малка врата на задната стена. Използвали я в случай, че някой от семейството трябва да се скрие, ако го търсят хора от властта или неприятел. Такива врати сме открили на Карамелските къщи, на Куцанската къща, на Шуликовата къща. Влаовата къща в Шаварец освен втора задна врата, имала и тунел под огнището, покрит с плоча, върху която е огънат. Тунелът имал изход през зимника. Човек можел да се скрие и в тунела, докато мине опасността.

Данколова къща, Габрико

Най-старите къщи, които са се запазили до наши дни, са били с едно помещение. Огнището е било в средата, не е имало таван и пушекът излизал през покривните материали. Одрите и другото имущество е разположено покрай стените или е окачено на гредите и стените, за да не заема място. Там са били и люлките за бебетата. Такива оцелели къщи са Чукалейската и Куцанската. Имат обаче зимници, които са играли много важна роля за съхранение на зимнината на семейството. Затова се и наричат зимници. Има спомен, че в далечното минало Куцановци, Червенковци и Канинци са живели в една такава къща. Когато съжителството на толкова много хора станало невъзможно, се разделили и се получили трите фамилии. Не се знае изходната фамилия. Този спомен е разказан от Иван Петков Червенков.

Следващите, подобрени архитектурно, са къщите с две помещения – кащи и соба. В кащи е изграден оджакът с огнището и всички кухненски принадлежности – шкаф, синия, нащови /нощви/, столове, съдове и т.н. В собата са одрите, ковчезите с дрехите и завивките на семейството и друго имущество. По-старите легла са „леси“, изплетени от пръти, покрити със слама или друга растителност – напр. папрат – отгоре завити с домашно изтъкани дребени черги, козаци и др. В по-ново време леглата са правени с дървени табли и дъски, със сламени дюшеци от кълчищен плат – „сламеници“, също покрити с домашно изтъкани постели.

Оджаците са зидани със здрав камък, без варовик, или непечени тухли от огнището до върха. На определена височина вграждали напреко прът от здраво дърво или метален прът. На него закрепвали веригата, която може да се скъсява и удължава в зависимост от съда, който ще бъде окачен на нея. Огнището и огънят са били най-важните атрибути в „кухнята“ на някогашните хора. Огънят запазвали да не изгасне, като го покривали с дебел пласт пепел. Ако въпреки всичко се случи да изгасне, се ходи у съседите и с ръжена се донася жар. В кащи се помещавали връшникът, подниците, ведрата, бучките, бъклетата, по-късно котлите, стомните и т.н. според времето в исторически план.

От началото на 20 век започват да се строят къщи на два етажа. Такива къщи се строят от по-многолюдни и по-заможни икономически семейства. Долният етаж отново е кащи и соба, а понякога и две соби. Обзаведени са както при едноетажните къщи. Вторият етаж, до който се стига с помощта на каменни стълби /скали/, се състои само от стаи за живеене, за нощувка, за посрещане на гости, в тези помещения са се правели и седенките. В собата на първия етаж обикновено спят старите родители, а младите двойки или незадомените деца ползват за спане втория етаж. При хранене, особено вечер, цялото семейство се събира в кащи и там след вечеря се обсъждат задачите за следващия ден. Тези къщи също са от плет, но имат по-широки прозорци със стъкла, покрити са с цигли, имат балкони (язлак). Отопляват се с печки, които се купуват от пазари и са изработени от специални майстори. По-богатите семейства са правели по-големи къщи. В старото селище най-голяма е била къщата на Цветко Илиев Топалийски. Била е двуетажна, като под целия първи етаж има зимник. Зимникът и първият етаж са изградени от камък, като прозорците са оформени със сводове от одялан камък – бигор. Със същия камък е строена и черквата в старото селище. Именно защото е строена с камък, първият етаж все още стои, а вторият и покривът отдавна са разрушени. Топалийската къща в махала Гувна, собственост на Григор Илиев Топалийски, е строена през 1912 год., като първият етаж е изцяло от камък. Може би животът ѝ щеше да се удължи, ако наследниците бяха положили грижи за нея. В нея няма никаква архитектурна особеност, просто е много голяма, може би за да демонстрира икономическото преимущество над останалото население.

Много важно за хората, живеещи в село, е да имат допълнителни постройки за животните, те са съпътствали хората от край време. Тези постройки са кошарите за овците, козите, говедата, тези за прасето, кокошките и т.н. Строени са непосредствено в двора и това е създавало условия за лоша хигиена и разпространение на болести. Строени са помещения, макар и паянтови, за съхранение на храната на животните - сламник за сламата, плевник за плевата и т.н. Неизменно до жилищната сграда е строена също така

паянтова складова сграда за съхранение на ковчезите с житото, ечемика, ръжта, овеса, царевицата. Понякога там е стоял и ковчегът с брашното, ако няма място за него в кащи. След средата на 20 век започва съвсем ново строителство. Строи се по план, изработен от архитект. За основите на къщите се копят фундаменти, които се пълнят с камъни или се излива бетон. Над фундаменти се изгражда зид от камък и едва тогава започва изграждането на етаж с тухли. Първоначално тухлите се правеха от цигански семейства, впоследствие хората започнаха да си ги купуват от фабрики. Покривите са само от цигли. Между етажите се изливат бетонни плочи, които са много по-здрави от гредоред с валцови и шинди. Изграждането на зимник или мазе е по желание на собствениците. Прозорците са широки – 2 , 3 и 4 – крилни, през които влиза много повече светлина в къщата. Изграждат се веранди и балкони с вътрешни и външни стълби. Вече няма соба и кащи – има кухня, гостна, спални, килери и т.н. Прокарват се водни инсталации в кухнята, обособява се баня и тоалетна. През 60 – те години на 20 век има такъв размах на строителство на къщи, че местните майстори не достигат, търсят се такива и от други селища. До 1957 год. за осветление се използват газеничета и газени лампи. След тази година в бита на хората навлиза електричеството, което позволява в къщата да има радио, телевизор, хладилник, фризер, бойлер, електрически печки и фурни и т.н. Обзавеждането на съвременните къщи няма нищо общо с това на къщите на нашите предци.

За старите къщи, освен по оцелелите, можем да съдим и по запазените от времето зидища на зимниците им и при добро въображение, можем да си представим как е изглеждала къщата. Оцелелите все още стари къщи е добре да се съхраняват като музейни експонати от наследниците, защото това е част от историята на населението. Не всеки е можел да си построи сам къща. За целта е имало майстори – строители, които придобивали знания и умения в процеса на работата. Строителството е било занаят, който понякога се предавал от баща на син.

В днешно време почти не се строи, защото няма млади хора в селото. Ако има някакъв строеж, той е на някой бизнесмен с по-големи възможности или на някой, дошъл от друго селище. В селото има много празни къщи, защото възрастните собственици са починали, а младите живеят в София, Своге, Враца и други градове. През почивни дни и отпуски посещават родните си къщи и се грижат за тях.

Културно-исторически забележителности

Градището или Осиковското градище, е популярна местност в землището на селото, която е получила името си по запазените останки от охранителна крепост, разположена на това място. Античната и средновековна крепост е непроучена археологически. В предание се разказва за това, че крепостта на Градището паднала под турска власт половин век след падането на Видинското царство. Вековното дърво Греница на Градището е с пречупен от мълниците връх. „На върха на средната височина човек е построил кастел, а в подножието на останалите - две други укрепления, руините на които увеличават броя на установените от мен антични крепости из пролома на Искър на осем. Този голям брой кастели е още едно доказателство за голямата стратегическа важност, която римляните са придавали на пътя през Искърското дефиле. Този път е свързвал Солун и Дирахиум през Стоби, Сердика и Ескус с Траянова Дакия. През Средновековието голяма роля е играла крепостта върху

средния връх, наречена „Осиковско градище“. Легендата разправя, че тя е била непревземаема, дълго е обсаждана от неприятели, докато някакво момиче, влюбено в един от враговете, идва до идеята да отклони водата на дълбокия по това време Искър чрез една стена." – Пише австро-унгарският пътешественик Феликс Каница в „Дунавска България и Балканът " (1860-1879).

Черква в местността Църквище – останките ѝ са съществували почти до средата на XX век. Сега личи само мястото и могат да се видят камъни от градеж. За нея разказват възрастни жители на селото. В близост са намирани предмети от църковна утвар – кръстове, части от свещници, кандила и др.

И още няколко предания за манастири и параклиси:

Манастир и параклис „Св. Кирик“ – на южния склон на Могилата под Св. Спас, където живеели Кюовци. На същото място е имало кладенче, което през втората половина на XX в. е каптирано и отведено с водопровод на Буров валог.

Манастир „Св. Врач“ в Свражен – последните следи от него са заличени при прокарването на шосето в Искърския пролом през 40-те год. на XX в. Намирал се там, където в момента е Дома за хора с психически заболявания до р. Искър. Казвал се е „Св. Врач“ и според местно предание, името Свражен идва от името на манастира.

Светилище в Чучуверката – светата обител, според стари жители на селото, се е намирала там, където се събират двата дола – Коритски и Сапачур. Мястото е близо до Побратовец и Свражен. Има останки от градежи.

Християнско светилище на Градището – Намирало се е на входа на Градището. След 1950 год. хълмът е залесен с иглолистни насаждения. При копане на дупките са откривани гробове с човешки скелети, погребани по християнски обичай.

Фолклор

Като затворено до голяма степен общество Миланово също има своето творчество, което отразява неговия светоглед, начин на мислене и поддържа неговият дух в дни на радости и неволи от далечното минало. Във местния фолклор се откриват юнашки, хайдушки, битови – жетварски и седенкарски, обредни – лазарски и коледарски. Има и песни, които по всяка вероятност са взети от други области или са създадени варианти на песни от други области. Интерес представляват лазарските песни, които се изпълняват по време на лазаруване и са различни в зависимост от семейството, при което се изпълнява ритуала. Има песни за ерген – „Уруглица трепере“, за мома – „Изгряло е ясно слънце“, за невеста – „Тука лани дойдохме“, за дете –

„Лаленце се люлее“, за кошери, за двама братя и др.

Коледарските песни са обредни ритуални песни, които се изпълняват при ритуала коледуване. В тях се съдържат благословиите на коледарите за здраве, бекет и благополучие през годината за всички членове на семейството. Същите благопожелания се

съдържат и в сурвакарските песни, които се изпълняват на Василев ден, в нощта на настъпващата Нова година. Коледарите са млади момчета, а сурвакарите са ергени или млади задомени мъже които пожелават на всичкитова, което пожелават и на самите себе си. В първия ден на Новата година ходели да сурвакат и малки момчета. Стопаните благодарят за пожеланията и даряват с каквото имат. Посещават се всички домове, защото това носело късмет на всички.

Сред всички песни най-емоционални са жетварските. Пеели ги жени – две групи от по три жени. Една от жените пее основната мелодия, а другите две и пригласят с „ИСО“. Или както казвали местните, едната „грачи“, а другите „влячат“. Текста и мелодията се повтарят от другата група, като нейното изпълнение започва в момента, когато първата група пее последния тон и двете изпълнения се застъпват. Жетварските песни на Осиково се различават от тези в съседните села. Един и същ текст се пее с различна мелодия, или с различни нюанси на мелодията и песните са много мелодични. Интересни местни песни има сред коледарските и песните на седенки и беленки.

Осиковчани играели и много и различни хора. Оригинални местни хопра са Ситната по старешки, Дедовата гьоргова, Брала Мара, Чичовото дете и др. Играели са и право, пайдушко и дайчово хоро. С фолклорната група „Шарен гердан“ към читалище „Пробуда“ в селото, създадена през 2009 год. голяма част от местния фолклор се възкресява.

Топонимия

Миланово – старо име **Осиково**, най-вероятно от *осика* (трепетлика) – дървесен вид. Селото е преименувано (1950) на родения в него септемвриец Милан Петров Труплов. Народната етимология говори друго: „...Обградено от девствени гори – в хралупите на дърветата има много оси – оттам и името му“ (ВЖ: Българското село 1930).

Преданието говори, че селото е основано от преселници, избягали от насилствено потурчване, но според събраните документални свидетелства, когато от Родопите, от село Ариянци идва родът Арияни, тук вече има заселени три рода - едните били Пешуранци, другите два не се помнят. Според археолози Осиково е старобългарско селище, образувано на мястото на антично трако-римско селище на рудари, за което свидетелстват и останките от стари рудници в местностите *Виля глава*, *Герано*, *Котлината*, *Стакьовица*. В землището са регистрирани около 25 надгробни могили, непроучени, които местните наричат „мацулки“. Селото е заварено от османските поробители с днешното си име и се среща в османски документи от XV до XIX в. Местило се е няколко пъти. Землището му и в миналото се намирало на кръстопът: на пътя от София и Софийско за Берковско, Врачанско и Дунавската равнина по пеши и конски пътеки. Друг път, който минавал през землището е от София през Годеч, Дупни връх (Дружево), Мушат, Друмо, Гладна и Шиндарски път за Враца. Основните занятия на осиковци в миналото са земеделия, животновъдство и дърварство. След Освобождението населението масово се разселва от Старото селище, като се преселва в други части на района с по-благоприятни условия за препитание. Така до 30-те год. на XX в. се оформят пет махали, от които най-голямата е Гумна/Гувна, станала

център на новото селище, до голяма степен обусловено от факта, че по това време през района минават пътищата от Лакатник за Вършец и Враца. Интересно е да се знае, че местният говор е различен от този на съседните села (под влияние на ботевградския говор – напр. *полена* – вм. *поляна*, спада към „а“ говорите, член. за 3 л. ед. ч. , м. р. на „о“ – *герано*, *коньо*, *врато*), както и фактът, че осиковци играят уникални танци, също отличаващи ги от околните. На територията на землището има останки от стари свети обители. Такива са: черквата в местността Църквище, манастир или параклис „Св. Кирик“ в местността *Кирик*, манастир в *Калугерски дол*, манастир „Св. Врач“ в *Свражен*. Тук се срещат изключително редки и старинни имена на местности като: *Арижища*, *Заного*, *Жълти люб*, *Обрещата*, *Преслапо*, *Пробойница*, *Свражен* и др.

Църквата „Рождество Богородично“ в старото селище, наричано от местните *Старото село*, е една от най-старите в региона. Легендата разказва, че тя е построена на мястото, където най-рано изгрява и най-късно залязва слънцето. Това станало около половин век след образуването на *Старото село*. Паметен надпис сочи годината, в която строежът бил завършен – 15 юли 1492 г. – „...година 7000 от Сътворението“. Запазен надпис във вътрешността ѝ упоменава нейния патрон: „Храм на Рождеството на Пресветата наша Владичина Богородица и приснодева Мария“. Обявена за паметник на културата.

Топоними:

Бегличка могила/Беглишка могила – връх от Бегличкия дял на Врачанската планина – 1481 м в землището на Миланово. Наим. – от *беглѝк* (истор.) – данък в натура или в пари за феодал, владетел – бей в Османста империя; данък върху овцете и козите в натура или в пари след Освобождението; човекът, събирал данъка, бил наричан *бегличкия*

Биляро – 1/пещера (4 км южно от Враца); 2/ местност в землището на Миланово – при рекичката Петър, близо до Пробойница под Осиковското градище. Наим. – член. от *биля̀р* – „лечител с билки“.

Вия глава – местността в землището на Миланово се намира между върховете Мечитете и Соколец до Друмо. Старите в Миланово я наричат *Виля̀ глава*.

Влъкас – рът с ливади 1/ 5 км източно от Горна Бела речка 2/ 8 км югоизточно от Долна Бела речка 3/ при Дружево – с наименование *Вълкас*, наричан в Миланово *Стакьовица*. Наим. – изцяло от изчезнало лично име - *Вълкась*. Местността е на граничта за селищата.

Войвѡдино валог – в землището на Миланово, до Пършови могили

Градището или **Осѝковското градище**, е популярна местност в землището на село Миланово, която е получила името си по запазените останки от охранителна крепост, разположена на това място. Тя е непроучена археологически. В предание се разказва за това, че крепостта на Градището е една от последните, паднали под турска власт – половин век след падането на България. Турците с хитрост и измама прекъснали водопровода и принудили защитниците да се предадат. Една баба ги научила как да открият вода за конете – като назобят един кон и го държат жаден няколко дни. Тогава той сам отишъл на

мястото на водопровода и започнал да рови с крак. Някои смятат, че с водопровод на Градището е отведена водата от Милушов кладенец и Стубело.

„На върха на средната височина човек е построил кастел, а в подножието на останалите - две други укрепления, руините на които увеличават броя на установените от мен антични крепости из пролома на Искър на осем. Този голям брой кастели е още едно доказателство за голямата стратегическа важност, която римляните са придавали на пътя през Искърското дефиле. Този път е свързвал Солун и Дирахуим през Стоби, Сердика и Ескус с Траянова Дакия. През средновековието голяма роля е играла крепостта върху средния връх, наречена Осиковско градище“. Легендата разправя, че тя е била непревземаема, дълго е обсаждана от неприятели, докато някакво момиче, влюбено в един от враговете, идва до идеята да отклони водата на дълбокия по това време Искър чрез една стена.” – Пише австро-унгарският пътешественик Феликс Каница в „Дунавска България и Балканът“ (1860-1879)

Вековното дърво Граница на Градището, с пречупен от мълните връх, привлича вниманието и с легендата за скрито имане, според която в основата на дънера са открити монети, събрани в глинен съд, покрит с плоча. Интересни местности, намиращи се до Градището (с. Миланово) са **Горния и Долния (Малкия и Големия) стол** – тяхната форма наподобява стол за сядане, откъдето носят и името си.

Дръмо – 1/ стар път за Враца (2 км северно от Паволче) 2/ местност под Челопек. Наименованието си носи от това, че през нея е минавал стар път (пред. от Римско време, свързващ Коритенград край Искър с Враца), който в турско време е бил оживен от кербанджиите, минаващи от Орхание за Враца. На оброка в едноименната местност някога селяните каждали риба, „за да не бие град“ посевете. 3/ местност в землището на Миланово, при Вия глава, стария път за Враца; 4/ път в землището на Миланово – от Аржища при Осиковското градище и слиза при Пробойница. Наим. – член. според говора от друм – „път“.

Елѝв дел – височина, водораздел с Миланово (6 км югоизточно от Лютаджик). Наим. – прил. от ела.

Извѝро – от *извор* с член –о: извор в землището на Миланово. Намира се в Петренски дол под Папирската кукла. През 80-те год. е каптиран. Дебитът му е голям, част от водата тече из дола. При Сини вир се слива с р. Пробойница и се влива в р.Искър. По-голямата част от дъното на речното корито е плоча и водата е образувала по-големи и по-малки вирове, които са изключително интересни за туристите. Мястото е прекрасно за отдих. Местните твърдят, че който веднъж го е посетил, се е връщал многократно. Вододайна зона за Миланово и Мушат.

Каличина бѝра – местност с поток в зелището на Миланово. По време на турското робство е имало хан, наричан Боук хан, държан от Керевеовжи. Наим. – прил. от ж. лично име *Калица*.

Кобилини стени – величествено скално образувание, разположено на границата между селата Миланово и Оплетня. Мястото е почти непристъпно, над скалата има стръмен скат, а под нея – дълбок сипей. От този сипей извира рекичката, която минава през Оплетня

и се влива в Искъра. Местните разказват, че в Кобилини стени Вълчан войвода е криел имането си, което мнозина са се опитвали да достигнат, но не могли, защото го пазел някакъв змей със светещи очи. От Кобилни стени извират два извора. В Миланово се разказва легендата, че на една от скалите е имало Калоянова наблюдателница.

Коритата – няколко извора в землището на Миланово на пътя за Враца, където дивите коне идват на водопой. Има кошари.

Кръшовица – в землището на Миланово до Горна Троица, има параклис

„Лакатнишки скали“ - Популярните в най-ново време под наименованието **„Лакатнишки скали“** скални образувания са всъщност наричания в Осиково (Миланово) *Аржишкио (Ръжишкио) камик*, а живеещите в Лакатник – *Осиковскио камик*, познат и като *Осиковската стена*. С тях завършва красивото Осиковско плато, наред сред което е разположено с. Осиково (днешното Миланово). Отделните скални образувания имат имена, като *Нечов камик* или *Мечов*, *Рагъов камик*, *Високата кукла*, *Суодолскио подмол (Темната дупка)*, *Равнио камик*, *Прозорчето*, *Гуняко*, *Топли рът*, *Аржишкио подмол (Аржишката пещера)* и др. Тук погледа привлича величествената скална група, наречена *Куклите*. Скалите са свързани с историята на българския алпинизъм. Под Куклите е построен от алпинисти-катерачи заслонът „Орлово гнездо“. До него може да се стигне или чрез катерене по скалите, или чрез спускане с въже. Красивата природа вдъхновява народния поет Иван Вазов, които в пътепис и стих я възхвалява.

Мездра̀та – останки от градеж, в землището на Миланово до *Пешурански валог* и *Конска могила*.

Мечит̀ете – връх в землището на Миланово, разп. между Коритата и Кобилни стени. Там минава пътека. Наим. от мечите – „знак“.

Муш̀ат/Муш̀атски дол – дол, граница между Дружево и Миланово, пограничен и за територията на парка. Наим. – от влашки – *мушат* – „хубав“.

Очил̀ата – два отвора в скалата Рагъов камик (в землището на с. Миланово)

Пр̀обойница - реката, (с река Понор) извира от Крушачки връх. Влива се в Искър при Лакатник. Възрастните жители на Миланово уверяват, че наименованието на записаната в съвременните географски карти река *Пр̀обойница* е всъщност *Пр̀ебойница* – така е останало от някога, така я наричат и днес.

Пършевица/Пръшевица – гол планински връх, висок 1427 м (8 км югоизточно от Згориград) – от народното *пършев* (необрасъл) и *-ица*. Средният склон пък, заради „мъртвилото, студено и влажно“ е наречен *Пръшевишка мъртвица*, а пасището под върха носи наименованието *Пръшевишки валог* – (валог – „падина, долчина“). В землището на Миланово.

Сапачър – рекичка в землището на Миланово, която тръгва под Старото село и отива към махала Свражен, приток на Искър. Наим. – вер. от „сап“ – „дръжка на мотика, лопата, чук“ и *чучур*.

Свражен – местност и махала в с. Миланово (Осиково). Нейните жители разказват, че името *Свражен* идва от това, че махалата и земите около нея принадлежали на болярин, който се казвал *Сврожин*.

„...Откакто се помня, в нашата махала Свражен, живее чичо Петко. Купил бил мястото под Могилата от дядо Стоян Сивчев и сам си построил къщата. Та този чичо Петко се слави по принцип като доста учен човек. Разбира много от билки и всякакви мерудии, изобщо разбира от доста неща. Като деца често го разпитвахме за какво ли не, за растенията или за звездите....Веднъж ни разказа, че името Свражен идвало от това, че махалата и земите около нея принадлежали на болярин, който се казвал Сврожин и за това нарекли местността на неговото име...” (Марина Вите, Миланово)

Сокòлец – връх в землището на Миланово, над Горна Бела речка и Дружево. Наим. – от притицата *сокол*

Три клàденци наименование на три извора, намиращи се в близост един до друг в землището на Миланово (при махала Лак). В миналото имали дървени корита и пишури. През 60-те год. на XX в. са каптирани и отведени в общия водопровод. След изключването от водопроводната мрежа водата се изтича в Чучурски дол. Три кладенци, Чучур и Мушат формират река Петър.

Хайдùшки кладенец – извори, свързани с предания за хайдутите : в земл. на Миланово под в. Соколец.

Церо – извор с чешма в землището на с. Миланово, на пътя за Лакатник. Носи името си от дървото *цер* (вид дъб), едно от често срещаните в района.

Църквище – останки от църква в земл. на Миланово – при *Могилата* и *Влатино селище*.

Празници, обичаи и вярвания

Както всички българи – християни, осиковци имат, тачат и празнуват своите празници, традиции и обичаи, величаят и се прекланят пред светци, страхуват се от природни бедствия и стихии, веселят се подобаващо тогава, когато традицията позволява. Спазват изискванията на всеки празник, дори тогава, когато нямат написан календар. Всеки празник, всеки по-специален ден е “отбелязан” в техния бит, имат жив спомен за него.

КОЛЕДА: Коледа е един от най-светлите и обичани празници за всички християни, в т.ч. и за осиковци. Той съвпада с времето, когато всички полски работи са привършени и има достатъчно време за празнуване и веселби. На Мала коледа (Бъдни вечер, 24 декември) жените месят обредни хлябове, на които изобразяват всичките обитатели в дома – хората и стоката. Вечерта се готвят и ядат само постни ястия – фасул, чорба с праз лук и сливи, варени сушени плодове, лютика от орехи, лютика от разварени сухи червени чушки и праз лук, баница със зеле или тиква и др. Преди вечеря се пали свещ и се кади яденето, стопанинът на дома целува хляба и го разделя на членовете на семейството. След вечеря синията не се вдига, за да се нагости и света Богородица. Прасето се коле пред Бъдни вечер, но не се яде.

На другия ден – Голема коледа – жените са омесили и изпекли колачета. Рано сутринта по къщите минават момчета-коледарчета и благославят за здраве и берекет.

Стопанката дава на коледарите колачета, орехи, сушени плодове и пари, ако има. Един от коледарите – водачът им – влиза вътре и със специална тояга бърка в жарта на огнището или печката и изрежда благословии за дома: “Да се родят пиленца, шиленца, яренца, теленца” и т.н. На специална тояга- навърта, се нанизват колачета. Стопанката хвърля жито над главите на коледарите, а те благославят: “Да са роди дека рало оди, дека оди и дека не оди”. Денят продължава с ходене на черква, готвене и ядене на хубава храна с месо, веселби с хора на гайда и тъпан.

ВАСИЛЪ:/Василовден, Нова година/: Празникът е двоен, защото се празнува именния ден на хората с име Васил, Василка и подобни и се посреща Нова година. На този ден още след полунощ по къщите тръгват сурвакари – млади женени мъже и ергени. Направили са голяма сурвачка – дрянова пръчка, украсена с нагънати цветни хартиени ленти или други

украшения и сурвакат всички в семейството за здраве с думите: "Да сте живи, здрави и весели като нас, Сурва весела година, живи здрави до година, до година до амина". Стопаните ги даряват с хляб, месо, плодове, пари. Като ходят по улиците, сурвакарите викат: "Мяу сушеничка". Това е знак, че трябва да им се даде сушено месо – сушеница. Именниците празнуват именния си ден като посрещат гости.

ЙОРДАНОВДЕН - Богоявление, Водици: На този ден хората ходят на черква. След служба свещеникът ръси всички със светена вода за здраве. Понякога ходи и по къщите да ръси. Именниците празнуват именния си ден и посрещат гости. Тъй като тук няма подходящи водоеми, обичай хвърляне на кръста не е имало. В дните от Коледа до Водици се наричат мръсни дни и не се пере. Освен това хората вярвали, че през тези дни се явявали караконджоли.

ИВАНОВДЕН: На този ден се ходи на черква и именниците посрещат гости.

От Коледа до Ивановден всяка вечер са се правели гостета. Почти във всяка къща е имало именници. Освен това млади семейства ходели на гости на кръстниците си с "кулаки", тутманик, баница. Месели мъжки и женски кулаки и когато ги давали на кръстника, ги редели един върху друг и казвали: "Тая година та вида, нагодина да та не вида", което означава кулаките догодина да бъдат повече.

БАБИН ДЕН: Този празник е посветен на жените, които в миналото са замествали акушерките. Те са "бабували", т.е. акуширали родилките и затова са наричани "баби". Тези жени са уважавани и почитани от всички, особено от майките, на които са помогнали при раждане. Ходели на гости при бабите-акушерки, поливали им да си мият ръцете, което символизирало къпането на бебето, давали им подаръци, най-често кърпи, чорапи, забрадки, понякога ризи и други по-големи подаръци. Млади мъже – женени и ергени – вземали шейни, свалили страките и возели бабите, ако има сняг, а бабите ги карали да ближат пепел от коляно. Мъжете подарявали на бабите шамии.

АТАНАСОВДЕН: Този ден хората го считали за средата на зимата. Както него така и Антоновден ги празнували именниците с посрещане на гости.

ЗАПОСТЕНЬЕ (Заговезни): Това са двете недели преди великденските пости.

На първото се "запаща" от месо/месни заговезни/, на второто от сирене и всички млечни храни, в т.ч. и яйца. И на двете се прави баница и се варят яйца. На първото се готви с месо, на второто без месо.

Преди вечерята се въртят оратняци. Това е прът, разклонен от едната страна. Пълни се със слама, сено или огризка. На стъмване 14-15 годишни момчета се събират на високо място/в Старото село на Дени камик/, запалват огън и се веселят около него. Хвърлят надолу главни и викат: "На ти, бабо, главнята, та ми дай момата." В уречен момент запалват от огъня оратняците и тръгват надолу един след друг, стигат в конако (училищния двор) и там ги въртят до изгаряне. Оратняци въртели и по-малки момчета и момичета по домовете. Преди да догори съвсем оратняка, трябва да се удари в плодно дръвче, за да роди повече плодове. След това започва вечерята. Варените яйца се люлеят, като се връзват със здрав конец за гредата на тавана. Участници са предимно децата, но участие взема и по някой възрастен. Голяма е радостта на този, който с уста хване яйцето. След приключване на веселбата, на тавана на гредата се връзва парче от баницата. Ако остане от баницата след вечерята, през нощта събуждат децата и всички заедно трябва да я

изядат. След второто запостенъе започват великденските пости. По средата на постите е средопостница – тогава се преброяват яйцата, които се събират за Великден.

На другия ден (понеделник) момите и ергените се събират при високо дърво (орех, круша или друго), връзват люлка и се люлеят, обикновено по двойки както се харесват. Ергените люлеят момите, а момите се провикват: "Иху-ху-у!" В Старото село люлката е била на Пиклярския орех, в Русинов дел при Бърцовци, в Мрамор на круша при Куверковци, на Турски камик за м. Гувна.

В Старото село след люлките отиват в конако, връзват въже на кръг и се хващат за него. Един влиза в кръга и се старае да хване някого. Всички се пазят, но все пак някой става жертва и влиза в кръга. Вътре може да бъде както мома, така и ерген. В тази игра младите изразяват своите симпатии и имат възможност за установяване на връзки.

Седмицата след запостенъе са лудите празници и не се работят някои работи: плетене, предене, тъкане, шиене. В понеделник се чисти къщата и се мият съдовете, за да няма по тях блажно през постите. Не се работи и от мишки. След понеделник следва сух вторник, луда сряда, въртоглав четвъртък, луд петък. Не се работи главно от полудяване. В събота след второто запостенъе е Тудоровден. Тази седмица още се казва Тудоровата неделя.

ТУДОРОВДЕНЬ (Тодоровден, Конски великден): Който не може да издържи целите велики пости, яде постно през Тудоровата неделя и ходи на Тудоровдень на комка в църквата. След това може да си блажи. Невестите, които са се венчали след миналия Тудоровдень, отиват на черква да се отчитат пред свещеника, а той им чете за здраве. Тези, които вече са родили, месят мешан хляб и го носят в черквата.

Другите невести си чупят от него, за да родят по-скоро и се ритат, за да ги прихване това да могат да родят. Всичко това създава весело настроение. Именниците посрещат гости. През време на великите пости не се ходи на гости, не се венчава и не се правят сватби и кръщенета.

На първи март/Баба Марта/ се става рано, за да се измете къщата и се прогонят блъхите, като се кани Марта да влезе в къщата. На децата се връзват мартеници от бели и червени вълнени конци. Мартеници се връзват и на малките животни – агънца, яренца, теленца – всички да бъдат здрави.

ТРИФОНЦИТЕ (Трифон зарезан): В Осиково не е имало много лозя и въпреки това празникът се празнувал. Там, където имало лозе, се зарязвало и поливало с вино. Именниците посрещали гости. На този ден не се влачи вълна и не се преде.

БЛАГОВЕЦ: В навечерието на празника децата обикалят къщата, двора и стопанските постройки, удрят метални предмети – ръжен, маша и други – и викат: "Бегайте змии и гущерици, че зарана е Благовец!" Рано сутринта се мете двора и се пали боклука и тор, за да се прогонят злите духове и влечугите. Жените сеят разсада на пипера, за да е "благ". Пробиват се дупки на ушите на момиченцата за обици.

ЛАЗАР (Лазаров ден) **ЦВЕТНИЦА:** Лазаров ден и Цветница са много мили празници и са свързани помежду си. Празнуват се в събота и неделя преди страстната седмица. На Лазар момичета на 12-14 години преди да се "замомеят" се обличат празнично, закичват се с венци от пролетни цветя и обхождат всяка къща с песни и благословии. Това са лазарки и песните са лазарски. Песните са различни – пее се за мома, за ерген, за млада невеста, за малко дете, за кошери и т.н. Стопанката ги дарява с яйца, пари и сладки неща. Поят и

играт в кръг, като в средата на кръга има паница, лазарките късат цветовете от венците и ги слагат в паницата. Събират даровете в кошници, които също са украсени с цветя. През нощта нощуват у една от лазарките. Ходят и по-малки момичета и се наричат “магарета”, защото носят събраното.

На другия ден – **ЦВЕТНИЦА** – отиват на място, където има течаща вода. Омесили са “шугав” хляб, т.е. мешан – от царевично и пшенично брашно. Всяка лазарка чупи залък от хляба, връзва на него конец, различен от другите. Подреждат залците на бухалка. Една възрастна жена потапя равномерно бухалката със залците във водата.

Това се прави три пъти. На третия път момичето, чиито залък тръгне пръв, става кумица. Хлябът се носи в шиник. Кумицата взема шиника и тръгва напред. Останалите вървят след нея и пеят: “Напред, напред, кумице ле, че си се напред паднала”. Обичаят се нарича “падане на кумица”. Отиват у дома ѝ и там делят това, което са събрали предния ден.

Кумицата ги кани на гости на Великден. На Великден другарките ѝ отиват на гости и пеят: “Мети, мети дворове, реди, реди столове” и т.н. Ядат, пеят и празнуват. Дружките на кумицата ѝ отиват на гости с кулаки и боядисани яйца.

На Цветница се ходи на черква и след службата на свещеника всички си тръгват с върбови клонки, които са осветени. Слагат се на главите или на пояса за здраве. През деня именниците посрещат гости. Най-много именници има на Цветница, защото празнуват всички, които носят имена на цветя.

ВЕЛИКДЕН: Това е най-големият християнски празник, затова народът го е нарекъл така. В православния календар той е Възкресение Христово. За него се прави най-голяма подготовка. В четвъртък или в събота се боядисват яйцата, като децата вземат най-голямо участие. Обикновено се боядисват червени и се шарят, като преди да се потопят във водата, се рисуват шарки по желание с восък. Мястото, където е рисувано с восък, остава бяло. В днешно време има нови начини за шарене на яйцата – връзват се листа от треви, лепят се готови лепенки и др. В събота се месят кулаки, в по-скоро време и козунаци. Ходи се на черква в нощта на Възкресението, “менуват се” боядисани яйца. Който е постил през целите пости или поне през последната седмица, се “комкава”. През целия ден и в следващите дни хората се поздравяват с “Ристос възкресе” и “Во истина възкресе”. За черковната служба, а и за самия празник, хората се обличат с най-новите се дрехи, които в много случаи са приготвени специално. На разпети петък не се работи от градушка и

гръмотевица. На самия празник се ходи на гости на именници, на хоро на гайда и тъпан. Седмицата след Великден е празна неделя и не се седи или сее нищо. За да не губят все пак ценно време, преди празника хората са засявали или засаждали малко, за да могат да сеят или садят и през празната неделя.

ГЕРГЬОВДЕН: На този ден се коле агне, по възможност мъжко и с рога.

Сутринта се слага венец от цветя на главата на агнето, пали се свещ и се кади, и чак тогава се пристъпва към жертвоприношението. С

печеното агне се отива на черква. На ливадата пред черквата се подреждат

фамилно така, както са подредени фамилиите при погребение в гробищата. Свещеникът чете служба, кади агнетата и чак тогава може да се яде от тях. Агнето е съпроводено с кулаки, на които е изобразена стоката и другото имущество. Както при всеки празник, на този ден не се работи, ходи се на гости на именаци. От този ден започва истинската стопанска година. Цаняват се пастирите на стоката през лятото, което е валидно до Димитровден. От Гергьовден започва доенето на овцете за направа на сирене. След този ден също така овцете се изкарват в планината и се сформират така наречените бачии.

ЕРЕМИЯ: На този ден не се работят някои полски работи, предпазвали се от змии, наричали го някога и сега змийски ден. Правели се обаче подници. Това са глинени съдове, изпълняващи ролята на тави за печене на хляб. Правят се като се меси кал от специално подбрана глина и се оформят като тави. Изсхват на слънцето и получават нужната здравина, като се нагряват на огъня в огнището.

Седмицата след Свети дух е "Русалска неделя". През нея се избягват някои полски работи, особено се тачи Русалски петък, когато не се работи на полето от градушка.

ЯНЕВДЕНЬ (Еньовден): На този ден жените, които познавали билките и умеели да лекуват с тях, ходели рано сутрин да берат, като се вярвало, че набраните на този ден билки са най-лековити. В Русинов дел баба Вела Кюова правела венец от полски и горски цветя и провирала през него децата от махалата за здраве. Наричали я баба Яна от Яневдень.

Празниците Спасовден, Петровден, Илинден празнували, като почивали от полска работа, ходели на черква и на гости на именници. На Петровден колели пиле.

Богородичните пости наричали "двете недели". Вярвали, че каквото време започне в началото на постите, такова ще бъде до края им.

ГОЛЯМА БОГРОДИЦА или Успение Богородично празнували и като празник на черквата, защото това е нейният патрон. Ходи се на църковна служба и се избягват всякакви работи. В днешно време се прави събор в Старото село при старата черква с курбан, църковна

служба и водосвет за здраве. След построяване на новата черква в центъра на селото, която носи името “Рождество Богородично”, се прави събор с курбан и водосвет, музика и много веселба.

КРЪСТОВДЕН: След построяването на параклис на Крушовица Кръстовден се празнува с богата трапеза, музика и веселие. Курбан се прави в махала Ръжища. В миналото хората вярвали, че какъвто вятър задуха на Кръстовден, такъв ще духа през цялата година – какъвто вятър се “закръсти”.

ПЕТКОВДЕНЪ: В миналото на този ден се провеждал местен събор. Идвали на гости роднини и приятели от други селища. След богата гощавка на обяд всички отивали на веселба с музика. Отивали и жените с малки бебета. Връзвали люлки за децата на дърветата и вземали участие във веселието – музика и хора. От 60-те години на 20 век за местен събор е определен 24 май, деня на славянската писменост.

Преди това този празник се е празнувал от учителите и учениците с празнични програми и утра, с цветя и венци, както навсякъде в България.

МИТРОВДЕНЪ (Димитровден): На този ден приключва символично стапанската година. Освобождавали се пастирите и хората поемали стоката си. Спазвало се правилото до Димитровден да са свършени задължително три работи: да се прибере сеното, да се смеle брашното и да се докарат дърва за зимата. Жените трябва да са опрали вълната, да са оманали гръстите, за да са готови за зимните задължения. Трябва да са набавили зимнината: боб, картофи, туршии, кисело зеле, круши на туршия, сушени плодове, сирене, бутеница, масло и т.н. Трите дни след Димитровден не се работи ръкоделие от мишки – това са миши празници. Димитровците празнуват имен ден.

АНДРЕЙ (Андреевден): Наричали го мечин ден. Варели царевица, носели от нея на кръстовище и хвърляли за мечката. Едва тогава ядели хората. Така омилювавали дивия звяр, който в далечното минало правел пакости на хората като нападал царевичните ниви.

СВЕТИ НИКОЛА (Никулден): Готвела се риба, но това ставало рядко, защото риба трудно се е намирала по нашите маста. Празнуват имен ден именниците.

ИГНАТ (Игнажден): Имало е и сега има поверие, че какъвто човек влезе пръв в къщата ти на този ден, такъв ще бъде късметът на дома през годината. От Игнажден до Коледа не се преде.

СТЕФАН (Стефановден): На този ден не се работи ръкоделие от пребитщина, т.е. ако не се спази, ще се кунтузиш по някакъв начин. Празнуват имен ден именниците.

Освен свързаните с православния календар, към празниците и обичаите трябва отнесем и свързаните със семейството празници, обичаи, ритуали.

Раждането на дете се чакало с нетърпение и се посрещало с много радост от цялото семейство. Близки и съседни идвали на “сповойник”, за да споделят радостта на родителите. Носели подаръци – саморъчно изработени дрешки, шапчици с парички, питки. Освен това носели червени чушки да са червени бузките на детето, бял боб да са бели зъбите му и лук да е люто и серт като лука, т.е. да е упорито и трудолюбиво.

Домакините ги гощавали с каквото имали. На тръгване гостите оставяли конец от бохчата, с която била увита питката, за да не отнесат съня на детето. На изпращане домакините не казвали “много здраве”, за да не отнесат здравето на детето. На “сповойник” ходели само жени. Днес ходенето на погача е все още жива традиция.

При бременност и раждане имало специални поверия, които хората се стараели стриктно да спазват. Бременността не се пазела в тайна, за да проговори по-бързо и лесно детето. За пола на детето гадаели по следния начин: ако бременната жена се разхубави по време на бременността, детето ще бъде момче, ако погрознее – момиче. На бременната жена ѝ се дава всичко, каквото ѝ се яде. Да се пази от уплаха ако се пипне някъде, бебето ще има белег на това място. Когато не се задържа дете, първото живородено дете се оставя на кръстопът, за да го намери някой. Кръщавали го на името на този, който го е намерил или Найден, Найда – намерен. На родилката и новороденото бебе връзвали червен конец да ги предпазва от урочасване. Върху питката на новороденото дете се правят две дупки, за да има детето трапчинки на бузите, когато се усмихне. До 40-ия ден пеленките на бебето се прибират от простора преди залез слънце и детето не се изнася навън. Под прага на стаята, в която живее бебето, се поставя червен конец, за да спира всички мръсни помисли за бебето. До четиридесетия ден жена в цикъл не бива да ходи при новороденото, защото то ще получи обриви по кожата. След раждането на бебето се ходи при попа да освети вода. От тази вода се сипва във водата за къпане на бебето отново до 40-ия ден.

Новороденото трябва да има име. Жена от семейството или близка роднина отнася заедно с кръстника или кръстницата детето в черквата. Попът го кръщава, а кръстникът или кръстницата го облича в дрешки, приготвени специално за това. После се прави гощавка в къщи. На гощавката ходят кръстникът, роднини, съседи и всеки, който е поканен. Гостите носят питки, подаръци, пари. Върху питката на кръстника се слага огърлица с мъниста и сол. Върху тях гостите слагат парите. Като се обиколи цялата трапеза, питката се поставя на високо място, за да порастне детето високо.

Хората са спазвали обичая до 40-ия ден детето да бъде кръстено.

Вярвало се, че кръстеното дете е по-добре защитено от болести. След 1989 година масово хората кръщават децата си. Кръщават се дори възрастни хора.

Сватбата е връхната точка в живота на човека. Родителите са доволни, че са отгледали здрави и нормални деца, а за младите това е начало на нов живот с радости, грижи и отговорности.

Сватбата е предшествана от ред действия. Преди всичко младите трябва да се харесат и си дадат дума, че желаят да се вземат. Тогава майката или близка роднина на момчето отива в дома на момичето, за да каже намеренията си. Ако родителите на момчето са съгласни, се организира годеж, на който присъства представителна група заедно с момчето, като се носи "шуле", барде с ракия, украсено с венец, свекърът носи бъклица с вино. Ако отговорът е положителен, т.е. родителите на момчето са съгласни, свекърът дава бъклицата на момата, тя я дава на баща си и майка си като им целува ръка, после на другите присъстващи. Всеки ѝ дава пари. Уговаря се кога ще бъде сватбата и започва подготовката за нея. Ако момичето след годежа веднага отиде в новия си дом, не се допуска да спи с бъдещия си съпруг. Това става след сватбата, т.е. след венчавката.

В деня на сватбата роднините на момчето отиват в дома на момичето, с музика, вземат го и всички отиват в черквата за венчавка. След това се взема с музика кръстника от дома му и сватбата се пренася в дома на младоженеца. За да присъстват роднините на момичето, т.е. момините, на сватбата, старият девер отива да ги покани с барде с ракия, украсено с

венец. В дома на невестата украсяват девера с връв червени сухи чушки, сплит лук, опашка от овча кожа, мажат го с червило и други мазила, слагат на ухото му китка цвете с коприва. За тази роля се избира подходящ човек – едновременно да е близък роднина, но и да има чувство за хумор. Ако се върне така украсен, всичко е наред, поканата е приета. Посрещат момините на вратника, невестата им полива с вода от котел да измият ръцете си, а гостите хвърлят монети във водата. Накрая невестата рита котела, водата се излива, а монетите се събират за младото семейство. Даровете на невестата се простират на възгата и през целия ден са на показ пред гостите. Невестата минава по трапезата три пъти, като целува ръка на всеки и дава китка, ракия, вино. Придружават я старият девер и деверовицата – това са семейство много близки роднини. На трапезата се подкрепят по строго установен ред: начело сядат кръстника със семейството си, до него отдясно е старокят – по-голям брат, чичо или вуйчо на младоженека със семейството, след него надясно сядат момините. Роднините на момчето сядат на останалите места. Даряването също изисква строг ред: най-напред се дарява кръстника, след това старокят, следват свекъра, свекървата, деверите, етървите, зълвите, момините и всички останали. Момините, кръстника, старокят, свекъра, свекървата и другите членове на семейството се даряват от даровете на невестата, а роднините на младоженека от свекървата. През целия ден свири музика, играят се хора и ръченици. Когато се извършва даряването, музиката е по-различна – прощална, невестата се прощава с родителите и роднините. Преди разтурянето на сватбата момините се изпращат с музика. Невестата пресича дървена жегла на дървника и след това я отвеждат на чешма или извор. Старият девер налива три пъти котел с вода, невестата го рита и разлива, накрая деверът налива котлите и невестата ги отнася с кобилица в къщи. Веселбата продължава с най-близките до късно. Младоженците се оттеглят в стаята си.

На следващия ден след сватбата, невестата става рано и придружена от старата деверовица, отива в дома на кръстника да му полее да се измие. Носи се барде с ракия, украсено с венец от цветя. Невестата полива на кръстника с канче или чаша, той измива ръцете си и се плиска по лицето три пъти. Така полива и на кръстницата. Невестата ги черпи с ракията, която носи, кръстниците черпят с нещо дребно и така приключва ритуала. Невестата и деверовицата си отиват, за да се подготвят всички за следващия ритуал.

На другия ден се ходи на повратки. Роднините на момчето отиват в дома на момичето и там сватбата продължава. Младоженецът носи барде с ракия, обвито с червена вълна и залепен по нея варак. Това е символ, че девойката е била девствена. Ракията е “блага”. Отново има гощавка – ядене, пиене, музика, хора. Когато сватбарите си тръгват, вземат от дома на момичето нещо “крадено” - черга, домакински прибор, кокошка и др. Тъщата дава на зетя козак или дребна черга, праметнати на тояга, увисва се на тоягата, за да провери дали зетят е здрав и силен. Дават на невестата хурка с къделя. Роднините на момчето не позволяват на невестата да се обръща назад, за да не се мятат децата на нейния род. Ако се наложи, стигат до там да ѝ държат главата. Повратките не са задължителни и не винаги е имало.

И в двата дни сватбата се предвожда от уруглица. Прави се от прът, отсечен от плодно дървче. На единия край се прикрепват две кърпи – по-широка червена и по-тясна бяла, като на върха се привързва китка. Уруглицата се поставя в сряда преди сватбата, за да

оповести за предстоящото събитие. На сватбата се носи от млад девер – малко момче, близък роднина на младоженека. За сватбата се кани с китки, които са направени достатъчно предварително, за да бъдат навреме раздадени. Родителите на момчето канят своите роднини, а родителите на момичето канят момините. Важно е да се знае, че по време на венчавката при разменянето на венците кръстникът трябва много да внимава да не се чукнат – това предвещавало лоши взаимоотношения в младото семейство. Както сватбата, така и годежът е добре да се правят от млад месец до пълнолуние.

На сватбата невестата и младоженецът са облечени в празнични сватбени дрехи, специално приготвени за събитието. Невестата задължително е с венец и вало. Най-важен след младоженците и в двата дни на сватбата е кръстникът. Посрещат го и го изпращат с музика, от него започва всичко, изпълняват се всички негови желания, слуша се неговата дума. Кръстникът и старокята носят на сватбата бъклици с вино, украсени с цветя.

Не винаги сватбата е предшествана от годеж. Има случаи, когато момичето пристава на момчето от седянката или чешмата. В други случаи момата може да бъде открадната насилствено. Тогава тя може да бъде изведена от близките ѝ и всичко да се провали. В други случаи родителите се примиряват, за да не срамуват. При всички случаи има сватбен ритуал с венчавка. В миналото за законен брак се е считал църковният. В изключителни случаи се е разтрогвал. Жената е наричана напусната, а мъжът напуснат. От началото на 20 век до 1940 год. има само два случая на разтрогнат църковен брак.

Има един ритуал, свързан със сватбата, който не винаги се изпълнявал.

Това е преговор – родителите на момчето отиват при родителите на момичето, за да ги “преговорят”. Става, когато няма годеж и момичето не е взето със съгласието на родителите. С този ритуал се цели сближаване на двете семейства и установяване на добри взаимоотношения между сватолетите. Те от своя страна ще се отразят на взаимоотношенията в младото семейство.

Изпращането на войник е важно събитие в живота на всеки мъж. Това означава, че е здрав и нормален да служи на родината. В миналото изпращането е ставало в дома на момчето от най-близките със скромна гощавка, а в деня на зами наването е закичвано с китка от здравец за здраве и лека служба. През 60-те – 80-те години на 20 век изпращането на войник се превъзвеща едва ли не в сватба, само дето липсва булката. Канят от 200 до 500 души гости, правят огромни трапези с ядене, пиене, музика, подаръци за бъдещия войник. На врата на момчето връзват заек и морков. Хората, за които това разточителство е непосилно, вземат заеми, за да не изостанат от другите. След 1990 год. този ритуал избледня, днес изобщо го няма, защото не се изпращат войници.

Абитуриентският бал е нещо ново. Правят се огромни разходи за рокли, костюми, букети, превоз с коли и т.н. Понякога родителите спестяват години наред за този ден или вземат заеми. Независимо от това, този ритуал носи радост и удовлетворение както за младите, така и за техните родители. Няма задължителни традиционни правила, организира се според вижданията преди всичко на младите.

В живота на хората не винаги е радостно. Смъртта е тъжно, но неизбежно събитие. Ритуалът погребение има строги правила, които по традиция в повечето случаи се спазват стриктно. В този тъжен за близките на починалия ден за тези правила се грижат възрастни жени, роднини и приятели. Главно място заема опелото от свещеника. Изнасянето на

починалия от дома става с краката напред, под ковчег се провират кръвните роднини, сбогват се всички присъстващи. Ако някой е едномесеч с починалия, го мерят с цедило и слагат в ковчег на крак. Това понякога се прави и след погребението, и се заравя на гроба. При изпращането някои слагат стрък цвете в ковчег, което означава, че починалия не трябва да взима никого със себе си. След погребението се готвят третини, деветини, 20, 40, половин година и година. На 40 се равнява гроба. В миналото са готвели два дни – вечернина, като се кади и отива на гроба след 14 часа, и обеднина – кади се точно в 12 часа. В по-ново време преди готвенето се лепят некролози, за да се съобщи на близки и приятели.

Има вярвания, които са се превърнали в правила, и хората се стараят да спазват. При смърт се закриват с кърпа всички огледала в къщата на починалия. След погребението се откриват. При погребението присъстващите хвърлят шепа пръст след като се спусне мъртвеца в гроба. Преди да е погребан, починалия не се оставя сам, особено през нощта, за да не го прескочи котка, защото ще се вампирясва. В миналото самоубийците не ги погребвали в общото гробище.

На погребението на попа, на гробарите и на най-близките роднини се дават дарове за „сенка“ (сянка). Когато се погребва млад човек – девойка или ерген – траурното шествие е предвождано от уруглица – така, както би било, ако е сватба. Уруглицата се оставя на гроба до кръста.

В памет на мъртвите са задушниците. Съгласно православния календар те са три: преди великите пости, след Спасовден и преди Архангеловден. В миналото хората отивали в черквата, подреждали приготвеното за помен и попът кадел на всички заедно. Това се спазвало до смъртта на поп Симеон Коцов през 1984 год.

В днешно време, който кади, прави го в къщи и тогава отива на гробовете на починалите. В тези дни се събират много хора, идват близки и от други селища, всеки се старае да отдаде почит на близките си по начин, който той е избрал – цветя, свещи, вино, храна. Има неписано правило, че задължително се ходи с хляб и вино. В последните години се пренесе обичай на задушницата през юни да се носят череши и рехови листа. Задушницата се нарича черешова. Такъв обичай в миналото не е имало, но това не пречи на хората да изразят своята почит и уважение към починалите.

Житейската мъдрост на хората в миналото е създала правила, които не са записани никъде, но затова пък са се спазвали строго. Тези правила са създадени на базата на опит, на суеверие, на уважение към съветите на по-старите. Те не са свързани с християнските празници. Петък бил особен ден и в него избягвали да орат, да копаят, да жънат. За времето гадаели по залеза на слънцето: ако залезе в облак, на другия ден ще вали, ако при залеза небето стане червено, ще задуха вятър.

Ако около луната се образува ореол, ще вали. За валежите гадаели и по млад месец.

Ако е извит и на него може да се „закачи“ котел, валежите ще бъдат малко. Ако е прав и не може да се „закачи“ котел, т.е. котелът се е разлял, валежите ще бъдат повече.

С помощта на люспите на червен (кромид) лук гадаели за валежите през годината.

В нощта на Нова година се подреждат 12 люспи от лук за всички месеци от годината.

Върху тях се сипва сол. Там, където солта се стопи, през съответния месец ще вали и обратно. При засушаване правели „вайдудул“ – ритуал за дъжд. Момиче „изтрасок“ –

последно дете в семейството – обличали с риза и окичвали от главата до петите със зеленина. Отвеждали го на чешмата, поливали го с вода от главата надолу и пеели:

“Дай, боже, дажд”, а момичето се върти в кръг.

Според някогашните осиковци, грях е да се откажеш без причина от кръстника си – това носи нещастие за този, който го направи. За грях се считало това да минеш път на по-възрастен човек, на кола, на стадо.

Свързано с вярванията на хората е възобновяването на курбана на Голяма Богородица при старата черква в Старото село, курбана на Кръстовден в махала Ръжища, курбана на св.Тройца от Пандовци в местността Тройца, курбана на Петровден от Сульовци в местността Сульово равнище и установяване на курбан на Малка Богородица на новата черква в центъра на селото.

Колкото и скептични да са някои по отношение на вярванията, обичаите и ритуалите на някогашните хора, няма нищо лошо в това да ги познаваме, да се вглеждаме в тях, дори да ги спазваме. От това може да се почувстваме в определени ситуации и по-добре. Да ги познаваме означава да познаваме историята и бита на нашите предци. Това означава да сме малко по-богати духовно.

Митове и легенди

Самодивата при Горни кладенец:

Както при много извори и чешми, така и при Горни кладенец излизала самодива като жена от полунощ до първи петли. Ако мине някой закъснял пътник в потайно време, т.е.след полунощ, самодивата започвала да се закача с него, като го щипела, скубела, дърпала дрехите му. Играта продължавала до първи петли. Ако пътникът издържи да не проговори, оставал жив и здрав, но ако каже само една дума самодивата го убивала. Една нощ закъснял, връщайки се с кон от воденица, мъж от Бръмбаровци. Самодивата започнала играта и не го пускала да си тръгне. Дори сплела гривата и опашката на коня. Пътникът знаел правилата и издържал, не проговорил. Като пропели първите петли в селото, самодивата изчезнала и човекът се прибрал жив и здрав в къщи.

Приказка за дяволите

Имало предание, че около водениците, които били на закътани самотни места в доловете, нощем в „потайно време“ идвали дяволи, свирели, пеели, тропали, блъскали по вратите все едно са мливари. Ако някой им отвори, го убивали и разкъсвали.

Една жена имала две дъщери – нейна и заварена. Решила да се отърве от завареното момиче и го изпратила на воденицата. Дала му хляб и чувал с вълна и му поръчала през нощта да я изпреде. Във воденицата имало едно коте и едно петле. Седнало вечерта момичето да вечеря. Хапвало един залък и един давало на котето, и един на петлето.

Като се нахранило, започнало да преде. След полунощ дошли дяволите и започнали да свирят, да пеят, да тропат и да блъскат вратата. Момичето попитало котето и петлето: „Ка да петльо, ка да мацо, ка да кажа ?” А те му отговорили: „ Само мълчи, само трай”.

Продължило да преде. Когато започнало да се разсъмва, петлето пропало и дяволите изчезнали. Дошла мащехата и заварила момичето живо и здраво, а вълната изпредена. На другата вечер изпратила своята дъщеря. Дала ѝ хляб и чувал с вълна и поръчала да я изпреде. Седнало момичето да вечеря, но на котето и на петлето не дало. Мързело го да преде и легнало да спи. След полунощ дошли дяволите и започнали да свирят, пеят, тропат, блъскат. Момичето попитало котето и петлето: „Ка да мацо, ка да петльо, ка да кажа ?” А те му отговорили: „ Сама яла, сама отговаряла.” Момичето отворило вратата, дяволите го грабнали, разкъсали и разточили червата му около воденицата. На сутринта дошла майката и като видяла какво е станало с дъщеря ѝ, казала: „Каквото е напрела, това е основала .” Поуката е ясна.

Приказка за чумата

Чумата ходела навсякъде, от къща на къща, само не в Папировци. Там имало жена, която познавала навиците ѝ и ѝ угаждала. Като ходела чумата по къщите да мори, вечер се прибирала в Папировци. Жената изнасяла на тавана вълна и съд с вода, чумата да изкъпе детето си и да го приспи. Това продължило, докато жената умряла. Наследниците ѝ или не знаели, или не искали да ѝ угаждат и тя започнала да мори и в Папировци.

На Цена Папирска умрели много деца. Последното умряло дете нямало кой да го погребее и се наложило тя самата да изкопае гроба му. Случило се, когато в гробищата имало жена от Торбовци. Тя не позволила на майката да копае гроба на детето си и го изкопала, и погребала тя. Тогава Папировци хванали за кръстници Торбовци и децата им престанали да умират.

Приказка за месечината

Преди много, много години в Кривошиовци живяла жена, която се казвала Анастасия, но всички ѝ казвали Нустасия. Била прапрабаба на Гана Аршинкова, която също е от Кривошиовци. Била голяма магьосница и знаела много магии. Веднъж с магия успяла да свали месечината на земята. В селото настъпила голяма паника между хората и животните. Чудела се Нустасия как да вдигне отново месечината в небето. Отишла при була / туркия /, която била по-голяма магьосница от нея. Булата я научила да надои от вол мляко и да намаже месечината с него. Надоила Нустасия от вол мляко, намазала месечината с него и тя се вдигнала отново в небето. Животът в селото се нормализирал.

Местността Градището

В предание се разказва, че крепостта в местността Градището е една от последните, паднали под турска власт – 50 год. след падането на България. Турците с хитрост и измама прекъснали водопровода и принудили защитниците да се предадат. Една баба ги научила как да открият вода за конете – като назобят един кон и го държат жаден няколко дни. Тогава той сам отишъл на мястото на водопровода и започнал да рови с крак. Крепостта е била добре укрепена. Скалите, които опасват повече от половината хълм, са служели за естествена преграда. Останалата част е имала защитна стена, изидана от камък. Входът

бил на най-тясното място и с малко средства се е охранявал. В скалата под крепостта има пещера, в която са намирани човешки и животински кости. При залесяване на хълма са намирани човешки гробове.

Оброци и оброчни дейности

Според краеведите Илия Жильов и Цветана Динова за оброци или черкви са избирани най-високите места, намиращи се най-близо до селото: храмът на Градището; първата черква в селото, чиито останки били запазени до средата на XX век, се е намирала на най-високата част на местността Църквище; оброкът „Св. Спас“ бил в местността Могилата, което е най-високото място до селото. Осем са оброчните места, които те, по предания на стари хора, са установили по време на свои проучвания и които ние успяхме да локализираме и опишем. Знак на obroka – каменен, железен или дървен кръст – са запазени само в махала Ръжища и местностите Могилката и Тройца. С изключение на оброците в някогашното село – махала Старо село, които са се намирали в горния и долния край на селището, не се знае поводът за установяването на службите. За всички, с изключение на тези в Старото село, се знае, че са обслужвани до средата на XX в. След 90-те год. на XX в. службата на някои временно е подновена, но по-сетне отново прекъсната. Традицията трайно е подновена в Ръжища. Оброците са наричани по имената на фамилията, които са ги обслужвали: **Канин оброк, Сульов оброк, Керефейски оброк.**

„Характерно за курбаните е това, че се коли мъжко животно – вол, овен, агне, петел. В миналото целият ритуал се е спазвал – прекаждане на животното, клане и готвене на място, осветяване на храната, хляба и водата. Всичко това се върши в деня на курбана. Храната се раздава на присъстващите за здраве. В днешно време някои елементи на ритуала не се спазват – липсва ритуалът преди клането, коли се и се прави заготовка на месото предния ден. Не винаги се прави осветяване на храната преди раздаването, защото липсва свещеник“.

Два стари obroka в Старо село – м. Кръсто. Най-старите оброци, за които се знае, се намирали под и над селото – днешната махала Старо село. Поводът за възникването им е чумна епидемия и до днес се разказва за обредното заораване на селището с бразда, направена от двама братя близнаци с два вола - също близнаци. Ритуалът се свързва с клетва никой от тях да не се изселва. Под и над селото са поставени кръстовете и са извършвани обредни практики, с цел предпазване на хората и стоката от различни болести и беди. Има жители на Миланово, които свързват възникването на тези два obroka с чумните епидемии не в края, а още в началото на турското робство. Други подкрепят твърдението с факта, че църквата в Старо село е строена през чумата от 1490 г.

„Изоставянето на тези оброци вероятно е започнало тогава, когато увеличилото се население и други причини са предизвикали изселването и преселването из района на землището и други райони извън селото. Клетвата е била нарушена, а може би е изпълнила предназначението си и хората са престанали да извършват жертвоприношения и да поддържат оброците. Останали са имената на местата,

обозначени с кръстове и днес има две местности – под и над селото – които се наричат „Кръсто“.

Оброкът „Св. Спас“ на Могилата. Разположен на най-високото място в близост до селото. От мястото, където правели курбана на Св. Спас, се виждал покривът на параклиса Св. Кирик, разказват спомените на своите предци информаторите. Обслужван е от фамилия Кюовци на Спасовден. Няма сведения за повода и времето на възникването на оброка, нито за причините за преустановяване службата на него. Железният кръст е поставен през 2008 г. от Петър Димитров Жильов и негови близки.

Спасовден е един от най-важните празници в традиционния календар на осиковчани. В миналото се правели литургии, водосвети, курбани в прослава на Светото Възнесение Господне. Оброкът се поддържал от Кюовци, но се събирали хора от цялото село. Помни се от по-старите хора, че на Спасовден се правел събор до средата на XX в. , посрещали се гости, свирела музика. На Спасовден бил пролетният, а на Петковден – есенният селски празник. В началото на 60-те год. на XX в. местното ръководство променило празника и обявило местният събор да бъде на 24 май.

В народната памет е останало предание от времето на турското робство. На един такъв събор на Св. Спас дошли кърджалии и нападнали присъстващите – на празника се били събрали жени, невести, девойки. Хората се разбягали, а главатарят на кърджалиите откъснал гердана от златни монети на най-личната мома Спаса и задигнал котлето със светената вода на попа, в което богомолците били напускали монети. Като по чудо се разминало без жертви.

„В миналото Спасовден е особено почитан от осиковчани, затова се е правел и събор. В деня на празника мъже, жени, моми, старо и младо е обличало нови премени и закичени с китки, отивали на мегдана, където се виели кръшни хора под съпровода на майстори-свирачи – гайдари, гъдулари, кавалджии. След 1950 год. този празник се заменя с друг, на който се прави събор в селото, който няма нищо общо с празника Спасовден.“ – коментира Цветана Динова.

Оброкът „Св. Троица“ се намира в м. Троица.

Обслужван е от фамилията Пандовци. През 1932 г. в друга фамилия – Цинцарците се случва трагедия и през същата година хора от фамилията дават курбана. По време на

Втората световна война и след 1944 г. службата е прекъсната. На мястото е имало каменен кръст, който през 60-те години на XX в. е счупен и захвърлен в храстите.

Интересно предание разказва Илия Жильов за намирането на кръста. През 1995 г. дошли двама мъже от долните села, вероятно свързани с фамилията Пандовци и Цинцаровци. Намерили Асен Жильов и го помолили да ги заведе в местността Тройца, за да им покаже къде е било мястото на оброка. По-възрастният мъж казал, че ако намерят точното място, ще завали дъжд. Асен им посочил точното място, защото го знаел още от дете, намерили счупения каменен кръст, захвърлен в храстите, и дъждът започнал леко да ръми. Кръстът е възстановен и няколко години на оброка отново се служи.

Оброкът в местността Влаов кръст, наричан „Кръсто“. Служело се е, според някои от нашите информатори, на Илинден от фамилията Влаовци, затова и местността се нарича така. Оброкът е бил обозначен с дървен кръст. Мястото е влязло в регулационния план и е останало в двора на семейството на Цветко Иванов Червенков. За този оброк се знае от разказите на възрастни хора, защото не е останало никакво обозначение.

В родовите бележки за рода Влахови Виолета Дичева отбелязва – по повод Гурко Иванов Влахов (р. 1900 г.): „Дядо Гурко се е занимавал с животновъдство. В един период животните му започнали да боледуват. Лекувал ги, както му кажели, но те не се оправяли. Тогава се обърнал към отец Симеон и той го посъветвал за прави курбан на 26 август – ден на Мчци Адриан и Наталия, които били животновъди и с Божия помощ излекували своите животни. Дядо Гурко послушал свещеника и направил кръст, наричан Влаовия оброк или Влаовия кръст. Започнал всяка година да прави курбан, събирали се много хора и животните му се оправяли. В последните години курбанът се прави на поляните на Крушовица” (Динова 2015: 219).

„Канин оброк” – Оброкът в махала Ръжища се намира в м. Могилката. На оброчището – оброчен кръст от червен пясъчник с отчупено горно рамо (0,60/0,50 м) до стара круша в м. Могилката. Обслужван е от фамилия Канинци. Оброчният камък се е намирал до Куцанска круша, вероятно са участвали и Куцановци. Знае се, че Канинци и Куцановци са от едно родословие. През 1999 г. живеещите в махалата решили да възстановят оброка. Намерили мястото и част от счупения оброчен кръст, но проблем било да бъде установен денят, на който се е служело. След спорове и спомени на възрастни хора, решили да празнуват оброка на Кръстовден по стария календар (29 септември) и така се празнува и до днес. Оброчното място е осветено от отец Красимир от гр. Вършец с ритуал, кръстът е възстановен от Александър Торбов. Днес се празнува на старата дата на Кръстовден, т.е. по средата между новата дата и Петковден. *„При откриването на оброчния кръст установили, че е обърнат към Могилата, вероятно са търсели духовна връзка с някогашната черква на Църквище или просто по християнски обичай кръстът винаги е обърнат на изток. Празнува се от цялата махала, дори се превръща в общоселски празник. Присъстват и хора от съседните села.*

Животното се коле предния ден. При възстановяването, събирали пари от махалата и купували животното, впоследствие винаги някой го дарява, дори хора от другите махали даряват животни. Зеленчуците и другите продукти се дават от хората от махалата”.

Краеведът предава и рецептата, по която днес приготвят курбан-чорбата: *„Месото се сварява – в Ръжища го обезкостяват и нарязват месото, на другите курбани го режат на порции. Вътрешностите на животното се варят отделно и след сваряването се нарязват и слагат при другото месо. В чорбата слагат лук, моркови, чушки, домати и ориз. Накрая подправят с магданоз, целина, чубрица и малко джоджен. Ако животното е тлъсто, махат от неговата мазнина и добавят олио, в Ръжища слагат масло. Както и да правят курбана, чорбата винаги е много вкусна и се изядва без остатък“.*

Оброкът на Богородица при Керефеовци – „Керефейски оброк“. На мястото някога е имало хан, описан от австро-унгарския пътешественик Феликс Каниц. *„Оброкът при Керефеовци е обслужван от фамилия Глухчовци, според Александър Торбов – на Богородица. Обозначен беше с голям каменен кръст, който изчезна в края на 60-те години. Някои смятат, че е счупен и използван за настилка. Намирал се е пред днешната къща на Радко Ружин. Защо е установен, днес няма кой да каже, преустановен е след средата на XX век. Трудно се доказва къде точно е бил, новата регулация е променила всичко“ (ЦАД).*

„Сульов оброк“ - Оброкът в местността Горни кладенец – Сульово равнище е обслужван от фамилия Сульовци на Петровден. Не се знае причината за установяването на службата. Оброчният знак, дървен кръст, е изчезнал. На това място през 50-те год. на XX в. се е установявал ежегодно цигански катун – калайджии, и някои от местните смятат, че вероятно те са изхвърлили дървения кръст. След 2000 г. оброкът временно е възстановен, но поради това, че няма кой от фамилията да го поддържа, отново е изоставен.

Информаторите смятат, че изоставянето на оброците след средата на XX в. *„...се дължи на новата власт, при която такива църковни ритуали бяха невъзможни... А може би не само властта е виновна, а самите хора се отдръпнаха от вярата. Сега отново се връщат, но не всичко е искрено и с вяра, а заради самия празник. Хората като че ли нямат онова някогашно отношение към храната „курбан чорба“, която всеки трябва да опита и вкуси за здраве, пренебрегват значението ѝ.*

Има предание, че възстановен и отново изоставен оброк носи нещастие. Затова всеки, който е решил да възстанови оброк, трябва да прецени възможностите за поддържането му от следващите поколения“.

Чумата и старите оброци

Интерес представляват старите оброци по дефилето, възникнали при чумни епидемии преди столетия. За три такива се знае и помни – в землищата на селата Миланово и Игнатица. За тях поколенията от уста на уста разказват и в много разкази подробно е предадена цялата обредност около заораването на селището от двама братя близнаци като предпазване от чумата и курбана – черен овен. Историята на тези оброци присъства в паметта на местната общност в едно с многобройните други „белези“, които „черната смърт“ оставя – местности, които и днес носят имена като „Чумени колиби“, „Чумни гробища“ или „Чумата“, или пък такива, за които се знае, че са стари поселища, напуснати заради чумата; легенди и предания за конкретни случки, народни песни; вярвания, свързани с болестта – как идва като рошава жена с остра коса, как скимти като малко дете

или се крие във вълната, как хората се местили на различни места и я гонели с огън, как я омилювали спасилите се.

Служенето – курбанът е една от най-разпространените мерки за принасяне на дар на болестта с цел избавление. Тези по-сложни по структура обреди, които описахме за м. Кръсто, са част от защитните мерки и в случая са свързани с оброчната практика: опасването на мястото в кръг с браздата – магическа разделителна линия на базата на архаичната опозиция свой/чужд, характерно и при заселването на ново място; елементи от близначния мит и митологичната представа за болестта като подвластна, пратеник на висши сили.

Църквата в Старо село

Църквата “Пресвето Рождество Богородично” в с. Миланово, Община Своге е декларирана с писмо на НИПК № 328 / 28. 01. 1982г., като художествена културна ценност с предварителна категория “ национално значение “.

Кратко описание на художествената украса

Църквата “Рождество Богородично” се намира в махала Старо село, източно от с. Миланово. Според запазената от вътрешната страна над входната врата от ктиторски надпис тя е построена в края на 15 век . Представлява еднокорабна, едноабсидна засводена постройка, покрита с плочи. В стените на олтарното пространство са изяви абсидна и проскомидийна ниши на източната стена и умивалня на северната.

Подът е от големи каменни плочи, а стените изцяло са били изписани, вероятно в същия период.

Целият интериор частично е променян във времето – основна част от повърхността на стенописите е покрита със слой мазилка и по-късни замазки, иконостасът е подменен с по-късен – 19 в., така също и другите елементи - архиерейски трон и певник.

Иконостасът е резбован, полихромиран, с две двери – дяконска и царски. Монтиран е върху едностъпален подиум. Широчината му е 3.80 м, а височината до венчилката – 2.65м. Хоризонтално се дели на цокълен ред, царски ред, лозница, два реда на малките икони, венчилка. Редовете са разграничени чрез профилирани, пластично обработени и полихромирани дървени елементи.

Вертикално иконите се делят от профилирани и полихромирани колонки и от сепли рамки – в долния ред на подиконните пана.

Живописната техника е с темперни бои, върху тънък грунд.

Понастоящем царските двери и царските и двата реда малки икони са подменени с нови. Венчилката е демонтирана и на мястото на Кръстното разпятие е поставено изображение на такова. Новите икони и елементи са изработени върху фазерни плоскости, без претенция за художествени качества.

От оригиналните икони и демонтираните елементи на иконостаса са налични два броя икони от царския ред, девет броя от апостолския и празничния редове, две малки - целувателни икони, ламите от венчилката и двете рипиди с изображенията на Св. Богородица и Св. Йоан Предтеча.

От посочените налични икони и елементи от иконостаса, без двете царски икони, които са в аварийно състояние, останалите са реставрирани в началото на 90-те години на миналия век. Архиерейският трон е таблен, като с резбовани елементи и полихромия е украсена венчилката му. Наличната украса се различава от полихромията на иконостаса и е по-късна от нея.

Стенописната украса е покривала всички повърхности в интериора на църквата - стени, свод, олтарна част. Св. престол - каменната олтарна маса също е изписана - върху мазилка, положена върху камъка.

Както отбелязахме, значителна част от украсата е закрыта от мазилков слой. Непокритите, видимите стенописи са запазени и фрагментарно представени - изображения, сцени, медальони, фризове, цокли в абсидната конха, проскомидийната ниша, западната част на зенита на свода (над входа), южната и западни стени. От тях цялостни са изображенията на Св. Богородица - в абсидната конха, Богородица Ширшая небес и зенита на свода и от сц. Тайната вечеря на южната стена.

Изображението от патронната ниша над входа е закрыто от много по-късно положена мазилка, от тази в интериора.

Кратък опис на състоянието на стенописната украса

Върху стенописите е нанесен дебел слой от варова мазилка. Повърхността на видимите фрагменти е покрита със замърсявания и кристализирали върху нея соли.

Живописният слой е деструктурирал под формата на разпрашавания и люпежи, с нарушена адхезия към основата. Налице са липси на живопис и промяна в колорита от посочената деструкция и покритията от соли.

Кратък опис на състоянието на полихромно – пластична украса

Иконостас и прилежащите му икони:

иконостас: Дървесината на носещата конструкция и тази, от която е изработен иконостасът, като цяло са запазили физическото си състояние. Наблюдават се следи от силно нападение от

инсекти по гърба и лицето на иконостаса.

икони: Иконите са с различна степен на увреждане. Двете царски икони са силно разрушени – основи, грунд, живописния слой и лаковите покрития. Реставрираните икони са доведени до незадоволителен експозиционен вид по отношение на живописиста. Дървесината на основите е уязвима от инсекти.

Владишки трон: дървесината, от която е изработен е със силно инсектно нападение и физически разрушена в основата. Декорацията на венчилката му е по-късна. Плоските му части са покрити грубо, със синя блажна боя, на певникът - също.

Понастоящем липсват данни за зографите на стенописите, за майсторите, изработили иконостаса, иконите и др. елементи в интериора на църквата и за времето на тяхната изработка.

5. Туризъм и туристически потенциал

Природен парк „Врачански Балкан“

Природен парк „Врачански Балкан“ е обявен в края на 1989 год. и обхваща площ от 28 803 ха. с която се нарежда на второ място сред природните паркове на България. От месец октомври 1993 г. е обявен за защитен обект с международно значение. Територията включва Врачанската планина и масива на Лакатнишките скали. Паркът обхваща части от три

административни области – Враца, София и Монтана, пет общини - Враца, Мездра, Своге, Вършец и Криводол и двадесет и едно землища.

В границите на Парка се намира Резерват “Врачански карст” - 1 438.9 ха, обявен за територия с международно значение за опазване на биологичното разнообразие. Обявен със Заповед № 854 от 10.08.1983 г. на Комитета по опазване на околната среда и през 1993 г със Заповед № 988 от 04.11.2001 г. е обявен за защитен природен обект с международно значение. Съгласно категоризацията на Международния съюз за защита на природата (IUCN) резерватът се отнася към I категория – строг резерват. Резерватът е обявен с цел да се запази живописния и типичен за тези места карстов терен с разнообразни геоморфоложки образувания, уникална пещерна фауна, богато растително разнообразие и консервационно значими растителни видове. Заема североизточната част на Природен парк „Врачански Балкан“. Главно северни скалисти склонове в района на Базовски и Стрешерски дялове. Почти непрекъснат скален венец с посока северозапад – югоизток, който се разсича почти по средата от ждрелото Вратцата, р. Лева и преминаващото шосе

за с. Згориград и Леденика. Управлението на резервата е съгласно самостоятелен план за управление.

Природен парк „Врачански Балкан“ притежава много високо биологично и ландшафтно разнообразие. В него са установени над 1080 вида висши растения, което е около 1/3 от флората на България и 230 вида гръбначни животни. Флората и фауната на парка се отличават с висока степен на ендемизъм и наличие на много реликтни видове. Голяма част от видовете са с висока консервационна стойност. Включени в Червената книга на България са 56 вида, като с категория „рядък“ са 48 вида, а с категория „застрашен от изчезване“ – 8 вида. На територията на природния парка са установени 16 хабитати, включени в Директивата 92/43 на ЕЕС. В Приложение 3 на Закона за опазване на биологичното разнообразие от 2002 г. са включени 37 вида, а в списъка на лечебните растения попадат 363 вида от установените на територията на парка. С международен природозащитен статус са 30 вида висши растения. Изключително ценни за науката са автохтонните екосистеми, състоящи се от вековни букови гори, орех, казашка хвойна и др. Тук са установени 78 дървесни и храстови и 36 тревисти съобщества.

Дървесната растителност е зонирана на два пояса: до 700м – дъбов, над 700м до 1300м – буков. Тя е представена от формациите на бука (31,8%), горуна (11,2%), цера (4,1%), келявия габър (27,2%), обикновения габър (4,8%) и косматия дъб (0,4%). От тревистите видове се срещат циленска власатка, жълт равнец, ежова главица, клонеста овсига, миризливче. Формациите на някои висши растения са включени в Червената книга на България: Келереров центрантус, Казашка хвойна, Алпийско плюскавиче. Редкият за България предгласиален реликт Лавролистно бясно дърво, Маслиноподобно бясно дърво и Ниско бясно дърво е разпространен единствено във Врачанската планина и Средни Родопи. Някои от редките и застрашени растителни видове са: Снежно кокиче, Влакнеста жълтуга, Недоразвит лимодорум, Пеперудовиден салеп, Горска съсънка, Витошки божур, Седефче, Рохелова каменоломка.

До момента на територията на ПП Врачански Балкан са установени 11 вида земноводни и 15 вида влечуги, някои от които са дъждовник, голям гребенест тритон, обикновен тритон, жаба дървесница, кафява крастава жаба, шипобедрена костенурка, шипоопашата костенурка, зелен гущер, голям стрелец, медянка, пепелянка и др.

Досега са установени над 180 вида птици, 157 вида са защитени от Закона за биологичното разнообразие, 38 вида от които са включени в Червената книга на България, а над 170 вида са от европейско природозащитно значение. Срещат се два вида птици, чиито подвидове са ендемични за Балканския полуостров – балканска чучулига и пъстрогуша завирушка. Врачански Балкан е важно място за гнездене на 120 вида: черен щъркел, белоопашат мишелов, скален орел, обикновена ветрушка, чухал, зелен кълвач, полска чучулига, пъстър скален дрозд, червеногърба сврачка, кос, поен дрозд, имелов дрозд, и др. Районът на парка е една от най-важните и представителни територии за България на

гнездящите скалолюбиви видове птици. През парка преминава един от европейските миграционни пътища на птиците – “VIA ARISTOTELIS”.

От общо 36 вида бозайници, 9 са защитени на национално ниво (Червена книга на България, ЗБР), 20 на европейско и 9 на световно ниво, някои от които са: горски сънливец, белогръд таралеж, язовец, видра, черен пор, дива котка, сърна и др. На територията на парка се намират част от най-забележителните прилепни пещери в България. Старите широколистни гори са най-важното местообитание на редките Бехщайнов нощник и Широкоух прилеп. Досега на територията са установени 22 вида прилепи от общо 33 за България. От тях два са включени като редки в Червената книга на България/1985; 20 са включени в “Червеният списък на застрашените видове на Международния съюз за защита на природата” (IUCN); Защитени от Закона за опазване на биологичното разнообразие са 21 вида.

Общо за територията на парка са установени 1231 вида безгръбначни животни, като степента на проученост е определена като слаба предвид общото богатство на групите. Ендемичните видове са общо 58, от които 28 балкански и 18 вида локални. Природен парк „Врачански Балкан“ е един от важните райони за пеперуди в България.

Паркът е включен в Националната екологична мрежа НАТУРА 2000 и по двете Директиви на ЕЕС - за природните местообитания и за птиците.

В парка се намират 5 природни забележителности, сред които най-популярна е природната забележителност “Леденика” - площ 96,8 ха. Обявена е с цел запазване на характерни пещерни образувания и местообитание на богата и характерна пещерна фауна (53 вида животни, между които 10 троглобионти и стигобионти). За природната забележителност е приет ограничителен режим на достъп - с екскурзовод на групи и провеждане на концерти.

Забележителности на територията на парка

1. Природозащитен център Натура, Враца
2. Регионален исторически музей, Враца
3. Етнографски комплекс, Враца
4. Комплекс Вестителят (Хижата), Враца
5. Водопад Скакля
6. Проход Вратцата
7. Водопад Боров камък
8. Развлекателен парк и пещера Леденика
9. Околчица
10. Къща- музей Баба Илийца
11. Местност Рашов дол

12. Природна забележителност Ритлите
13. Комплекс Дядо Йоцо, с. Очин дол
14. Лакатнишки скали
15. Манастир Св. Иван Пуст
16. Черепишки манастир Успение Богородично
17. Осеновлашкият манастир Рождество Богородично
18. Археологически комплекс Калето, Мездра
19. Божият мост
20. Ски писта Пършевица
21. Увеселителен парк Приказката, Враца

Интерпретативни маршрути

1. Исторически маршрут: „По стъпките на Ботевата чета”, кръгов, (1ч.)
2. Исторически маршрут: „Антична и средновековна Вратица”, кръгов, (1ч.)
3. Познавателен маршрут: „Враца – пещера Леденика” , (3ч.)
4. Познавателен маршрут: „Карст и биологично разнообразие” , кръгов, (1,5ч.)
5. Познавателен маршрут: „Планинарство за начинаещи” кръгов, (2ч.)
6. Познавателен маршрут: „Пещера Леденика – с.Горно Озирово”, (5ч.)
7. Познавателен маршрут: „Белоглавият лешояд в ПП „Врачански Балкан”, (2ч.)
8. Спортно – туристически маршрут: „Горска пътека на здравето” (50мин.)
9. Туристически и вело маршрут: „Махала Свражен – м. Старо село”, (1,5ч.)
10. Познавателен маршрут: „Войводин дол – в. Скакля – гр. Враца, (4ч.)
11. Екопътека “Белите скали” , (1 ч.)
12. Познавателен маршрут: “Горски свят”, кръгов, (1ч.)
13. Място за къмпинг – местността КАРИЕРАТА – над с. Згориград
14. Горска пътека на приказките.

Туристически маршрути

1. Врачанска екопътека „Боров камък“, (3ч.)
2. гр. Враца – м. Локумчето – вр. Замбина могила – х. Пършевица, (4ч.)
3. гр. Враца – в. Скакля – м. Патлейна – м. Избата – вр. Околчица, (3ч.)
4. гр. Враца – кв. Медковец – м. Женската вода – вр. Околчица, (3ч.)
5. Ботев път-гр. Враца – м. Йолковица – вр. Околчица, (3ч.)
6. вр. Околчица – м. Погледец – м. Рашов дол – с. Люти брод, (3ч.)
7. х. Пършевица – м. Боров камък – м. Царево ливаге – вр. Околчица, (4,5ч.)
8. с. Очин дол – х. Пършевица, (4ч.)
9. гара Лакатник – с. Миланово – х. Пършевица, (5ч.)
10. с. Зверино – вр. Яворец – вр. Околчица, (4ч.)

Перспективи

Лошото социално-икономическо и демографско положение в село Миланово, намаляващото и застаряващо население, липсата на перспектива за нови работни места поставят селото на голямо изпитание. При съществуващите реалности единствената възможност за оживление и перспектива пред селото е развитието на туризма и то във формите му селски и екологичен. Съхранената природа, производството на чисти местни продукти, възможностите за осъществяване на преходи следва да се съчетава с представяне на автентичната местна култура. Това цели и реализацията се в момента проект „Храмът на родовата памет“ Консервация, реставрация и експониране на Църквата „Св. Рождество Богородично“ - с. Миланово, община Своге" изпълняван от Областна администрация Софийска област в партньорство с Дирекцията на Природен парк „Врачански Балкан“.

Проекта има за цел да създаде условия за стопанска ревитализация в югозападната част на Природен парк „Врачански Балкан“ на базата на специфично и съхранено природно и автентично културно наследство. Конкретните цели са свързани със консервация и реставрация на Църквата „Св. Рождество Богородично“, формиране и устройствено планиране на цялостна и интегрирана експозиционна среда и създаване на устойчиви партньорства между публични и граждански организации за документиране на културното наследство, насърчаване на културното многообразие, съхраняване и опазването на културното и природно наследство и регионално развитие.

В резултат на проекта ще бъде реставриран ценен културен паметник, който ще бъде експониран в автентична културна и природна среда и ще бъде документирано културно наследство, чрез проучване на едно от най-интересните културни явления в района на Искърското дефиле – оброците и оброчните дейности. Ще бъде проведен „Фестивал на традицията и родовата памет“. Той ще бъде ежегоден, като организирането му ще е дело на партньорите по проекта. Изграденото партньорство между държавни организации със функции в сферата на културното наследство и регионалното развитие ще добави стойност към местното териториално развитие и ще превърне обекта в средище на южната зона на ПП „Врачански Балкан“.

Библиография:

1. Цветана Динова, От началото към вечността, 2013 год.
2. Цветана Динова, Илия Жильов, От началото към вечността – книга втора, 2015 год.
3. План за управление на ПП „Врачански Балкан“, Агролеспроект, 2007 год.
4. Асен Карин – „За историята на с.Осиково. Средновековната църква „Рождество Богородично“;
5. Иван Вазов – пътеписи;
6. Феликс Каниц – пътеписи
7. Свидетелски записки на Ас.Карин от спомените на Александър Алексов, църковен настоятел;
8. Национална библиотека „Св.Св.Кирил и Методий“, отдел „Ориенталистика“ в превод от османиста Петко Груевски – данъчни регистри и документи от Берковската каазата, където е вписан Стоян Драгослав от село ОсикУВА;
9. Информация от е-издания – сайтове на с. Миланово, община Своге, ДПП „Врачански Балкан“

Снимки

1. Николай Венчов Кръстев – Цинцарски <http://milanovo-sf.bashtina.org/>
2. Архив ДПП „Врачански Балкан“
3. Архив Регионална Библиотека „Хрсито Ботев“ Враца